

SOSYAL SINIFLAR, KÜLTÜRLER VE
13. YÜZYIL ANADOLU DEVRİMİ

Ömer Tuncer

Ömer Tuncer

SOSYAL SINIFLAR, KÜLTÜRLER ve

13. YÜZYIL ANADOLU DEVİRİMİ

-OSMANLI'DA KARŞIDEVRİM SÜRECİ-



Bilim ve Gelecek Kitaplığı



Bilim ve Gelecek Kitaplığı



Bilim ve Gelecek Kitaplığı - 52

**Sosyal Sınıflar, Kùltürler ve 13. yüzyıl Anadolu Devrimi
-Osmanlı'da Karşıdevrim Süreci-**

Ömer Tuncer

© Bu kitabın yayın hakları
7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik Ltd. Şti.'ne aittir.

Birinci Baskı: Ocak 2017

ISBN: 978-605-5888-51-0

Yayıma hazırlayan: Uğur Erözkan

Teknik hazırlık: Uğur Erözkan

Kapak fotoğrafı: **Ömer Tuncer**

Baskı: Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No:10
Çobançeşme – Yenibosna / İstanbul
Tel: 0212.452 23 02

7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik Ltd. Şti

Tel: 0216.349 71 72

Caferağa M. Moda C. Zuhâl S. No: 9/1, Kadıköy-İstanbul

<http://www.bilimvegelecek.com.tr> • bilgi@bilimvegelecek.com.tr

ÖMER TUNCER

SOSYAL SINIFLAR, KÜLTÜRLER VE

13. YÜZYIL ANADOLU

DEVRİMİ

-OSMANLI'DA KARŞIDEVRİM SÜRECİ-

Ömer Tuncer

1946 doğumlu. Belgeselci. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü mezunu.

Genç Sinemacılar Topluluğu'nda Kanlı Pazar olaylarını konu alan *Amerikan Filosu* adlı belgeseli 1970 yılında 4. Hisar Kısa Film Yarışması'nda iki ödül aldı.

Anadolu Uygarlıkları konulu iki belgesel dizisi için yaptığı araştırmaları *İşte Anadolu* adıyla kitaplaştırdı.

Bu kitap, *Kuruluştan Kurtuluşa - Anadolu'da Yeniden Doğuş* adlı belgeselini hazırlarken yaptığı araştırmalar sırasında yazdığı ve çoğu *Bilim ve Ütopya* ve *Bilim ve Gelecek* dergilerinde yayınlanan makalelerin yeniden ele alınmasından oluşuyor.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
SOSYAL SINIFLAR, KÜLTÜRLER, AKIŞ KURAMI VE GELECEK... (ÖNSÖZ YERİNE)	12
BU KİTAP	32
KURULUŞTAN KURTULUŞA	33
AHİ EVREN ŞEYH NASİRU'D DİN MAHMUD, 13. YÜZYIL'DAN YAZIYOR: TABSİRA	69
"MUTLAK HAKİKAT" KAVRAMI VE ANADOLU TASAVVUFUNUN BAŞKALDIRISI	79
13. YÜZYIL ANADOLU DEVRİMİNDE MEVLÂNÂ CELALÜ'D DİN RUMİ'NİN YERİ	89
ANADOLU'NUN BİLİNMEYEN BİLİM ÇAĞINDA İZNİK'İN YERİ VE ÖNEMİ	96
İNANÇ MI, KURAM MI: "DÖRT KAPI"	103
HACE NASİRU'D DİN'İN BİR KÜLTÜR TARİHSEL VARLIK OLARAK DOĞUMU	117
SOSYOKÜLTÜREL YAPILANMADA GÜLMECE KARİKATÜR VE İNSAN HAKLARI	127
KARŞIDEVRİME DİRENEREN FİLOZOF: ŞEYH BEDREDDİN	134
BİLİM TARİHİNDE DANIŞMENDOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN YERİ VE ETKİSİ	148
ANADOLU TASAVVUFU ÇAĞDAŞ SANATIN KÖKENİNDE	159
SONSÖZ	166
DİZİN	168

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, buzdağları gibi, görünen, araştırılmış bölümünün altında çok daha büyük bilinmeyenlerden, araştırılmamış, araştırılamamış temel taşlarından oluşur.

Yıllar geçtikçe bilim, bilgileri örten örtüleri sabırla ayıklar, bilinmeyenleri su yüzüne çıkarır.

Türkiye’de, kültür değişmesi sonucu, Arap abecesinin bırakılması, Arapça ve Farsça’nın yaygınlığını yitirmesiyle, eski eser kitaplıklarında bulunan pek çok kitap, ancak bu dilleri okuyabilen özel araştırmacıların çabasıyla gün yüzüne çıkmayı bekler olmuştur.

Anadolu’da 13. yüzyıl düşüncesinin evrensel kültür tarihindeki yeri ve bu kültürün Osmanlı’nın kuruluşunu sağlaması, kimi erdemli bilim insanlarının çabalarıyla son yıllarda yeni yeni ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı dönemi boyunca, düşünce çatışmaları olmuş, karşıt bilgilerin unutulmasını isteyenlerin topluma egemenliği, yazıların, kitapların, belgelerin büyük oranda yok edilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, çok daha büyük bir sabır ve çalışmaya gerek duyulmaktadır.

Önce, söylemeyi gerekli görüyorum: “Bu yazıların bilimsel tarih yazıları olma savı yoktur!..”

Bu kitaba giren yazılar, profesyonel tarihçi ve sosyolog bilim insanlarının bulguları kullanılarak yazılmış, “kültür tarihi”ni anlama denemeleridir!..

Belirtmeye gerek duymamın nedeni, özellikle profesyonel tarihçilerin, kendi bulguları veri olarak kullanılarak yapılan yorumları “tarihçilik iddiası” saydıklarını, dahası bu yorumları yapanları suçladıklarını, bu savlar üzerinden karşı sav ürettiklerini gözlemiş olmamdır!..

Burada, Cumhuriyet’ten bu yana aynı tür suçlamaların yöneltildiği en önemli yazar olarak, Halikarnas Balıkcısı, Cevat Şakir Kabaağaçlı’yı anmalıyım. Özellikle hiçbir arkeoloji çalışması yürütmemiş, arkeoloji yazısı yazmamış olmasına karşın, ölünceye değin, arkeolog akademisyenlerin kendisini “amatör arkeolog” nitelemesiyle suçladıklarını ve sezgilerini göz önüne almadıklarını söylemek zorundayım.

Hangi profesyonel tarihçilerin çalışmalarından yararlanıyorum?

En başta, Prof. Dr. Mikâil Bayram hocanın çalışmalarını söylemeliyim. Hemen ardından Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak’ın çalışmaları gelir! Bu iki hocanın neredeyse kavgalı denilebilecek denli birbirlerine çok sert, suçlayıcı polemikler yazmış olmaları beni hiç ilgilendirmedir. Benim gibi okuyucu düzeyinde olanlar için, bu denli sert ve suçlayıcı tartışmalara girişmek yerine, İlahiyat Fakültesi kökenli oldukları için Farsça ve Arapçaya egemen olan iki tarih uzmanının birbirlerine destek olacak, birbirini tamamlayacak olumlu ve yapıcı eleştirilerini okuyor olmayı özlerdim!..

Bu konuda, yazık ki geç keşfettiğim, Harvard ve Boğaziçi Üniversitelerinde ders vermekte olan Prof. Dr. Cemal Kafadar hocanın adını anmadan geçemem. Yararlandığım kaynaklar arasında, İngilizce olarak yazdığı ve Ceren Çıkin tarafından Türkçeye kazandırılmış olan *İki Cihan Âresinde* başlıklı kitabını da saymalıyım.

Çok önemli eksiğim, Prof. Dr. Mehmet Kanar hocanın çalışmalarını tam bu kitap baskıya girerken keşfetmem ve kitabı hazırlarken yararlanamamam oldu. Konuyla ilgilenecek olanlara hocanın çalışmalarını kuvvetle öneririm.

Bu kitaptaki yazıların ortak yanı, Anadolu toplumlarını, sosyoloji biliminin genel kavramları içinde değerlendirmeleridir. “Ön-söz yerine” başlıklı ilk yazı ile bu değerlendirmeyi evrensel akışa katkısı ölçüsünde ve “akış” kavramı ile iç içe ele alma çabamı açıklayabildiğimi umuyorum.

Hem verilerini aldığım tarihçi ve sosyolog bütün hocalarıma, hem yapıtlarından yararlandığım başka bütün kültür insanlarına, çalışmalarından dolayı teşekkür etmeyi görev sayıyorum.

Kuşkusuz “çok özel” teşekkürlerim de var:

En başta yine sevgili Mikâil Bayram hoca, karşılaşmalarımızda zaman ayırmakta, takıldığım her noktada, anlamını bilemediğim her sözcükte, olur olmaz zamanlardaki telefonlarıma yanıt vermekte bir an olsun tereddüt göstermediği, sorduğum soruları ayırtlarıyla yanıtlamaktan bir kez olsun kaçınmadığı için...

Sonra hemen, can dostum, yitirmiş olmaktan derin acı duyduğum, çalışma arkadaşım sevgili Ali Esat Bozyiğit’e, 25 yıl kadar önce, hazırlamakta olduğu *Ahilik Bibliyografyası* çalışması sırasında, 13. yüzyıl Anadolu kültürüne dikkatimi çektiği, önemini kavramamı sağladığı için...

Yazar dostum sevgili İsmet Tokgöz... Giriştiği her işte olduğu gibi, bu kitabın metnini de dikkatle okuyup emek vererek Türkçemi çok daha anlaşılır kılmama yardımcı olduğu için...

Bilim ve Gelecek dergisi ve yayınevi yöneticileri ve çalışanları, Ender Helvacıoğlu, Nâlân Mahsereci, Baha Okar, Deniz Karakaş, Uğur Erözkan’a, yazılarımın büyük çoğunluğunun, önce *Bilim ve Ütopya* dergisinde, daha sonra *Bilim ve Gelecek* dergisinde yayımlanmasına, sonra da kitap olarak basılmasına izin verdikleri, emekleriyle katıldıkları için...

“Kadim” sözcüğünün çok özel anlamı ile dünyanın öteki ucundaki dostum Adnan Onart’a, çok kısa birlikteliklerimizde olsun, e-posta yazışmalarımızda olsun, kışkırtıcı cesaretlendirmelerle

yazılarımı kitap halinde yeniden ele almamı sağladığı ve Boston'da yaptığı çok değerli bir sunumun notlarına ve videosuna, bir dipnot ile olsun ulaşmamıza izin verdiği için ...⁽¹⁾

Doğan Pazarcıklı dostum, ağabeyim, devlet yönetiminden gelen toplumsal birikimiyle, anlattıklarımı kışkırtıcı sorularla karşılayıp kimi alanlarda beni, daha derinlikleri kavramaya yönelttiği için...

Niyazi Özsan dostum, arada sırada buluşmalarımızda, zamanını, yeni öğrendiklerimi dinlemeye ayırmamdan sıkılmadığı ve yazılarımı kitap haline getirmem konusunda beni cesaretlendirdiği için...

Kuşkusuz çizer dostum Semih Poroy... Bir yandan tarihsiz “dal kavuk esnafı” çiziminin tarihini Cumhuriyet arşivinden bulup ortaya çıkardığı (bkz. s.123), öte yandan Şeyh Bedreddin çizimi ile kitabın zenginleşmesine izin verdiği için (bkz. s.141)...

Kısa süre önce yitirdiğimiz sevgili Savaş Emek'in coşkusunun verdiği itici güçle her yıl İzmir Karaburun'da toplanan “Ütopya-lar Buluşması”nda sunduğum bildirileri ciddiye alan, bu konuda beni Ulusal TV'de sunduğu “Geçim ve Tutum” programına davet eden Doç.Dr. Melih Baş'a, canlı yayınla konuyu kamuoyuna tanıttığı için ...⁽²⁾

Ve yıllardır hazırlamaya söz verdiğim bu kitabı bekleyen bütün dostlarıma da teşekkür etmek görevimdir. Kafamı kaldırıp, yayımlanmış yazılarımı yeniden gözden geçirerek kitap kılığına sokma konusundaki tembelliğimi sabırla karşıladıkları için...

Yararlandığım kaynakları, olabildiğince dipnotlarla göstermeye çalıştım

Yazılar, birbirinden çok ayrı zamanlarda, ayrı yayınlarda kullanılmak üzere hazırlandı. Bu yüzden de ortaya kimi yinelemeler çıktı. Bu kitabın hazırlanması sırasında, bu yinelemeleri olabildi-

1) Adnan Onart, “Dört Kapı ve Bir Kapıcı” (İngilizce sunum), <https://goo.gl/kdILYS> (Er. tar. 16.12.2016).

2) Geçim ve Tutum Programı, 3 Kasım 2010, Ulusal Kanal, <https://goo.gl/4qVDf7> (Er. tar. 16.12.2016).

ğince temizlemeye çalıştım. Yine de her yazının mantıksal yapısı bazılarını çıkarmama engel oldu. Bu nedenle düştüğüm yineler, yazıları okuyacak olanlardan özür dilememi gerektiriyor.

Ayrıca, kitaplaştırırken bütün yazıları yeniden elden geçirdim. Yazıldığı günden bu yana edindiğim yeni bilgileri ekledim, yaptığım yanlışları ayıklamaya çalıştım. Elbette, eski bilgiler üzerine yeni yorumlarım da oldu. Her yazının başlığına koyduğum dipnotta, özgün yazının nerede ve ne zaman yayımlanmış olduğunu belirttim. Yazıların çoğu, özgün biçimiyle <http://omertuncer.com> adresli blogumda bulunabileceği gibi, elden geçirilmiş biçimleri de kitaba alındı.

Çok önemli not: Bu kitapta sözü geçen konuları ele aldığım “Kuruluştan Kurtuluşa - Anadolu’da Yeniden Doğuş” adlı belgesel DVD olarak kitaba eklenemedi. Ama isteyen okuyucunun ulaşabilmesi için özgün haliyle internete yüklendi.⁽³⁾ TRT Belgesel kanalındaki yayını sırasında, Nazım Hikmet’in bir şiiri ile Şah İsmail’i anlatan dört dakikalık bölüm sansürlenmişti!

Ömer Tuncer

3) Ömer Tuncer, “Kuruluştan Kurtuluşa - Anadolu’da Yeniden Doğuş”, (belgesel) <https://goo.gl/fQh2r2> (Er. tar. 04.01.2017).

Sosyal sınıflar, kültürler, akış kuramı ve gelecek...

-Önsöz yerine-

“Hep devinir!.. Hiç durmaz!.. Hep akar!..”⁽¹⁾

-Akış kuramı düşüncemizi ne kadar etkiliyor?-

“Akış”ı herkes görebilir, yeter ki içinde yaşadığı kültürün, aristokrat kültürden sarkagelen statik paravanları önünden çekilsin...

“Akış”ın kendisi çok somuttur. En azından içerdiği zaman denli somut!..

Akışı görebilmek yetmez. Akışı anlamak, akışı solumak, akışı sindirmek, yaptığımız her işte yansıtmak, düşüncelerimizin temeline oturtmak gerekir. Akış, geleceğin kültürünün üzerine oturacağı kavram... Akış, düşüncemizi üzerine oturtmadığımızda çıkaracağımız her sonucun “yanlış” olacağı ölçüt. Bütün durağanlıkları, bütün statik yapıları kökünden değiştirecek olan yeni kültürel öge... İnsanlığın geleceğine açılan kapı...

1) Daha kısa haliyle *Bilim ve Gelecek* dergisi Sayı 45, Kasım 2007 tarihinde yayımlanmış, sonradan genişletilerek 30 Haziran - 06 Temmuz 2008 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da yapılan “Geçmişten Geleceğe Türkiye” konulu “Ütopycılar Toplantısı”nda sunulmuştur. Metin, temel olarak bu bildiri metnidir.

“Süreç”, İngilizcesi ile “process”... Oysa “akış” çok başka bir şey. Şu andaki kavrayışımızla, bütün evrenin üzerine oturduğu temel yapı. Biz bu yapıyı, feodal kültürün “zamandan ve mekândan münezzehtir”, durağan bilgisinin temel olduğu günlerden günümüze sarkan etkiyle görmezden geliyoruz. Basitçe ve yalnızca görmezden geliyoruz!..

Kapitalizmin devindiricisi “kâr” mekanizmasının durdurulması başarılır, doğa -dolayısıyla insanlık- ortadan kalkmaktan kurtulursa, nasıl bir dünyanın gelmekte olduğunu, gelecekte nasıl bir kültürün ortaya çıkacağını, olabildiğince doğru tahmin etmek gerekiyor.

Havanın yarın nasıl olacağını, en doğru biçimde tahmin etme bilimi, meteoroloji, savaşlarda kullanılmasının önemi nedeniyle olmalı, yıllardır üzerinde çalışılan ve geliştirilen bir bilim dalı oldu. Dünyayı ve Anadolu’yu yıkan son depremlerle birlikte deprem tahmini de bir bilim olarak hızla geliştirilmeye başladı.

En az onlar denli önemli bir alanda “geleceği tahmin bilimi” yeterince gelişmedi. Özlemlerimiz ütopyalarımızı yaratıyor ama geleceğe ilişkin sosyolojik, kültürel tahminlerin gerekli olduğu akla gelmiyor!..

Geçtiğimiz dönemlerin kültürünü unutuyoruz; geleceğin kültürü ilgimizi çekmiyor. Yalnızca bugünün değerleriyle yaşıyor, yetiniyoruz. Geçmiş de geleceği de bugünün değerleriyle ölçüyor, bugünün değerleriyle kavriyor, yargılıyoruz. Yaşadığımız kültür sanki hep böyleydi, hep böyle kalacak!.. Bugünün doğruları sanki genel geçer doğrular!.. Değerlerimiz, bilgilerimiz, kanılarımız sanki “bir Tanrı tarafından verilmiş”, dolayısıyla hiç değişmeyecek!..

Oysa her şeyden önce, bütün bilgilerimizin, değerlerimizin, kültürümüzün yargılanabilir, değişebilir, değiştirilebilir olduğunu bilmemiz gerekiyor.

Bilginin, bir yanında gerçeklik, öte yanında insan vardır. yani “biz” olmadan ortaya çıkamayacağını, bizim de hem biyolojik, hem bilgi birikimi bakımından değişken (gelişebilir) olduğumuzun, dolayısıyla bütün kültürümüzün, bilgilerimizden değerlerimize, durmadan akmakta, değişmekte, gelişmekte olduğunun

ayırđına varmamız, yeni kültürümüzü bu akan yapı üzerinde kurmamızın zorunlu olduğunu bilmemiz gerekiyor.

Gele gele yine geldik Anadolu kocası, koca Herakleitos'un yaklaşık 2500 yıl önce Ephesos'tan (İzmir-Selçuk) bas bas bağırdığı düşüncesine:

<i>Panta horei.</i>	<i>(Hep devinir.</i>
<i>Kay avden menei.</i>	<i>Hiç durmaz.</i>
<i>Panta rei!..</i>	<i>Hep akar!..)</i>

İnsanlık, Herakleitos'un uyarısını binyıllar boyu duymazdan, görmezden geldi.

Feodal kültür içinde, koca koca dinler, mesihleri, peygamberleri aracılığıyla, "akış"ın yalan dolan olduğunu, asıl gerçeğin Tanrısal ve değişmez olduğunu, bunun da zamana, uzaya (mekâna) bağlı olmadığını, kafamıza kaktı durdu.

Durağan kültürün geçerli olduğu dönem o denli uzaklarda kaldı ki yaşadığımız kimi değerlerin o günlerden kaldığının ayırđına varamıyoruz bile. Bir yandan o gün yaşananları bugünün değerleriyle yargılamaktan, öte yandan o günden bugüne sarkan değerlerle yaşamaktan kendimizi alamıyoruz, kurtulamıyoruz.

Osmanlı sultanlarının idam ettirdiği sadrazam sayısına bakarak, "İnsan nasıl olur da neredeyse yarı yarıya idamla sonuçlanacak bir sadrazamlık serüvenini baştan kabul edebilir?" diye şaşıyoruz. Öte yandan oluşturmaya çalıştığımız örgütler, aynı kültürel mantığın sonucunda tepedenci lider örgütlenmeleri olmazsa çalışmıyor!..

Bir yandan akışın tarihi etkilediğini söylüyoruz, öte yandan tarihte kalmış kişilerin yapıp ettiklerini, bugünkü değerlerimizle yargılıyor, davranışlarının doğru mu yanlış mı olduğunu bugünkü değerlerimizle anlamaya çalışıyoruz!..

Yarattığımız bilim, hem ulaştığı sonuçların değişebilirliğini söylüyor hem de değişmez bilgiye ulaşmaya çalışıyor!

Bir yandan yönetilenlerin kendini yöneteceği demokratik toplumlar oluşturmaya çalışıyoruz, öte yandan yönetenler, yönetilenlerin etkisinden kurtulmak için elden gelen her türlü yöntemi uyguluyor!

Yönetenlerimizi kendimiz seçiyor görünüyoruz, efendimiz gibi davranmaya başladıklarında hiç yadırgamıyoruz!

Ümmet toplumlarına karşı yaptığımız burjuva devrimleriyle laikliği getiriyor, insanlar arasındaki dinsel ayrılıkları ortadan kaldırdığımızı söylüyor, ulusal-etnik ayrılıkları en sert biçimde gündemde tutarak birbirimizle en ağır, en kanlı çatışmalara, savaşımlara girebiliyor, girenleri destekleyebiliyoruz!

Üstelik kimilerimiz, bunu yaparken Marxçı olduğunu, üretime emeğiyle katılanların arasında ayırım yapmadığını söyleyebiliyor!

Dünya görüşümüze aykırılıklar dikkatimizi çekmiyor!.. Görmeden, yadırgamadan yaşıyıp gidiyoruz!

Yeni sorunları eski yöntemlerle çözmeye çabalıyoruz!.. Bu da ister istemez, sertlikleri, zorbalıkları, öldürmeleri, kanlı uygulamaları, canilikleri getiriyor!

Yaşadığımız her dönem, bir konumdan bir başka konuma “geçiş dönemi”dir. Bu yüzden geçiş dönemindeyiz diye hayıflanmak durumunda değiliz. Bütün bir yaşam, dahası evrenin sonsuz-sınırsız yaşamı bile koca bir geçiş dönemi değil midir?

Geleceği tahmin etmenin bilimsel ölçütlerini bulabilir miyiz?

İlk verileri Marxçı sosyolojiden alarak kültür tarihindeki değişiklikleri bir tabloyla göstermeye çalışır ve sabitleşmiş “geçmiş” ve “bugün” noktalarının gösterdiği doğrultudan yararlanarak geleceği tahmin etmeye çabalarsak, sosyokültürel yapının nasıl gelişmekte olduğunu görmemiz zor olmaz. (Bkz. Tablo1, s.16)

Bu tür bilimsel tabanlı tahmin çalışması, geleceğin değerlendirilmesinde, davranış ve düşüncemizin düzenlenmesinde, doğrultumuzun saptanmasında bize yol gösterebilecektir. Ayrıca bütünü görmemize, bugünkü değerlerimizi eleştirel bakışla gözden geçirmemize, akış içinde insanlık geliştikçe, yanlışlarımızı düzeltmemize olanak sağlayacaktır.

Tabloyu ayrıntılarıyla açıklamaya çalışayım:

İnsanlık, herkesin bildiği gibi, hayvansı dönemini avcı-toplayıcı olarak tamamlamış, avladıklarını, topladıklarını kendisi üreterek daha yeterli ve kolay ürüne ulaşacağını anladığında ve uygulamaya başladığında köyler kurmuş, yerleşik döneme geçmiştir.

Herkesin artık açıklıkla bilmesi gerekir ki üretim, üç ana ele-

Tablo 1. Üretim biçimi ve sosyokültürel yapı ilişkisi

Üretim elemanları	Doğa	Sermaye	Emek
Bunları elinde tutan sosyal sınıflar	Aristokrasi	Burjuvazi	Proletarya
Toplumsal yapı	Feodalizm	Liberalizm, Kapitalizm	Sosyalizm, Komünizm
Toplumsal bilinç kavramı	Ümmet	Millet (Ulus)	Halk (yönetilen)
Toplumsal bilinç niteliği	Ayrılkçı	Ayrılkçı	Birleştirici
Toplumsal örgütlenme	Mülk (devlet - Tanrı mülkü)	Ulus-Devlet	Evrenselci toplum (Enternasyonalist)
İnsanın sosyolojik konumu	Kul (dış güçler tarafından bağlı)	Birey (sınırsız özgürlük)	Toplum üyesi (özgürce bağlı: dayanışma)
İnsanın konumunun oluşturduğu bilinç	Kul bilinci (edilgen)	Birey bilinci (etkin)	Toplumsal bilinç (etkin)
Temel kültür kavramı	Değişmezlik	Görelilik	Akış (diyalektik)
Bilgi niteliği	Statik Bilgi	Dinamik bilgi	Akışkan bilgi
Bilgi	Dinsel bilgi (dogma)	Bilimsel bilgi (tek yanlı değişken)	Bilimsel bilgi (iki yanlı değişken)
Bilgi edinme yolları	Verilmiş bilgiden tümdengelim	Akıl-sezgiden tümdengelim Deney-gözlem: tümevarım	Yeni yöntemler (eleştirel bilgi)
Karşılık gelen tarihsel çağlar	Köleliğin başlangıcından ortaçağ sonuna kadar	Magna Carta ile başlayan, çökmekte olan dönem	Marx-Engels ile sistemleşen ve oluşmakta olan gelecek

("Geçmiş" ve "bugün" saptamaları açık, "gelecek tahminleri" koyu renkle gösterilmiştir.)

manın bir araya gelmesiyle oluşur. Bunlar, “doğa”, “sermaye”, “emek”tir. İş bölümü başlamadan, bu üç eleman aynı insanın elinde bulunabiliyordu. Üretimin, bütün insanlığa kolaylıkla yettiği bu mutlu günlerde, doğa, alabildiğine yararlanılabilecek malzeme vermekteydi. Toprağın işlenmesi için gereken sermaye, yine doğadan toplanmış taşlarla, avladıkları hayvanların kemikleriyle, kestikleri ağaçlarla yaptıkları basit araçlardan oluşuyordu. Zaman geçtikçe bunlara, amaçlarına göre evcilleştirdikleri güçlü hayvanlar katıldı. Emek ise zaten herkesin elindeydi.

Böylece üç üretim elemanı kolayca bir arada bulunuyor, yaşamak için gerek duyulan her şey kolaylıkla üretilebiliyordu.

Köylerin büyümesi ile iş bölümü oluşmaya, üretim elemanlarını elinde tutmalarına göre insanlar birbirinden ayrılmaya ve sosyal sınıflar ortaya çıkmaya başladı. Toprak yetmez oldu. Bu dönemde kabileler arasında önce av ve avlak, sonra da toprak kavgaları görülmeye başladı. Ardından alınan tutsakların öldürülmek yerine çalıştırılması gerekti, köleci döneme geçildi. Kabile yöneticileri, önce şefler, sonra da krallar ortaya çıktı.

Üretimde “doğa”yı elinde tutan sınıf: Aristokrasi,⁽²⁾ aristokrat kültür ve feodalizm

Krallar, başlangıçta, doğanın güçlerinden yararlanabilen insanlar iken, zaman içinde doğayı denetleyebilen, dahası yaratan gizilgüçlü varlıklar sayılmaya başlandı. Bu anlayış, önce Tanrı-kralları, sonra peygamber-kralları, halife-kralları ortaya çıkardı. Hangisi olursa olsun kutsaldı, Tanrısaldı. Kimi zaman “Tanrının kendisi”,⁽³⁾ kimi zaman “Tanrının oğlu”, kimi zaman “Tanrı soylu”...⁽⁴⁾

Üretimde “doğa”yı elinde tutan Tanrı soylu sosyal sınıfın sosyoloji bilimindeki adı, “aristokrasi”dir. Aristokrat kültür, Tanrı-

2) Soylu sınıf, tanrısoylular.

3) Ya da ölümden sonra tanrılaşacak bir varlık... Ankara Augustus tapınağı böyle bir Roma imparatoru adına yapılmış tapınaktır.

4) Bu yüzden devlet yönetimi tanrısal kan bağı olan aile içinde kalırdı. Osmanlı sultan ailesinden gelenler idam edilecekleri zaman tanrının kutsal kanı dökülmesin diye boynu vurulmaz, kementle boğdurulurlardı.

dan köleye, herkesin birbirinin kulu olduğu hiyerarşik bir sosyal yapı oluşturur. İnsan, bir üsttekinin kulu, bir alttakinin efendisi- dir. Herkes altındaki hiyerarşi basamağındakileri kendi üstünde- kilerden aldığı vekaletle yönetmekle görevlidir. Bütün evren en üstte bulunan kutsal Tanrının “mülk”üdür. “Devlet” kavramı da bu yüzden “mülk” sözcüğüyle anlatılmıştır ve Tanrının mülkü- nü yönetmek için kurduğu devlet düzeninin adıdır. Bugün hâlâ mahkemelerde yazılı olan “Adalet mülkün temelidir” sözündeki “mülk”, “devlet” demektir. (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinin kuruluşundaki “Mekteb-i Mülkiye” adı, “devlet yö- netimi okulu” anlamında, aynı kavramdan gelir.)

Tanrı mülkünü, işgal etmiş olan yabancı ellerden kurtarmak için fethe çıkılır. Alınan topraklara Tanrı adına el konulur. Di- renenlerin öldürülmesine ya da tutsak edilmesine izin verilir, en alt düzeyden “kul”laştırılır, (Osmanlı’da “köle” ya da “cariye”) malları da galip gelenler arasında, ganimet⁽⁵⁾ olarak paylaşılır.

Osmanlı sadrazamları kendi canlarının, sultanın iki duda- ğı arasında olduğunu, bir gazabı sırasında ölüm fermanlarının çıkacağını elbette biliyordu. Ama uygulanmakta olan “kulluk hiyerarşisi” gereği bu yargı, Tanrı adına veriliyordu, hesabı so- rulamazdı. Çünkü sadrazam, kendisi de kuldu ve kulluk bilinci edilgen olmayı gerektiriyordu. Kulların, efendilerine karşı boynu kıldan inceydi.

Aristokrat kültürde, toplumsal bilinç kavramı “ümme”tir. İslamiyet’te “Muhammed’in ümmeti”, kulları (ümmileri / bilmezle- ri, Muhammed’e göre kulluk katı daha aşağıda olanlar, onun, Tan- rının vekili -kulların efendisi- olduğuna iman edenler) demektir.

Kul bilinci edilgendir. Ancak üstündeki efendinin verdiği ka- dar yetki ve güçle, etkinleşir. Yaptığı her şeyi efendi, dolayısıyla Tanrı adına yapar. Kullandığı güç Tanrının gücüdür. Bu yüzden, söz gelimi Anadolu kültüründe Yunus Emre’ye değin hiç kimse yazılarını imzalamamıştır. Kulların yazıları, Tanrının vahyettikle-

5) “Ganymedes” mitolojide baştanrı Zeus’un Troya savaşında âşık olup aldığı Troya kral soyundan genç oğlan. Zeus’un mitolojideki tek eşcinsel ilişkisidir. Olympos’ta, Tanrılar sofrasına hizmet etmekle görevlidir.

ridir. “Vahiy”, yalnız Kuran için değil, bütün yaratılar için geçerlidir. Yaratılmış hiçbir şey kulların özgür yaratısı olamaz. Onlar, Tanrının kendilerine vahyettiğini ortaya çıkarma buyruğu almış olanlardır. Bu yüzden Ahmed Yesevi’ye, Yunus Emre’ye değin hiçbir yaratıcı yazısına imza atmaz. Anadolu’da, yapıtlarına ilk imzayı, “Beni bende (kul) demen bende değılem” diyen, böylece kul olmadığını açıktan söyleyen ilk insan olan Yunus Emre atar.

Hıristiyanlıkta da durum aynıdır. Rönesans öncesine değin kilise resimlerine imza atılmaz, eserlerin ressamı bilinmez.⁽⁶⁾ Anadolu’da Kapadokya oyma kiliselerindeki duvar resimleri bunun en ilginç örneklerindedir.

Aristokrat kültürün temel kültür kavramı “değışmezlik”tir. Zaman ve değışme, mekân ve mekânsal algılama, yalnızca kulların zavallılığı karşısında pratik yaşamlarını sürdürebilmeleri için insanlara verilmiş yanılmalardır. “Tanrı, zamandan da mekândan da münezzehtir.”⁽⁷⁾ Onun yaratısı olan evren, bir değışmezlik içinde yalnızca “öylece var”dır.⁽⁸⁾

Evrene, dolayısıyla her şeye ilişkin “bilgi” tektir, değışmezdir.⁽⁹⁾ Kulların dışında, üstünde, ancak Tanrının kavrayabileceğı erişilemezliktedir. Bu bilgi de Tanrısal olması nedeniyle zamandan ve mekândan arıdır. Ama insanlar yine de kullar olarak bu bilgiye ulaşmaya çabalayabilirler. Ulaşabilecekleri yalnızca Tanrının izin verdiği ölçüde, değışmez gerçeğin gölgeleridir.⁽¹⁰⁾

Bilgi, kutsal kitaplarda yazılı olandır ve onlardan çıkarım yoluyla elde edilendir. Tanrı, kullarına, bilgi elde edebilecekleri ana kaynağı vermiştir. Aristoteles’in *Organon*’u, çıkarım (tümdengelim) yöntemiyle, bu bilgiyi elde etmenin yolunu göstermektedir. Ama

6) Adını bildiğimiz en eski kilise ressamı, Rus Ortodoks Kilisesi için ikonlar ve freskler yapmış olan Andrey Rublyev’dir (yaklaşık: 1360 – 1430).

7) Arınık, temiz

8) Dinlerin, Darwin’in “evrim kuramı”na karşı duruşu, aristokrat kültürün bu ilkesinden gelir.

9) Ömer Tuncer, “Aristokrat Ortaçağın ‘Mutlak Hakikat’ Kavramı ve Anadolu Tasavvufunun Başkaldırısı” (bkz. s.79).

10) Platon idealizminin, ünlü “mağara örneğı”... Buna göre, değışmez idealar evreninden, insanın erişebildiğı bilgi, içinde oturduğu mağaranın, görebildiğı arka duvarına düşen, bulanık gölgeleridir.

elde edilen yeni bir bilgi değildir. Çıkarım ile var olan Tanrısal bilginin, kulların yeteneği oranında görülür olması sağlanır, o kadar.

Ortaçağın bilgi edinme yolu budur, adı “metafizik”tir. Temel kitaplar, Kutsal Kitap ve Aristoteles’in, çıkarım tekniğini anlatan *Organon*’u olmuştur. Bu yolla elde edilen bilgi dışında hiçbir bilginin doğru olma olasılığı yoktur. Başka bilgi aramak sapkınlıktır. Arayanların cezalandırılması gerekir. Engizisyon mahkemeleri, bilim insanlarını bu ilke gereği cezalandırmış, Giordano Bruno⁽¹¹⁾ gibi direnenler yakılarak ölüme yollanmıştır.

Roma imparatoru Marcus Antuanus’un Kleopatra’ya hediye ettiği Bergama Kitaplığı’nın 250.000 kitabını da içeren İskenderiye Kitaplığı bu yüzden yakılır, Kutsal Kitap dışındaki bilgileri içerdiğine inanılan kitaplar ortadan kaldırılır. Bazı kaynaklara göre Bizans İmparatoru Theodosius’un verdiği emirle İskenderiye Başpiskoposu Teophilos, bazı kaynaklara göre de Halife Ömer’in buyruğuyla Amr İbnül As (Amr bin el-Âs) tarafından yok edilen kitaplığın, ünü dünyayı tutmuş kitaplarının bugün ancak küçük bir bölümünün adları, bir bölümünden de kısa anekdotlar günümüze ulaşabilmiştir. Müslüman olsun, Hıristiyan olsun, İskenderiye kitaplığını yakma nedeni aynıdır: “Kutsal kitap dışındaki hiçbir kitabın içindeki bilginin doğruluğu olanaklı değildir. Bu bilgiler, insanı olsa olsa dinden çıkarır!..”

Kültür tarihinde, aristokrasi yönetimindeki feodal kültürün egemen olduğu bu dönem, köleliğin başlangıcından ortaçağ sonuna, Rönesans’a değin sürecek, güçlü kültürel izleri günümüze değin yaşayışımızı etkileyecektir.

Feodal kültürün bugünü de etkileyen, pek çok önemli toplumsal özelliği vardır.

- Bir önderin varlığına gerek duymamız, lider çevresinde, tepeden örgütlenerek sorunlara çözüm bulacağımızı sanmamız;

11) “Ölümümü bildirirken siz benden daha çok korkuyorsunuz!..

“Ne gördüğüm hakikati gizlemekten hoşlanırım n e d e bunu açıkça ifade etmekten korkarım. Aydınlık ve karanlık arasındaki, bilim ve cehalet arasındaki savaşa her yerde katıldım. Bundan dolayı her yerde zorlukla karşılaştım ve cehaletin babaları olan resmi akademisyenlerin yanı sıra kalın kafalı çoğunluğun öfkesinde hedef olarak yaşadım.” - Giordano Bruno

- Devletin, yönetilenlerin hizmetinde olduğunun bilincine varamamamız, ona efendimiz ya da babamız olarak bakmamız;
 - Dinsel dogmaların bütünü;
 - Bir yerlerde var olan gerçek (doğru) bilgiye ulaşma çabası, bilginin değişirliğine ve gelişebilirliğine uyum sağlayamamamız;
 - “Akış kuramı”nı kavrama ve uygulamada zorluk çekmemiz;
- Kulluk düzeninden günümüze sarkan ve gerçek gerekliliği ortadan kalkmış, ama bütünüyle arınmadığımız feodal kültürden günümüzün kültür ortamına sarkan artıklardan başka bir şey değildir.

Üretimde “sermaye”yi elinde tutan sınıf: Burjuvazi⁽¹²⁾ ve burjuva kültürü

Kültür tarihinin ikinci büyük basamağı, üretim elemanlarından “sermaye”yi elinde tutan burjuva sınıfının egemen olduğu, baskın kültürün “birey” kavramına dayandığı dönemdir.

Günümüzde, bu kültürün içinde yaşıyoruz...

26 Mart 922’de, düşünceleri yüzünden Bağdat’ta, önce parçalanmış sonra da asılarak idam edilmiş olan Hüseyin bin Mansur el Hallac’ın (Hallac-ı Mansur oğlu Hüseyin) düşüncelerinde ilk kez, “kul”luktan kurtulup “birey olma”, bunun için Tanrıyla birleşme, aynışma çabasını görüyoruz.⁽¹³⁾

Farabi, İbn-i Sina, Ömer Hayyâm gibi bilgelere geçerek gelen birey kültürünün, 13. yüzyılda Moğolların önünden Anadolu’ya kaçan ve Horasaniler⁽¹⁴⁾ denilen bilgelerin oluşturduğu ortamda dizgeleştiğini,⁽¹⁵⁾ toplumsallaştığını, dahası Anadolu’da art arda, kültür tarihinde ilk kez, kul kültüründen kopma sürecini başlatan, feodalizmle yönetilmeyen iki devlet kurulmasına neden olduğunu görüyoruz. Bunlar Ankara ve Osmanlı devletleridir.⁽¹⁶⁾

Doğaldır ki aristokrat kul kültürü, oluşmakta olan yeni kül-

12) Sermaye sınıfı, kentsoylular.

13) Ömer Tuncer, “Evet İsyân!..”, *Bilim ve Gelecek* dergisi, sayı:40, Haziran 2007.

14) Çoğu Horasan doğumlu, Horasan’da yetişmiş bilgeler ya da aynı anlayışı sürdürülenler.

15) Sistemimize olduğunu

16) Ömer Tuncer, “Anadolu’da Yeniden Doğuş - Kuruluştan Kurtuluşa!..” (bkz. s.33)

türe direnir, yüzyıllar boyunca inanılmaz çoklukta kan döker. Kırşehir'in Malya Ovası'nda 1240'ta Selçuklu aristokrasisinin Bizanslı Hıristiyanlardan da destek alarak, çoluk çocuk demeden döktüğü kan, Şeyh Bedreddin'in müritleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa kalkışmalarında (1410-1415 sıraları) dökülen kan, Sultan Selim'in 1514'te Çaldıran'a giderken döktüğü kan birbirine karışır!..

Osmanlı'da 1.Murat'tan Sultan Selim'e dek sürecek uzun bir karşıdevrim sürecine girilecek ve aristokrasi (feodalizm), Osmanlı Devleti içinden Anadolu'ya yeniden egemen olacaktır. Sultan Süleyman, Köroğlu'nun da içinde olduğu Celalileri ortadan kaldıracak, yeniden oluşturduğu yasalar, feodalizmi sağlamlaştıracaktır.

Daha sonra Osmanlı toplumu, bu kez Avrupa Rönesansı'ndan da aldığı etkiyle, 18. yüzyıl başlarında Lale Devri'ni,⁽¹⁷⁾ 19. yüzyıl yenileşme ve Tanzimat hareketlerini, Jön Türkler direnişini kendi içinden yaratsa da feodal kültür Anadolu'da, Kemalist Burjuva Devrimi iktidarı eline geçirincede değin egemenliğini sürdürecektir.

13. yüzyıl Anadolu'sundaki gelişmeler sürerken İstanbul'u işgal etmiş (1204-1261) ve Anadolu'yla ilişki içinde olan Haçlı şövalyelerin,⁽¹⁸⁾ dönüşlerinde götürdükleri kültürel birikimin ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Bunun belirtileri zaman zaman ortaya çıkabilmektedir.⁽¹⁹⁾ Ülkelerine dönen Haçlı şövalyeleri Anadolu'da saptırılmış olmakla suçlayarak halkın önünde yakılmaya değin götüren engizisyon kararlarının gerekçeleri ve şövalyelerin engizisyonunda yaptığı savunma metinlerinin günün birinde ortaya çıkması, bu durumun ayrıntılarını belki aydınlatabilir.

17) Lale Devri, Osmanlı Devleti'nde, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren dönemdir.

18) 4. Haçlı Seferi İstanbul'u işgal ettiği 13. yüzyılda, Anadolu'da, Bizanslı Bogomiller vardır. Bunlar aynı yüzyılda gelişmekte olan Anadolu tasavvufundan etkilenmiş, dahası belki tasavvufu birlikte geliştirmiş olan Hıristiyan şövalyelerdir. İstanbul'da bulunan Haçlı şövalyelerin onlarla ilişki içinde ve onlardan etkilenmiş olma olasılığı az değildir.

19) Mine G. Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004.

Olasılıkla “birey” kavramını Tanrılaşacak denli öne çeken 13. yüzyıl Anadolu tasavvufundan, Haçlı şövalyeler tarafından taşınan kültürel etkinin de olası katkısıyla, 300 yıl kadar sonra, Avrupa’da, insanı kuldan bireye dönüştüren Rönesans (yeniden doğuş) kültürünün gelişmekte olduğunu görüyoruz.

Birey kültürü, toplumsal alanda “millet / ulus” kavramını ortaya çıkarmaktadır. “Ben” kavramının tek insan üzerindeki yansıması “birey”, toplumdaki yansıması “ulus” kavramını oluşturur. Aristokrat kulluk düzeninde ümmetler arasındaki çatışma, Tanrı “mülk”ünü işgalcilerin elinden kurtarmak için fetihler yapma haklılığı(!), burjuva ulus kültüründe başka uluslara egemen olma ve kendi yurdunu başka uluslardan koruma haklılığına dönüşür. Kulluk düzeninde, kendi Tanrısına kul olmayanları kulluğa davet etmek, gelmeyenleri öldürmek ya da tutsak etmek gibi dinsel gerekçelere dayanan emperyalizm, sermayenin egemen olduğu burjuva birey düzeninde, kendisi için ucuz ve denetlenebilir işgücü, hammadde ve tüketici elde etme haklılığıyla (!) sömürü düzenini sürdürür. Ümmetlerden oluşan krallıklar, sultanlıklar, imparatorluklar ulus-devletlere dönüştükçe, sömürgelerini bırakmaz, burjuva birey kültürüne uygun yeni gerekçelerle ekonomik kuşatmasını sürdürür.

Feodalizmin toplumsal bilinç kavramı olan ümmet de, burjuvazinin toplumsal bilinç kavramı olan ulus da, insanları birbirinden ayıran, toplumlar arasına kendi ölçütlerine göre sınırlar koyan ve “öteki”nin elindekini, kendi ekonomik ve kültürel gereksemelerini gidermek için almayı hak sayan gerekçeleri arayan oluşumlardır. İnsanlar, yaşadıkları kültürü oluştururken, gerekseme duydukları gerekçeleri de bu kültürün içine yerleştirirler.

Bugünün değerlerine göre insani açıdan en doğru görünen, kendini koruma güdüsüyle öteki ümmet, öteki ulus gibi “başka” topluluklara karşı kendini savunma gerekçeleridir.

Ancak bu ayrılıkçı yapı, hangi gerekçeyle olursa olsun, insanlar arasındaki savaşların sürmesine, kan dökülmesine neden olmaktadır.

Ulus toplumları, feodal kul düzeni karşısında bireyleşme savaşımı verdiğinde ilerici, devrimci niteliğe sahiptir. Ama akış içinde,

başka uluslara egemen olma ya da geleceği durdurma savaşımına dönüşünce bu niteliğini yitirir ve tutucu, gerici konuma düşer. Bu da ümmet toplumlarında olduğu gibi, ulus toplumlarının da ayrılıkçı niteliğinden gelmektedir.

Burjuva toplumunun örgütlenmesinde, üzerinde yaşanan toprak, Tanrı mülkü olmaktan çıkmış, “vatan / yurt” kavramıyla anlatılmaya başlanmıştır. Yurt artık benliğini kazanmış, Tanrılaşmış olan bireyin, dolayısıyla da ulusun mülkü olmuştur. Şimdi onu, gözü bu toprakta olan ötekilere karşı korumak gerekecektir.

Burjuva toplumunun üyesi olan insan, artık “ben”dir, “birey”dir. Her birey ayrı ayrı kendi dünyasında yaşar. Çeşitli birey dünyaları arasında, çıkar karşıtlıkları olabilir, çıkar birlikleri kurulabilir. Burjuva toplumu, çıkar birliklerine olanak verir: Karşıtlar kendi içlerinde çeşitli toplumsal organizasyonlarda birleşebilir (devletler, dernekler, partiler, kulüpler, yasal ya da yasadışı örgütler vb.), aralarında ölümüne yarışlar, savaşlar yapılabilir.

Yarış kültürü, ekonomik alanda şirketleri ve rekabeti doğurur.

Aristokrat toplumlardan gelen bir kültür sarkmasıyla, insanlar kendi gibi düşünmeyenlerin kuracakları örgütleri göz hapsinde tutma, onların hareketlerine yasal olan / olmayan yollarla engeller koyma hakkını kendinde görebilmekte, bunun için devlet örgütü bile, yönetenler tarafından kullanılabilir.

Aristokrat kul bilinci edilgendir. İnsan, kulluk basamaklarında, kendi üstündekilerin hepsini birden efendi olarak kabul ettiği için, saygı göstermek istediğinde, çoğul olarak “siz” diye hitap eder. Bugünkü dile kibarlık olarak geçen bu söyleyiş, aristokrat kültürden kalmadır ve “kulunuzum” anlamını taşımaktadır.⁽²⁰⁾ Yalnızca Tanrı, en üstteki tek efendidir, herkesin efendisidir. Üzerinde başka kimse olmadığı için, ona, tekil olarak, “sen”⁽²¹⁾ diye hitap edilir.

Burjuva kültürünün “birey bilinci”, etkindir. Birey, Tanrıdan vekâlet almasına gerek olmadan girişimci olabilir, yeni organizas-

20) Ayrıca “bende” sözü Farsça “kul” demektir, “bendeniz” de “kulunuz” anlamındadır.

21) “Thou” (sen) sözü İngilizce’de yalnızca tanrı için korunmuştur.

yonlar kurabilir, vatanını savunabilir. Geçim kaygısıyla savaşım verip kazanmaya çalışabilir. Köşe dönüp bir üst zenginlik katmanına çıkmaya uğraşabilir. Sermaye biriktirip -ya da herhangi bir yerden sağlayıp- yeni girişimlerde bulunabilir. Bu amaç için gereken her şey burjuva toplumlarında yasaldır. Dahası, üst zenginlik katmanlarına tırmandıkça, yapılan yasadışılıklar da yasallaşır, göze görünmez olur, övgüye değer sayılır.

Burjuva kültüründe bilgi dinamiktir. İnsanın kendi akli ya da sezgisiyle bulduğu “doğrular”dan “tümdengelim” yoluyla çıkarılabilir. Bu yöntem, aristokrat kültürün de bilgi edinme yöntemi olan “metafizik”tir. Ayrıca yeni kültürle birlikte, insanın bireysel gözlemleri ve deneyleri ile de oluşabilir, değişebilir. Veri toplama yönteminde yapılabilecek değişiklikler ve bunlarla yeni yorumlara ulaşımla, daha gelişkin bilgi oluşturulabilir.

Unutmamak gerekir ki insan, algılamadığı, algılayamadığı gerçekler ile değil, “algılanmış bilgi”si ile yaşar!

“Bilgi”, bir ilişkidir. Bir yanında insan, yani “süje”, öteki yanında algılanmış gerçeklik yani “obje” vardır. Gerçeklik değişmez olsa da insanların deneyleri, gözlemleri arttıkça, algılanmışlık değişebilir; değiştikçe bilgi de değişir, gelişir. Bu dinamik yapı, Rönesans sonrasında, “aklın” (rationalism), “deney” ve “gözlem”in (ampirizm) bilgi edinme yöntemleri arasına alınması sonucunu doğurur.

Bu dönem, bilimsel bilgileri özgürlüğüne kavuşturan ve doğa bilimlerinin gelişmesine yol açmış olan dönemdir.⁽²²⁾

Üretimde “emek”i elinde tutan sınıf: Proletarya⁽²³⁾ ve gelecekte ortaya çıkabilecek olası proleter kültür⁽²⁴⁾

Her sosyal sınıf, bir önceki sınıfın üretime katkısını, kendi kat-

22) Aydınlanma, 18. yüzyılda Avrupa felsefesinde mantığın tümevarım (induction) yönteminin bilgi edinme aracı olarak kullanılmaya başlanması ile ortaya çıkmış olan düşünce akımıdır. Tümevarımın kullanılmaya başlanması ile “deney” ve “gözlem” bilgi edinmede kullanılmaya başlar. Bu tutum, doğa bilimlerinin gelişmesine neden olur.

23) “Emeğiyle geçinenler”in bütünü. Dar anlamıyla “işçi sınıfı”.

24) Tablo 1.de geleceğin olası kültürü koyu renkle gösterilmiştir.

kısına dönüştürme yeteneğine sahiptir. Burjuva sınıfı, aristokratların üretime katmış olduğu doğayı sermayeye dönüştürmüştür. Böylece burjuva egemenliğinde üretim için aristokrat sınıfa artık gerek kalmaz. Proletaryanın ise sermayeyi, bir toplumsal organizasyon ile üretime katacağı düşünülür. Bu toplumsal organizasyonun genel adı “kamu”dur. Ancak 20. yüzyıl deneyimlerinde proletarya toplumu için, aristokrat kültürün kullar üzerine baskı kurmak için oluşturduğu devletin, temel yapısı değişmeden kamu olarak kullanılabilceği yanılığısı, komünist olduğu savındaki toplumlarda, baskıcı, bürokratik polis devletlerini ortaya çıkarmıştır.

“Kamu” kavramı üzerinde çalışmak ve kamuyu halkın (yönetilen) gereksemeleri üzerinden yeniden oluşturmak gerekir. Dünyada Proleter Devrim süreci ilerledikçe, bu kavramın, gereksemeler doğrultusunda yerli yerine oturacağı düşünülmedir. Ancak bilim insanların (özellikle sosyologlar, ekonomistler, siyasal bilimciler vb.) eski-yeni gereksemeleri gözden kaçırmadan bu konuda çalışması ve yeni kuramlar üretmesi beklenir.

Proleter kültürün toplumsal bilinç kavramı “yönetilen” yani “halk”tır. Burjuva (sermaye) sınıfının ortadan kalkmasıyla yönetilenlerin gerçek anlamda kendini yönettiği toplumsal modelin, yani gerçek demokrasinin ortaya çıkacağı umulur. Bugün, iki sınıflı toplumda, burjuva sınıfı, aristokrasiden sarkan, tepeden inmecî devletin yönetimini eline geçirmiştir ve sermayenin işleyişine, kendi amaçlarına göre, yönetilenler üzerinde baskı aracı olarak kullanmaktadır.

Bu arada, doğanın gelecek kuşaklara sağlıklı teslim edilmesi, insanların birbirine düşman olmadan yaşaması, evrensel kaynakların insanlar arasında eşit paylaşımı gibi genel ölçütler, sermayenin işleyişine uygun düşmemekte, bu nedenle de burjuva toplum dizgesince kabul görmemektedir. Doğanın kendini yenileme gücünün insan eliyle yok edilmekte olduğu, memelerinin süt yerine kan çıkıncaya değin sömürülmekte olduğu konusundaki bilimsel uyarılar, 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana çığlık çığlığa yapılmakta, ama ancak “kâr”ını sürekli artırarak ya-

şayabilen sermayenin iç işleyişi gereği, umursanmamaktadır.⁽²⁵⁾

Öte yandan emeğiyle geçinenlerin (proletarya⁽²⁶⁾) kendine özgü dayanışma kültürünü oluşturma süreci, sermaye tarafından her alanda engellenmekte, bu kültürün oluşturulmasını geciktirmek için her türlü yöntem uygulanmaktadır. Hitler'in propaganda bakanı Goebbels'in oluşturduğu, Büyük Yalan kuramı, "halkla ilişkiler" yumuşatılmış adıyla sermaye tarafından büyük paralar dökülerek, bu amaçla kullanılmaktadır.

Söz gelimi, ulusların olabildiğince uzun süre yaşatılabilmesi, bir yandan insanlığın parçalanmış halde kolay yönetilebilmesi, öte yandan dünya sermaye döngüsünün en az üçte birini oluşturan savaş ekonomisinin kârlılığı adına, birbiriyle kanlı kavgalar içinde olmaları istenmektedir. Yönetilenler anlamındaki birleştirici "halk" kavramı, "halklar" biçiminde çoğullaştırılıp, aralarına sınırlar konularak, "uluslar" yerine kullanılmaya başlanmış ve Marxçı oluşumların, aralarındaki ulusal ayrımlarla parçalı tutulma çabası başarıya ulaşmıştır. Son zamanlarda, "halklar" kavramı da eskimiştir ve yine aynı halkla ilişkiler (!) disiplini, Marxçı oluşumlar arasındaki ulusçu ayrılıkları "kimlik" kavramıyla canlı tutmak için kullanılmaktadır. "Kimlik" kavramı, ardına saklanan "ulusal kimlik" anlamıyla ayrılıkçı bilinç yaşatılarak, insanlar arasındaki çatışmanın, olabildiğince derin, olabildiğince uzun sürmesi sağlanmaktadır.

Oysa sermaye sınıfı (burjuva) karşısında birleştirici "halk" (yönetilenler) kavramı sermayenin ortadan kalkmasıyla,⁽²⁷⁾ gelece-

25) 20. yüzyıl bürokratik komünist devlet deneyiminde, Sovyetler Birliği de küresel sermayenin çarkına kapılmış ve sermayenin "kâr" motoru adına doğanın yok edilmesine şiddetle katkıda bulunmuştur. Söz gelimi okyanuslardaki balinaların yok edilmesinde, Sovyetler Birliği deneyiminin, sermaye savaşımına katılmış olmasının payı az değildir. Günümüzde Çin'in de aynı yanlışa düştüğü gözlenmektedir.

26) 20. yüzyıl komünistlerinin sandığı gibi yalnızca "fabrika işçileri" değil, meta ya da hizmet üretimine sermayesiyle değil, emeğiyle katılan herkes!..

27) Küresel sermayenin egemenliği döneminde, Burjuva sınıfı da "sermayeyi yöneten sınıf" anlamındaki tipik niteliğiyle ortadan kalkmıştır. Sermayenin işleyişi, mäsallaların yedi başlı ejderleri gibi, kendi iç işleyişi doğrultusunda sermaye sınıfını yönetmeye başlamıştır. Bu bağlamda dünya, henüz hiç kimse bunun ayırında olmasa da, korku ütopyalarındaki "robotların dünyayı ele geçirmesi" aşamasına

ğın, emeğiyle geçinenlerin, gerçek demokrasi dünyasının temel kavramı olma potansiyeli taşımaktadır.

Yönetilenlerin, kendi kendilerini doğrudan yönetebileceği gerçek demokrasilerde, toplumsal örgütlenmenin, burjuva ulus devlet modelini hızla aşacağı ve evrenselci bir yapıya dönüşeceği kuvvetle tahmin edilebilir. Bugüne değin burjuva toplumsal kültürünün etkisiyle, bu yapının adının “enternasyonalist” olacağı tahmininde bulunuluyordu. Oysa artık, toplumların ulus (nation) temeline göre değerlendirilmesinin aşılması, ulus temelli bir kavram yerine, “evrenselci”, yani bütün insanlığı, bütün canlıları, bütün doğayı (dahası belki gelecekte bütün evreni) kuşatacak yeni bir yapılanmanın gereği ortaya çıkmaktadır.

Sermayenin, son yarım yüzyılda geliştirdiği, “küreselci” (global) dizge, sermayenin çıkarına, ulusal sınırları kolayca aşabilmek için oluşturulmuş bir anlayıştır. Oysa insan, çok daha evrensel uzaklıkları kapsayacak bir dizge oluşturabilecek düşgücüne ve akla sahiptir. Bütün tasarımlar düşgücüyle başlar, akılla işlerlik kazanır. Bu nedenle, dünya dışına da taşan “evrenselcilik”, insana yakışan, bütün doğayı, her şeyiyle içeren bir konum olur.

İnsanın, bugünkü burjuva toplumları içinde, kendi çıkarları için toplumla yaşamak zorunda olan birey olmak yerine, gelecekte, bireyliğini de yitirmeden toplumsal yarara bağlı, “dayanışmacı özgür üye” konumunda olacağı düşünülmelidir. Geleceğin toplumunda üyelerin, üretimi, hep birlikte, Anadolu kültüründeki “imece” benzeri -belki de çok daha gelişkin- bir anlayışla, (“Bir ağaç gibi tek ve hür / Ve bir orman gibi kardeşçesine” N.H.) yapabilmeleri öngörülmelidir.

İnsanın toplum üyesi olarak böyle bir kültür içinde geliştirebileceği bilincin etkinliği, burjuva birey toplumlarında olduğundan

girmiştir. Bundan böyle “emek”le karşı karşıya olan, burjuva sınıfı değil, “sermayenin kendi iç işleyişi”, yani bir tür “küresel dev makine”den başkası değildir!.. Emeği, yönetilenleri savunması gereken politikaların, bu durum göz önünde tutularak, yeni, yepyeni yöntemlerle geliştirilmesi gerekir! Bu bağlamda yönetilenler tarafından sermayeye karşı kendiliğinden burjuva sınıfının içinden doğmuş olan “Gezi Direnişi”, dünya emek hareketi için, yararlanılması gereken çok önemli veriler içermektedir.

çok daha güçlü olacaktır. Bu gücü sağlayan, bireysel yarışmacı anlayış değil, hep birlikte üretime dayanan, dayanışmacı bir anlayış, dayanışmacı bir kültürdür.

Burjuva, yarışmacı birey bilinci, yalnızca kazananların enerjilerinin kullanıldığı, kazanamayanların enerjilerinin boşa gittiği bir üretim etkinliği oluşturmaktadır. Oysa geleceğin toplumlarında, toplum üyesi olma bilincinin, dayanışmacı etkinliğin gelişeceği, hep birlikte üretme bilinciyle, bütün toplum üyelerinin enerjilerinin yitirilmeden üretime yöneleceği ve insan enerjisinin boşa gitmeyeceği varsayılmalı, buna uygun politikalar geliştirilmelidir. Dayanışmacı politikaların geliştirilmesi için toplumun hazır olduğu, Gezi Direnişi sırasında parkın içinde ve sonrasında, kendilerine Antikapitalist Müslümanlar diyen grubun çok başarılı biçimde oluşturduğu Yeryüzü Sofraları'nda açıkça görülebilmıştır.

Günümüzün yarışmacı toplumlarında, yitirilen insan enerjisinin kullanılır olması durumunda, toplum üyelerinin üretim enerjilerinin, toplumsal tüketime fazlasıyla yeterli olacağı düşünülmelidir. Doğaldır ki bu durumda, insana, insanca yaşamak (aşk, çocuğuyla ilgilenme, kültürel etkinlikler, okuma, yazma, bilim ve sanat gibi her alanda yaratma vb.) için çok daha fazla zaman kalabileceği hesaplanmalıdır.

“Ne kadar az yer, içer, kitap okursan, tiyatroya, dansa, meyhaneye ne kadar az gidersen, ne kadar az düşünür, sever, karam yaratır, şarkı söyler, resim ve eskrim yaparsan, o kadar fazla sermaye biriktirirsin; mezar böceklerinin ve toprağın yok edemeyeceği hazinen o kadar büyür. Kendin ne kadar azalırsan o kadar çoğa sahip olursun; kendi öz hayatını dile getirmenle dışsallaşmış hayatını dile getirmen ters orantılıdır; yabancılaşmış varlığın gitgide büyür.”

Karl Marx (1844 Elyazmaları)

Insanın bütün bilgisini üzerine kurduğu temel kültür yapısının, aristokrat kul kültüründe “değişmezlik”, burjuva birey kültüründe “görelilik” olduğu gibi, geleceğin kültüründe de “akış” kavramına oturacağı düşünülmelidir. Burjuva birey kültürünün, bireylere göre, “görelilik” bilgisinin, Herakleitos diyalektiğinin “zaman” kavramı ile de birleşerek “akış”ı oluşturacağı öngörülebilir.

Doğal ki bu durumda bütün bilgimiz sürekli bir değişim ve gelişim içinde yapılanacaktır.

Üstelik gerçeklikten gelen verilerin de “durağan” değil, “akışkan” olarak algılanması ile bireyin göreliliği birleşecek ve her iki yanı sürekli değişim ve gelişim içinde yepyeni bir bilgi türü ortaya çıkabilecektir. Bu durumda, insanlığın, dolayısıyla bilimin, kendini, bilincini, düşüncesini bu akışkan bilgiye uyarlaması gerekecektir.

Böylece, ortaya, insanlık için inanılmaz bir hızla, sürekli gelişmekte olan bir veri akımı, dolayısıyla teknoloji hizmeti çıkabilecektir.

Bilginin akışkanlığı, sürekli, doğru ve yapıcı eleştiri gücünün ortaya çıkması ile sağlanabilir. Bu bağlamda, eleştiri de, bilgi ve teknoloji üretimine katkı anlamına gelecektir.

Bilgi edinmeye ilişkin olarak, kul düzeninde kullanılan tüm-dengelem, birey düzeninde buna katılan tümevarım yöntemleri uygun alanlarda işlerliğini sürdürmekle birlikte, dayanışmacı, “eleştirel bilgi edinme yöntemleri” de geliştirilmelidir.

Belki bütün bu tahminler ilk adımlardır. Kısa süre içinde çok da “naif / çocuksu” kalabilir. Bu denemenin asıl amacı, geleceğin bilimsel olarak tahminine doğru bir yol açmak, bu tahminlere uygun olarak, emeğin toplumda oluşturabileceği yaratıcı potansiyeli anlamaya çalışmaktır.

Davranışlarımızı ölçmede sosyokültürel alanda kendi yerimizi tam olarak saptayabilmek için, sosyal sınıf kültürlerini bilmek ve geliştirmek gereklidir.

Sosyokültürel yapı içerisinde, günümüzde, hem ulusçu hem ilerici olmak olanaklı değildir.

“Halklar” ya da “kimlikler” vb. uydurulmuş kavramların hangi amaca yönelik olarak önümüze sürüldüğünü görmek bize yol gösterir. Bulduğumuz yerin koordinatlarını ölçüp biçmenin yolu, sınıfsal kültürlerin nereden geldiğini ve şu anda neresinde olduğumuzu doğru saptamakla olanaklıdır.

Bu kitabın amacı, Anadolu tarihinde bugüne değin dikkat edilmemiş olan 13. yüzyılda burjuva sınıfını doğuracak kültürel gelişmeleri ve bu gelişmelerle ortaya çıkan sosyolojik olayları anla-

mayı denemektir. Konu, bilim insanları, tarihçiler, sosyologlar, kültür tarihçileri tarafından araştırılmayı beklemektedir.

Osmanlı feodalizmini sonra erdiren Kemalist Burjuva Devrimi sırasında, Türk dilinin Arap ve Fars dillerinden arındırılması sürecinde, Anadolu kültür tarihinin bu dilleri bilen ilahiyatçılara kalmış olması ile gelenekte kalan Anadolu kültürü gözardı edilmiştir. Batı kültürünün yaygınlaştırılması hareketleriyle de neredeyse bütünüyle unutulup gitmiştir.

Oysa insanlık kültürü koca bir nehirdir. Bir bölümünü ele alıp öteki yanlarını gözardı edemeyiz. Besleyen kollardan bazılarını ele alıp ötekileri dışta tuttuğumuzda bulunduğumuz yeri anlamamış, geleceği doğru tahmin edememiş oluruz. Günümüzün baskın kültüründe, “Batı merkeziler”in konumunun bu olduğu anlaşılıyor!..

Bu tutum insanlık tarihinde ilk kez olmuyor. Feodal toplumlar da kendi ümmetine bağlı olmayan toplumların, kendi “efendi Tanrı”larına bağlı olmamasını kulluk (insanlık) dışı saymışlar, onların yalnızca kültürel varlığını değil, canlarını da almayı, ülkelerini kendi denetimleri altında tutmayı, mallarını üleşmeyi hak saymışlardır. Dahası kimi zaman aynı dinden olmaları bile bu yabani tutumu değiştirmeye yetmemiştir. Bunun en tipik örneği 4. Haçlı Seferi sırasında, 1204 yılında, Ortodoks Bizans’ın başkenti İstanbul’un Katolik Latinler tarafından ele geçirilmesi sırasında üç gün üç gece süren kanlı yağmadır. Güney Amerika’nın Katolikler tarafından yağmalanışı, antik Helen toplumlarında, kendi dışındaki bütün kültürlerin “barbar” olarak nitelenişi, Osmanlı’nın Hıristiyan Avrupa’yı, içlerine kadar fethetmeyi kendine hak görmesi, Hıristiyan çocukları devşirerek yeniçeri ocaklarında Müslüman olarak yetiştirmesi, aynı kültürel yapının çeşitli görünümleridir.

Günümüzde ise bu tutum burjuva toplumsal bilinci olan ayırıcı milliyetçilik / ulusalcılık adına uygulanıyor. İnsanevladı, yazık ki günümüzde henüz, her şeyden önce insan olduğunun bilincine varabilmiş değildir!..

***Bu kitap, Rönesans öncesini neredeyse bütünüyle yok sayan
“Batı merkezci” anlayışa karşı, 300 yıl daha önce Anadolu’da oluşan
toplumsal başlangıcın kültürünü ve kaynaklarını anlama denemesidir.***

Kuruluştan kurtuluşa⁽¹⁾

“Bakındım, ‘O’ndan başka hiçbir şey göremedim. Ve ‘O’ndan başka hiçbir şey işitmedim. Ve konuştuğumda ‘O’ndan başka hiçbir şey dile getirmedim. Ve dedim ki ‘Ene’l Hüve / Ben ‘O’yum’ (...) Çünkü ‘O’nun sevgisi üzre ben Hakk’ım. (...) Ve benim sınıırım ‘O’nun varlığı üzre olmuştur.”

Hüseyin bin Mansur El Hallac (828-922)⁽²⁾

Hicret’ten 244 yıl sonra doğmuş Hüseyin bin Mansur El Hallac. Kul olmaya itirazı var. O güne değin insanlık kültüründe başka bir şans yok. İnsan isen kulsun!.. Hepsi bu... İnsanlığın kültürü bu ana konum üzerine kurulu. Kul olmayan tek varlık “efendi Allah”... Ötekiler belli bir hiyerarşik yapı ile birbirinin kulu. Sosyal yapı da bu hiyerarşiye göre oluşuyor.

Feodal kültürün temel dayanağı budur. Aristokrat sınıf, Allah’ın, kendisini, toplumu yönetmekle görevlendirdiği sınıf sayar. Kullu-

1) Ömer Tuncer, “13. yüzyıl Anadolu Devrimi, Avrupa Rönesansı, Kemalist Devrim ve bilimin iktidarına doğru – Kuruluştan Kurtuluşa”, *Bilim ve Gelecek* dergisi, sayı:24-Şubat 2006, ss.33-45. Bu yazıdan yararlanılarak yapılmış belgesel için Bkz. “Kuruluştan Kurtuluşa - Anadolu’da Yeniden Doguş” <https://goo.gl/NUKySX> (Ertar. 16.12.2016).

2) Vasiyetname

ğu yalnızca Tanrısınadır. Aristokrat olmayanların da efendisidir.

Kul olmaya itirazı olan, yalnızca Hüseyin bin Mansur El Hallac değildi. Ardından gelenler az değildi:

- Ibn-i Sina, (İran 980 – Hemedan 1037)
- Farabi, (Türkistan 870 – Şam 950)
- Hasan Sabbah (Deylem-İran 1124)

Ve:

Mey kâsemi kırdın, yere vurdun Tanrım
Zevkimden edip sanki ne buldun Tanrım
Gül rengi şarâbım yere döktün teknil
Zannım bu ki sen de sarhoş oldun Tanrım

Ömer Hayyam (1123?)⁽³⁾

Anadolu'ya 13. yüzyıl Türkmen göçleri: Horasaniler

Horasaniler, Orta Asya'dan yola düştükten sonra uzunca bir süre İran üzerinde kalarak yaşamlarını sürdüren ve kültürel etkileşim içinde Müslümanlaşarak bir yandan “akılcı İslam” (Mu'tezile) kültüründen alınan temeller üzerine kendi düşüncelerini de katarak oluşturdukları özgün tasavvuf kültürü ile günümüze değin ulaşan, yaşadıkları döneme uygun düşünsel olgunluğa ermiş, düşünsel bir akım oluşturmuş olan insanlardır.

12. yüzyıl sonuna değin Hindistan, Azerbaycan, İran ve Bağdat dolaylarında yaşayan bu insanlar, Moğolların sürekli batıya saldırarak yaklaşmaları üzerine, olası ki artık akıllarını kullanmayı öğrenmiş, belki bu nedenle silah kullanmayı da unutmuş olduklarından, batıya, Anadolu'ya akmışlardır.

Önemli bir bölümünün, bir kültür merkezi olan Horasan'da doğmuş ve yetişmiş olması, zaman içinde tasavvuf düşüncesi taşıyanların bütününe “Horasaniler” denmesine neden olmuştur.

13. yüzyılda Anadolulular...

Horasan'dan, Hoy'dan, Bağdat'tan Anadolu'ya gelen Türkmenler, kul olmaya itirazlarıyla birlikte gelir. Yunus, Anadolu'da doğ-

3) Çev: Orhan Veli Kanık, *Tercüme Dergisi*, 34-36 Şiir Özel Sayısı, 1946, s.298.

muş bir “Horasani”dir ve bu itirazı ve çözümünü en iyi dile getirenlerdendir:

Nitekim ben beni bildim yakın bil ki Hakk’ı buldum
Korkum onu buluncaydı şimdi korkudan kurtuldum

Ben kimseden korkmazam ya bir zerre kayırmazam
Ben şimdi kimden korkayım korktuğum ile bir oldum

Azrâil gelmez yanıma sorucu gelmez sinime
Bunlar benden ne sorarlar onu sorduran ben oldum

Yunus’a Hakk açtı kapı Yunus Hakk’a kılar tapı
Benim işim devlet bâkî ben kul iken sultan oldum.

Yunus Emre (13. yüzyıl sonu – 14. yüzyıl başı)

Düşünce tarihinde kuldan bireye geçişin öyküsü böyle başlar...

İnsanlık, birey olmanın yolunu “Tanrılaşmak”ta bulmuştur. Yüce varlıkla, evrendeki tek “ben” ile birleşmek onu kul olmaktan kurtaracaktır.

Aynı yüzyılın başlarında Avrupa’da, özellikle İngiltere’de, benzer bir kültürel hareketlenme görülüyordu. 1215 yılında Tanrıya, dolayısıyla onun vekili sayılan krala kul olan soylular, kulluklarına baş kaldırdılar. Kral çaresiz boyun eğdi ve “**Büyük Özgürlük Bildirgesi / Manga Carta Libertatum**”u imzaladı.⁽⁴⁾ Böylece

4) Vikipedi’ye göre: Magna Carta (Latince: “Büyük Ferman”) veya Magna Carta Libertatum (Latince: “Büyük Özgürlük Bildirgesi”), 1215 yılında imzalanmış bir İngiliz belgesidir. Günümüzdeki anayasal düzene ulaşana kadar yaşanan tarihi sürecin en önemli basamaklarından birisidir. Aslen, Papa III. Innocent, Kral John ve baronları arasında, kralın yetkileri hususunu karara bağlamak amacıyla imzalanmıştır. Kralın bazı yetkilerinden feragat etmesini, kanunlara uygun davranmasını ve hukukun kralın arzu ve isteklerinden daha üstün olduğunu kabul etmesini zorunlu kılıyordu.

Vatandaşların özgürlüklerini belirlemekten çok, toplum güçleri arasında bir denge kuran Magna Carta, kralın sonsuz olan yetkilerini din adamları ve halk adına sınırlamıştır. Magna Carta’nın 39. maddesi, fermandaki en önemli ifadelerden biridir. Bu madde sayesinde günümüz hukuk sisteminin temelleri atılmıştır:

“Özgür hiç kimse kendi benzerleri tarafından ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mal ve mülkünden yoksun bırakılmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek, sürgün edilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacaktır.”

kullardan bir bölümü olsun özgürleşecek, bireyliklerini kazanma yolunda ilerleyecektir.

Ardından aynı yüzyılda, önce krala karşı soylular tarafından dünyanın ilk soylular meclisi ve ona karşı kral tarafından ilk halk meclisi kurulacaktır.

İtalya'da Dante Alighieri, 1265-1321 yılları arasında yaşayacak ve "İlahi Komedi"de, dinlerin "öte-dünya"da, Cennet, Cehennem ve Araf'taki kulu değil, bireyi anlatacaktır!..

Kültür tarihinde o güne değin var olmayan ilginç ilkler yaşanmaktadır.

Varlıklarını kulluk üzerine oturtanlar, artık özgürleşmekte, bireyleşmekte Tanrılaşmakta, yere göğe sığmaz hale gelmektedir:

Bende sığar iki cihân ben bu cihâna sığmazam
Gevher-i lâmekan benim kevn-ü mekâna sığmazam⁽⁵⁾

Seyyid Nesimî (1370-1425)

Bu düşünceleri yüzünden Seyyid Nesimî'nin, diri diri derisi yüzülür!

Hallac-ı Mansur, İbn-i Sina, Farabi, Ömer Hayyam, İslam dünyası içinde 9. ve 10. yüzyıllarda düşüncelerini ilk kez "birey" üzerine kurmuş olan filozoflardır. Bu tutumları, kültür tarihinde daha sonra gelecek olan 13. yüzyıl Anadolu'sunu, Avrupa Rönesansı'nı, Fransız, Amerikan Burjuva Devrimleri ile Anadolu'da Kemalist Burjuva Devrimi'nin kültürüne değin ulaşacak olan temel düşünce sürecini de başlatmıştır.

Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un Anadolu'ya gelişi (1204) ve Ahilik kurumu

1204 yılında Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelen Horasaniler arasında İran'ın Hoy kasabasında doğmuş ve eğitimini önce İran'da, sonra da Bağdat'ta tamamlamış olan Nasiru'd Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî ile şeyhi Evhadü'd Din Hamid el Kirmanî ve kızı Emine de vardır.

5) "İki evren -bu dünya ve öteki dünya- bana sığar ama ben bu evrene sığmam. Mekânsızlığın cevheri -Tanrı- benim, mekânın varlığına sığmam."

Nasiru'd Din Mahmud debbağdır, deri işleriyle uğraşmaktadır. Şeyhiyle birlikte, Bağdat'ta bir Arap esnaf teşkilatı olan "fütüvvet" in ileri gelenlerindedir.

Kayseri'ye yerleşirler ve esnaf çarşısındaki bir dükkânda debbağlığı uygulamaya başlarlar.

Bağdat'ta üyesi oldukları fütüvvet'in benzerini, Kayseri esnafını da örgütleyerek kurmaya girişirler. Evhadü'd Din Hamid el Kirmanî, Evhadiyye adı verilen tarikatın şeyhidir. Bu tarikatın, dünyevi bir tasavvufi meşrebi, (düşünsel yol, bakış açısı) bütün evrenin Tanrısal birlik içinde olduğu temel düşüncesine dayalıdır. Tanrı, insanın gördüğü her nesnede kendini insanlara göstermektedir. Bu nedenle de evrenin parçası olan her şey Tanrıyı taşır ve kutsaldır. ⁽⁶⁾

Tanrının bir parçası olan canlılara zarar vermeyen, dahası onlara hizmet üreten bütün el sanatları, Tanrısal bir kutsallık içinde yerine getirilmelidir. Bu tutum, insanlara yarar getirecek ürünlerin üretilmesine önem ve ağırlık verilmesi sonucunu doğuracaktır. İnsan ilişkileri yararlıya yönelik olacak, hiç kimsenin suçu, hiç kimseye açık edilmeyecektir. Esnaf birbirini kollayacak, birisi öteki dünyaya erken göçer, eş ve çocuklarını bu dünyada bırakırsa geri kalanlar, ölünceye değin, onların bakımını üstlenecek, üstelik çocuklarına, babalarının sanatının inceliklerini de öğretecektir.

Benzer daha pek çok dayanışma kurumu ile Anadolu Ahiliği ortaya çıkmaktadır.

Bu arada, Evhadü'd Din Hamid el Kirmanî, Kayseri'ye geldikten sonra doğan kızı Fatma'yı, Nasiru'd Din Mahmud ile evlendirmiştir.

Anadolu Türkmenleri: Babailer

Horasan, Hoy, Bağdat gibi kültür merkezleri üzerinden gelecek, Anadolu'daki Türkmenlerle birleşen Horasaniler, olasıdır ki,

6) Hallac-ı Mansur ile başlamış bu bakış, Muhyi'd Din İbnü'l Arabî, Sadru'd Din Konevî aracılığıyla Anadolu Bektaşiliğine ve Kızılbaşlığına da yansiyacaktır.

Dağlar ile taşlar ile, çağırayım Mevlam seni
Seherlerde kuşlar ile, çağırayım Mevlam seni
Sular dibinde mahi ile, sahralarda ahu ile
Abdal olup "Ya Hu" ile, çağırayım Mevlam seni

Yunus Emre (yaklaşık 1260-1330)

dış dünyaya yönelik düşünceleri doğrultusunda, dünyada ilk kez, Anadolu'da siyasi bir birlik oluşturmaya da yönelmişlerdir. Şeyhlerine “baba” adını verdiklerinden bu birliğe “Babailer” denilmiştir.

İnanç dizgelerine (tasavvufi meşreplerine) ilişkin elde çok az veri bulunan Babailerin başında, bildiğimiz dönemlerde, Baba İlyas vardır.⁽⁷⁾

Ahiliğin Anadolu'da yerleşmesi: Kayseri örgütlenmesi

Anadolu Ahileri, dış dünyaya dönük dünya görüşlerinin de etkisiyle saldırgan Moğol işgalcilere karşı, kendilerini silahla koruyabilecek bir örgütlenme içine girerler. Arap fütüvvetinde Rind Rindler denilen bu koruyucu yapıya, Türkmen dilinde Alp Erenler denilmiştir (Avrupa soyluluğunda, din adamlığı ile silahlı savunuculuğu birlikte içeren soylu “şövalyelik” kurumunun Anadolu Ahilerindeki karşılığıdır).

Ahi örgütlenmesi içinde kadınların yeri de önemlidir. Tanrının yeryüzündeki görünümüleri olan kadınlar ve erkekler birbirinden ayrı değerde değildir. Aralarında bir astlık-üstlük yoktur. Kadınlar da, üretime, eğitime, dahası savunmaya bile, erkekler kadar katılmakla görevlidir.

Anadolu tasavvufuna koşut, Ahi düşüncesinde madde, Tanrının evrende görünür biçimlerindedir. Canlının ve insanın yeri ise özeldir. Bu nedenle de söz gelimi kasaplar bile, hayvanları öldürmek zorunda oldukları için, Ahi örgütüne alınmazlar. İnsanları kandıran, bilerek kalitesiz mal satan esnaf, ya da sayrılardan iyileştirmek için girdiği evlerde ev sahibine kötü gözle bakan

7) Prof. Dr. Mikâil Bayram, “Baba İlyas-ı Horasani ve Cihâd-Name’si”, *Cem* dergisi, sayı:65, Nisan 1997, s.50

Bu yazıda, Mikâil Bayram, o güne değin hiçbir yapıtı bilinmeyen Baba İlyas'ın *Cihadname* adlı yapıtını tanıtmaktadır. Bu yapıtın içeriğinde, insanda bulunan ve arındırılması gereken şeytan işi olumsuzluklar olarak “hırs” (haset), “buhl” (cimrilik), “ucb” (kibir), “şehvet”, “kin”, “tamah”tan söz edilmekte ve bunların hepsinin “heva” içinde toplandığı söylenmektedir. Daha sonra, Baba İlyas'ın halifesi (ardılı, sonra geleni) sayılacak olan Hacı Bektaş, “dört kapı”yı anlatan Makâlât adlı kitabında, “heva insanları”nın, birinci kapı olan “Şeriat Kapısı”nda kalmış olan “âbidler” (insansı) olduğunu anlatacaktır.

hekim, yeminine sadık kalmamış sayılacak ve mesleği elinden alınacaktır.

Bu noktada ilginç bir durumu saptamak gerekiyor: 13. yüzyıldan 1700 yıl kadar önce, Anadolu'da, Bodrum yarımadasının tam karşısında Anadolu coğrafyasının uzantısı olan İstanköy adasında dünyanın ilk sağlık yurdunun ünlü hekimi Hippokrates'in (MÖ 460-370) "Hekimlik Yemini"nin bir bölümüne göz atalım:

Aşağıdaki sözlerimi ve yeminimi bütün gücüm ve kudretimle yerine getireceğime, hekim Apollon, Hygeia, Panakeia ve bütün Tanrı ve Tanrıçalar üzerine yemin ederim. Sözlerime tanık olsunlar.

(...) Hastalarımı iyileştirme yöntemini bütün gücüm ve düşüncelerimle onların yararına kullanacağım. Her türlü kötülükten ve haksızlıktan kaçınacağım. Benden istense bile hiç kimseye zehir vermeyecek, zehir alması için telkinde bulunmayacağım. (...) Girdiğim her eve sadece sayrıların yararı için gireceğim. Bozucu nitelikte olan ve isteyerek yapılan her çeşit kötülükten uzak duracağım. Özellikle özgür olsun, köle olsun kadınlara ve erkek çocuklara sarkıntılık etmekten kaçınacağım. Mesleğimi uyguladığım sırada ya da bunun dışında, toplum içinde gördüğüm ya da duyduğum açıklanması gerekmeyen hiçbir şeyi açıklamayacak ve ağız sıklığını görev sayacağım. (...)⁽⁸⁾

Hekim Hippokrates (MÖ 460 – 377)

(Ahilik ahlakı ile aradaki koşutluktan özellikle söz etmeye gerek duymuyorum. Ama bu koşutluk, kültür tarihçilerince araştırılmaya değer görünüyor.)

İnsanlık kültürünün Hippokrates zamanından bu yana geliştirerek getirdiği ahlak kurallarını uygulamayan esnafın pabucu dükkânının damına atılır ve dükkân Ahi örgütü tarafından kapatılırdı.

Buraya,
Sarhoşlar,
Zina işleyenler,

8) Bütünü için bkz. Ömer Tuncer, *İşte Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2010, s.117.

Münafıklar,
 Gammazlar
 Dedikoducular,
 Müfteriler,
 Gururlular,
 Kibirliler,
 Merhametsizler,
 Kıskançlar,
 Kin tutanlar,
 Sözünden dönenler,
 Yalancılar,
 Kadınlara şehvetle bakanlar,
 Emanete hıyanet edenler,
 Başkasının ayıbını yüzüne vuranlar,
 Hırsızlar
 Varyemezler,
 Can alanlar
 giremez!⁽⁹⁾

Gençlerin eğitimi, hem dinsel, hem özdekseldir (madde). Haftanın belirli geceleri, çalışma saatleri dışında toplanılır, ahlak, insanlık, birlikte yaşanır, haftanın yaşanmışlıkları üzerinde konuşulur, yorumlar yapılırdı. Gençlere bir tür yaşama çıraklığı yaptırılır, eğitim, birlikte yaşanarak verilirdi. Bu toplantılara birçok ad verilmiş olmakla birlikte en yaygınlarından biri “Barana” olmuştur.

Ahi örgütlenmesi 13. yüzyılda, zaman içinde giderek yaygınlaşacak ve Kayseri dışına da taşarak bütün Anadolu’ya yayılacaktır.

Kendini aristokrat duyumsamayan, yani Selçuklu’nun Tanrı soyluları (aristokrat) tarafından dışlanan esnaf, kendisini Selçuklu aristokrasisinin kulu sayan bir kültür yerine, kendine özgü, özerk, toplumsal bir yaşamı da oluşturmaya girişecek,

9) Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir?*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.19 Dikkat edilirse, Ahi örgütüne girebilmenin koşullarının, Baba İlyas’ın *Cihadname*’sinde şeytan işi sayılan “hırs” (haset), “buhl” (cimrilik), “ucb” (kibir), “şehvet”, “kin”, “tamah”la koşut olduğu, onların geliştirilmesiyle oluşturulduğu görülebilir.

aristokratlardan bağımsız bir yaşam için savaşım vermeye başlayacaktır.

Şems-i Tebrizî - Mevlânâ Celalü'd Din Rumi

Bir yandan esnaf arasında Ahi örgütlenmesi gelişirken öte yandan, 1240'lı yıllarda Selçuklu'nun başkenti Konya'da Mevlânâ Celalü'd Din Rumi de Tanrı soylu (aristokrat) yanlısı bir örgütlenmeye girişir. Mevleviliğin tasavvuf anlayışına göre, insan varlığı evrenin merkezine oturtulmakla birlikte, birey değil, Tanrı soylu kültürün kul anlayışıyla özdeştir.

Şems'in 1243 yılında Konya'ya gelmesiyle düşünsel bakımdan güçlenen bu örgütlenme, siyasal olarak da Selçuklu Aristokrasisini desteklemektedir. Ayrıca Anadolu'yu işgal etmiş olan Moğol noyanları ile de koşutluk içindedir. Bu nedenle Moğollar, kendilerini destekleyen Mevlânâ'ya "Şeyhu's-şuyûhi'r-Rûm" (Anadolu bilgisi, Şeyh) ünvanını uygun görmüşlerdir.

"Biri: 'Moğollar bizim mallarımızı alıyorlar, ara sıra onlar da bize mallarını bağışlıyorlar, acaba bunun hükmü ne olur' diye sordu. [Mevlânâ] buyurdu ki: Moğol'un aldığı her şey tıpkı Tanrının hazinesine girmiş gibidir. (...)"⁽¹⁰⁾

Selçuklulara karşı Babai kalkışması ve bastırılması 1240

Babai düşüncesinin tam olarak ne olduğu bilinmediği gibi, karıştıkları siyasi olayların da nedenleri henüz tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Ancak Anadolu 1240 yılına yaklaşırken, 2. Gıyasü'd Din Keyhüsrev, sultanlığı sırasında, Babailere ikta düzeni gereği yerleşmeleri için verilmiş olan toprakları geri almak istemiş olmalıdır. Selçukluların, Ahilerin ve Babai Türkmenlerin başkaldırısını bastırmaya çalıştıklarını görüyoruz. Bu arada, Amasya'da Baba İlyas ve ellerine geçirdikleri pek çok Babai ve Ahi ile birlikte Ahi Evren ve eşi Fatma Bacı da tutuklanır...

Bu olay Anadolu'daki bütün Türkmenlerin Baba İlyas'ı kurtarmak üzere Amasya'ya yürümelerine neden olur. Selçuklu yönetimi, Babailer yetişip kurtarmaya gelmeden, Baba İlyas'ı, aceleyle idam eder.

10) Mevlânâ, *Fihî Mafih*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 212, Ankara 1990, s.100.

Türkmenler sakinleşmek yerine çok daha büyük bir güçle toplanır. Önce Amasya'ya gelerek şeyhlerini öldürenleri cezalandırır, ardından, Selçuklu başkenti Konya'ya doğru harekete geçerler.

Anadolu'nun her yanından kadın-erkek, çoluk-çocuk Türkmenler bu harekete katılmaktadır. Ordusunun içinde Baba İlyas'ı destekleyeceklerin bulunabileceğini düşünen ve iyice ürken Selçuklu yönetimi, Hıristiyan Bizans'tan da paralı asker alarak Konya'ya gelmekte olan Türkmenlerin önünü kesmek üzere yola çıkar.

Düzensiz bir sel halinde akan öfke dolu Türkmenlerle Selçuklu askerleri, Kırşehir'in Malya Ovası'nda karşılaşır. Düzenli ordu karşısında Babai Türkmenler dayanamaz. Çok büyük bir kırım yaşanır. Bir daha toparlanamayacak biçimde, kadın erkek, çoluk çocuk demeden öldürülürler.⁽¹¹⁾ Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş de bu çatışmalarda öldürülmüştür. Hacı Bektaş ise kaçarak kurtulmayı başarmış ve yakındaki Sulucakarahöyük'te (Hacıbektaş), bugün Kızılbaşlarca kutsal sayılan bir mağarada saklanmıştır.

Kültür tarihinde köşe taşları ve Anadolu

İnsanlık tarihinde temel kültür değişiklikleri çok değildir ama bunlar, "akış"taki yön değişmelerini belirler.

Tarımın başlaması, avcı-toplayıcılıktan yerleşikliğe geçişe, dolayısıyla kentlerin kurulmasına neden olmuştur (MÖ 10.000 Göbeklitepe / 7200 Diyarbakır Çayönü Höyük / MÖ 6800 Konya Çatalhöyük / MÖ 5500 Burdur Hacılar). İşbölümünün başlaması böyledir, köleliğin başlamasına neden olmuş, anaerkil kültür, ataerkil kültüre dönüşme sürecine girmiştir.

Yazının bulunması, kültürün yaygınlaşması ve gelecek kuşaklara bırakılması sonucunu doğurur (MÖ 3200-3000 dolayları Mezopotamya). Teknolojinin gelişip madenlerin işlenmeye başlaması daha yakın zamanlara rastlar.

İnsanevladının mitolojik fantezilerden kendini kurtarıp maddeye ilişkin soruları sormaya başlaması, kültür tarihinin en temel köşebaşlarından biridir (MÖ 7. yüzyıl Miletos'lu Thales), insanlık

11) Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, Genişletilmiş ikinci basım, Şubat 1996.

kültürünün günümüze evrilme sürecinin başlamasını belirler.

“İnsanevladının kafası, yani usu (yarı uykuğu yarı uyanık) sanki bir kuyu boşluğu içinde mitolojik düşler ve karabasanlar görürken uyanmış; zaten apaçık gözlerle uyanılınca, karabasanlar mı düşler mi kalır? Boynuzlu kulaklı tanrılar, putlar, ecinniler, devler ve karanlıklar yaratığı ne varsa topu da apar topar yallah diye cızlamı çekerler. O loş kuyudan yavaş yavaş bir insan kafası (yani usu) çıkmış. Mitolojiden sıyrılmış çıplak insan gözü sipsiftah doğmuş ve evrende fırdolayı bakış gezdirmiş korkusuz. İşte bu iş milyonlarca yılı bulan insanevladı hayatında, ilk kez İyonya’da oluyor.”

Halikarnas Balıkçısı⁽¹²⁾

13. yüzyıl başında, 1215 yılında İngiltere’de soyluların baskısıyla kralın imzalamak zorunda kaldığı “Büyük Özgürlük Bildirgesi”nde (Manga Carta Libertatum) geçen “Libertatum” (özgürlük) sözcüğü, kültür tarihinde çağımızı da yaratacak yeni bir köşe başını göstermektedir. Ardından bu hareketlenme soylular tarafından sürdürülmüş, biri 13. yüzyıl ortalarında, feodal beylerin (lordlar vb.) oluşturduğu, öteki aynı yüzyılın sonunda, halktan oluşan ama kral tarafından kurulan, iki meclis ortaya çıkmıştır.

Birey kültürünün toplumsal ve kültürel alanlarda görünür gerçekleşmesi ise, 13. yüzyıl boyunca Anadolu’da olmuş, Ankara ve Osmanlı’yı, anti-feodal iki devleti doğurmuştur.

Moğol işgali - Dünya’da ilk kez Kayseri’de “vatan savunması” 1242

Moğollar, batıya doğru sürdürdükleri akınlar sonucunda, 1242 yılında, Baycu Noyan komutasındaki ordu ile Anadolu üzerine de yönelir. Baycu Noyan önce Erzurum’u alır. 4 Temmuz 1243’te Sivas, Kösedag’da Anadolu Selçuklu ordusunu yener. Selçuklu’nun direnci büsbütün kırılmış, Anadolu’yu Moğollara teslim etmeye hazır hale gelmiştir.

Hemen ardından direnci kırılmış olan Sivas’ı kolayca ele geçiren Baycu Noyan, sonra da Kayseri’yi almak ister.

12) Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıt Akdeniz*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1982, s.145.

Oysa Kayseri, 1204 yılında Anadolu'ya gelmiş olan Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un kurduğu Ahi örgütünün merkezi ve en güçlü olduğu yerdir. Üstelik Ahiler, yaşama biçimleri gereği, o güne değin feodal kültürün "kul" anlayışından farklı bir anlayış geliştirmişlerdi. Atölyelerini koruma gereğini, dünyada ilk kez sultanların (kralların, halifelerin vb.) kulu olmanın üstünde gördüler. Yenilmiş sultanlarının ardından kendilerini de yenik saymadılar ve yaşadıkları kenti, Kayseri'yi Moğollara teslim etmediler!..

Toprakları, kentleri, onlara, yaşama gücü oluşturan mesleklerini veriyordu. Günümüz burjuva kültürüne değin ulaşacak olan "vatan" kavramı doğuyordu. Dünyada ilk kez kendi yararlarına, kentlerini, Kayseri'yi savundular!..

Savunma 15 gün sürdü. Kayseri'de yaşayan ve Ahilerin ne yaptıklarını anlayamayan Selçuklu ve Moğol yanlısı Kalenderiler, Ahilere ihanet ederek, surların arasından, kentin lağım sistemini Moğollara gösterdiler. Aralarında bir Kalenderi şeyhi olan Şems-i Tebrizî de vardı.⁽¹³⁾

Dolayısıyla Kayseri savunması, Köseadağ yenilgisinden sonra Anadolu'nun tek direnişi ve dünyada ilk kez, Tanrı mülkünün değil, "vatan"ın savunulmasıdır. Adı henüz bilinmiyor olsa da "vatan" kavramını doğuracak olan kültürel ortam oluşmaktadır.

Moğol işgali altında Anadolu:

Kültür tarihinde "ulus" kavrayışı mı başlıyor?

1242 yılında Köseadağ'da Selçuklu ordularını yenerek Anadolu'ya giren ve bu tarihten başlayarak yönetime el koyan Moğolların Anadolu'dan çıkışı ile ilgili bir bilgi yoktur. Anadolu insanını, önce Selçuklu sultanları aracılığıyla yönetirler, Osmanlı'nın kuruluşundan sonra, güçlerinin Anadolu insanı arasında eridiğinin ayırına vararak Yıldırım Bayezid zamanında Timurlenk ile Anadolu'yu bir kez daha ele geçirirler. Ancak Türkmen bu-
dun kültürünün baskın egemenliğine karşı kendi kültürlerinin Anadolu'da tutunmasını sağlayamazlar.

13) Prof. Dr. Mikâil Bayram, "Selçuklu Döneminde Kalenderî-Ahi çatışması", *Bilim ve Gelecek* dergisi, sayı:17, Temmuz 2005, s.36.

Dünyada daha “ulus” denilebilecek bir kültürel birikim ortaya çıkmamışken Türkmen birliği, gelecekte doğacak olan “ulus” kavramına kültürel taban oluşturur. Dünyada ilk kez, uluslaşma sürecindeki bir budun olarak siyasal birliklere yönelir.

Ahi Evren, Hâce Nasiru'd Din Mahmud ve Anadolu Ahilerinin örgütlenmesi

4. Haçlı ordularının İstanbul'u yağmaladığı 1204 yılında şeyhi ve kayınpederi Evhadü'd Din Hamid el Kirmanî ile Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelen debbag Nasuri'd Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî, aldığı eğitimin ve Bağdat'taki fütüvvet yaşamından edindiği deneyimin desteğiyle, Kayseri esnafını hem tasavvuf düşüncesine yöneltir, hem de bir gelenek oluşturacak biçimde örgütler. Anadolu'da Ahi örgütlenmesi böylece, Türkmen-Babai örgütlenmesi ile ilişki içinde oluşur. Ancak Selçuklulara karşı Babai-Türkmen kalkışması sırasında Şeyh Nasiru'd Din, başka Ahilerle birlikte hapsedilmiş olduğundan bu kalkışmada Ahiler bulunmaz, bulunamaz. Dolayısıyla Ahilik, Malya Ovası kırımından öteki Türkmenler denli etkilenmez. Bu nedenle, kırımdan sonra Anadolu Ahileri (Ahiyân-ı Rum), Anadolu'da kalan tek örgütlü Türkmen gücü olarak ortaya çıkar. Üzerinde yaşadıkları toprağı, sultan'ın “mülk”ü değil, “vatan” sayarak Moğol işgaline direnen tek güç olur.

Daha sonra, 1246'da Sultan 2. Gıyasü'd Din Keyhüsrev'in ölümü üzerine, oğlu 2. İzzü'd Din Keykâvus'un başa geçmesinden sonra Ahi Evren Hâce Nasiru'd Din Mahmud'u, Konya'da Selçuklu veziri olarak da görüyoruz.

Kayseri savunmasında Moğollardan yana ağırlık koymuş olan Şems-i Tebrizî, 1243 yılında Konya'ya gelmiş ve Mevlânâ'nın şeyhi olmuştur. Şems'in 1247'de bir suikaste kurban gitmesi ile ilgili olarak Ahi Evren, Mevlânâ'nın oğlu Alaü'd Din Çelebi ile birlikte suçlanacak ve onunla birlikte Konya'yı terk ederek Kırşehir'e göçmek zorunda kalacaktır.

Hâce Bektaş-ı Veli

Hâce Bektaş-ı Veli, Anadolu'nun 13. yüzyıl düşüncesini oluşturmuş Horasanilerin bir sonraki kuşağındandır. Baba İlyas'ın

halifesidir(sonra gelen). Babai kırımı sırasında kardeşi Menteş'i yitirmiş, kendisi de Sulucakarahöyük'te (bugünkü Hacıbektaş), Kızılbaşlarca günümüze değin kutsal sayılan bir mağarada saklanarak yaşamını kurtarmıştır. *Makâlât* adlı kitabı ile Ahmed Yesevi'den aldığı "dört kapı kuramı"nı geliştirmiş, Anadolu tasavvufunun temeli haline getirmiştir. Sonraki yaşamında Moğollarla, Selçuklularla ve Mevlânâ ile politik sürtüşmeye girmemiş, Sulucakarahöyük'te kurduğu tekkesinde Babai Şeyhi olarak tasavvufi çalışmalarını sürdürmüş, öğrencilerini yetiştirmiştir.

Makâlât, biri düzyazı, biri manzum iki metinle, Türkçe olarak günümüze ulaşmıştır. 2. Murad'ın isteği üzerine Mehmed Hatiboğlu tarafından yapılmış bir çevirisi olduğu bilgisi varsa da bu çevirinin hangi dilden hangi dile yapılmış olduğu belli değildir. *Makâlât*'ın o günlerin yaygın bilim dili olan Farsça yazılmış ve Türkçeye çevrilmiş olduğu düşünülebileceği gibi, Hacı Bektaş'ın, kitabını Türkçe yazmış olduğu da düşünülebilir.⁽¹⁴⁾

Hacı Bektaş'ın yaşamını menkıbeler üzerinden anlatan *Vilayetname*'den, Ahi Evren Hacı Nasiru'd Din Mahmud'un öldürülmesinden sonra, eşi ve Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rum) örgütlenmesinin başı olan⁽¹⁵⁾ Fatma Bacı'nın da (Kadıncık Ana) yaşamını, Hacı Bektaş Dergâhı'nda geçirdiğini anlıyoruz.

Osmanlı'nın kuruluşunda askeri gücü oluşturan Ahi askerleri, Alp Erenler, Orhan Gazi zamanında yeniçeri adıyla Osmanlı'nın düzenli ordusuna dönüşmüş, kendilerini Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Dergâhı'na bağlı saymışlardır.

Sadru'd Din Konevî ve vahdet-i vücud anlayışı⁽¹⁶⁾

1240'lı yılların ortalarında Anadolu'ya üçüncü bilge, Sadru'd Din Konevî gelir. Muhyi'd Din İbnü'l Arabî'nin üvey oğlu ve öğrencisidir. Şeyh ül Ekber (Büyük Şeyh) denen Arabî'nin ölümü üzerine onun kütüphanesini de getirmiştir. Günümüze gelen 168

14) Günümüzde metnin Arapça bir kopyası da ortaya çıktıysa da, uzmanca bir incelemeyle bu çevirinin Türkçeden yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

15) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, Konya 1994.

16) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Sadru'd Din-i Konevî*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 1012.

kitap Konya Yusufâğa Kütüphanesi'ndedir (son yıllarda kitaplardan 70 kadarı yazık ki çalınmıştır).

Muhyî'd Din İbnü'l Arabî, Hüseyin bin Mansur el Hallac'ın vahdet-i vücud (varlığın birliği) düşüncesini irdeleyen bir tasavvuf insanıdır. Sadru'd Din Konevî de aynı yolu sürdürmüştür. Ancak Anadolu'ya geldikten sonra Hacı Bektaş ve özellikle Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'la olan dostluğu ve yazışmaları (*El Mürâselât*) sonucunda düşüncelerinin daha maddesel, daha dünyevî bir biçim aldığı görülüyor (Sadru'd Din Konevî'nin İbnü'l Arabî'den gelen sezgiciliğine karşı, Ahi Evren, Fahru'd Din Razi'nin öğrencisidir ve akliyyecidir).

Buna bağlı olarak Sadru'd Din Konevî, Avrupa Rönesansı'ndan sonra ortaya çıkacak olan "Akılcılık / Rationalism" (Descartes, Spinoza), "Deneycilik" (Ampirizm - John Locke, David Hume, George Berkeley) gibi doğru bilgiye ulaşma kuramları geliştirmiş; dahası, doğru bilgiye ulaşmak için "akıl" ve "gözlem / müşahade"nin birlikte kullanılmasını savunmuştur.⁽¹⁷⁾ Avrupa felsefesinin aynı tartışmalara ulaşabilmesi için 17. yüzyılı; hele iki bilgi kaynağının birlikte kullanılması gerektiği düşüncesi için Immanuel Kant'ı, yani 18. yüzyılın ikinci yarısını beklemesi gerekecektir.

Sadru'd Din Konevî, bu tartışmaları içeren düşünce akımına, hocası Muhyî'd Din İbnü'l Arabî'ye verilen lakaba (Şeyh ül Ekber) uygun olarak "Ekberiyye" adını vermiştir. Ekberiyye, Osmanlı'nın kuruluşunda ve Sultan 2. Mehmed'e değin sürecek olan dönemde Anadolu'nun en etkili düşünsel yapısını oluşturmuş, kuruluş düşüncesini savunan bütün düşünsel ve toplumsal hareketlerin kaynağı olmuştur.

Taptuk Emre, Yunus Emre, Said Emre

Taptuk Emre'nin dergâhı, başka "Emre"ler de olmakla birlikte, üç

17) "Müşahade" (gözlem) kavramının Konevî anlayışında "iç gözlem" anlamına geliyor olması bir şey değiştirmez. Bilgi edinmede "müşahade / gözlem" in, kavramsal olarak kullanılmaya başlanıyor olması bile, mutlak / değişmez "tanrı bilgisi" yerine, insanın kendi öz yetenekleriyle, "görerek-bilerek" bilgi oluşturma yeterliğinin ilk kez kabulü olduğu için anlamlıdır.

önemli “Emre”nin yetişmesine neden olur. Bunlar Taptuk Emre’nin yol göstericiliğinde, Yunus ve Said Emre’lerdir. Yaşadıkları tarihler tam bilinmemekle birlikte, Yunus Emre,⁽¹⁸⁾ Hacı Bektaş’tan sonraki kuşaktadır. Özellikle, evrensel kültür içinde “kul”dan “birey”e geçişi ilk kez en açık biçimde Yunus Emre anlatmıştır.

Yunus Emre, Tanrının insan olarak bu dünyada nasıl doğduğunun öyküsünü anlatıyor:

Benim ol tılsım-ı pînhan ki, bugün îyana geldim
Ezelî nişansızdım, ebedî nişâna geldim

Bu tılsımı çünkü açtım, zülumâta nûr saçtım
İ nice makaam geçtim ki, bu cism ü câna geldim

Ben okudum ismi a’zâm ki, vücûda geldi âlem
Koyuban adımı Âdem, benim uş cîhana geldim

Çü bakıp beni görürler, ayrığa niçin sorarlar
İsteyip beni ararlar, buna ben gümâna geldim

Kamu yerde ben bulundum, kamu zerrede bilindim
Kamu yâna çün çalındım, bu ile beyâna geldim

Ne kişidürür bu Yunus ki, iyân ede bu râzı
İşidin bu sûz ü sâzı, benim uş lîsana geldim⁽¹⁹⁾

Yunus Emre

Bir yandan, kültürel bakımdan onun düşüncelerini ve tasavvufi yolunu hazırlayan Ahi Evren (Hacı Nasiru’d Din), Hacı Bektaş, Sadru’d Din Konevî, Taptuk Emre gibi öncüler, öte yandan Said

18) Yunus Emre’nin 1260-1330 yıllarında yaşadığına ilişkin kuvvetli veriler vardır.

19) “Ben o gizlin tılsımıyım ki bugün açığa çıktım
Bugüne değin belirsizdim, bundan sonra belli olmaya geldim.
Çünkü bu tılsımı çözdüm, karanlığa ışık saçtım
Ey! Ne katlardan geçtim ki, bu biçime ve câna geldim.
O ulu adı andım ki, oluştu işte Evren
Adımı Adem koyunca, benim işte ey! Cihana geldim.
Çünkü bakınca beni görürler, yabancıya niçin sorarlar?
İsterler, beni ararlarsa onlara görünmeye geldim,
Her yerde ben bulundum, her tanede bilindim
Her yana çünkü ulaştım, böylece söz edilmeye geldim
Bu Yunus ne biçim kişidir ki, gizli olanı açık eder?
Duyun bu yanıklığı ve ustalığı, benim işte ey! Dile geldim!..

Emre, Âşık Paşa gibi ardıllar, 300 yıl kadar sonra Avrupa Rönesansı sırasında, aynı niteliklerle ortaya çıkabilecek olan Rönesans hümanistlerinin (Erasmus, Montaigne, Thomas Morus vb.) kökenindeki düşünceleri oluşturdular.

Ayrıca Yunus Emre, bu düşüncesi ile koşut olarak, o güne değin gelen, “ben bir şey üretiyorsam özgün üretici onu bana ürettirdiği için, Tanrıdır, dolayısıyla üretilmiş yapıtlara imza atmak caiz değildir” anlayışının tam tersini yaparak şiirlerinde, Anadolu’da ilk kez mahlas olarak kendi adını kullanmış ve Tanrısal sayılan dillerden biriyle değil, düşüncelerini, kendi Türkmen kültürünün dili olan Türkçe yazmıştır.

Yunus Emre (...) sadece şiir ustası olarak değil, dil ustası olarak da muazzam bir isim, çok önemli bir isim.

Eski Anadolu Türkçesi dediğimiz kendine has bir Türkçesi var. O Türkçenin oluşması ve kabul edilir yazı dili haline gelmesinde büyük emeği geçen bir kaç kişi var, bu da zaman alan bir süreç.

Shakespeare’in rolü İngilizce tarihi için ne demekse, Yunus Emre’nin rolü Türkçe tarihi için odur bana göre.

Modern Türkçe, (...) eski Anadolu Türkçesi bizim bugünkü Türkçemizin atası ise onun oluşmasında Yunus Emre’nin rolü hiç tartışılmaz.⁽²⁰⁾

Cemal Kafadar

Orhon Yazıtları (7. yüzyıl), *Divan-ı Lügat-it Türk* (Kaşgarlı Mahmud, 11. yüzyıl) ve *Kutadgu Bilig / Mutluluk veren bilgi*’den (Yusuf Has Hacib 11. yüzyıl) sonra kültürel gerekçelerle kendi yazın dilini oluşturma, dilini ve imzasını kullanma geleneğini -bilmediğimiz kadarıyla- Anadolu’da ilk kez, Yunus Emre başlatmıştır.

Ahiliğin Kırşehir örgütlenmesi 1247 - 1261

Kayseri ve Konya’dan sonra ve Şems’in 1247 yılında öldürülmesi olayıyla ilgili olarak suçlanan Ahi Evren (Hace Nasiru’d Din Mahmud), kendisiyle birlikte davranan Alaü’d Din Çelebi ile birlikte Kırşehir’e çekilir ve Ahi örgütünü oradan yönetmeye başlar. Bu son

20) Prof. Dr. Cemal Kafadar’ın *Cem Dergisi* için Ayhan Aydın’ın, 22 Kasım 2004’te Yunanistan, Dimetoka, Kızıldeli (Seyit Ali) Sultan Dergâhı’nda yaptığı söyleşiden.

dönem, Moğolların işgaline ve Selçukluların Moğollardan yana tavır içinde olmasına karşın, Anadolu insanının kendi içinde, Ahi örgütü ile en güçlü toplumsal ve siyasal örgütünü oluşturduğu dönemdir.

Ahiler, Kayseri savunmasından bu yana Moğollara karşı kendilerini koruyacak bir askeri örgütlenme içindeydiler. Silahlı Ahiler kendilerine, Türkmen dilini kullanarak Alp Erenler demişlerdir. Bunlar, Anadolu'da oluşacak olan dörtlü büyük örgütlenme modelinin iki bölümünü oluşturur: Anadolu Ahileri (Ahiyân-ı Rum) ve Anadolu Gazileri (Gaziyân-ı Rum). Âşıkpaşazade tarihinde adları bize değin gelmiş olan Anadolu Abdalları (Abdalân-ı Rum) ve Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rum) buna eklenince, Osmanlı'yı da kuracak olan Anadolu örgütlenmesi ortaya çıkar.

Anadolu insanının kendini savunabilmesi ve bağımsız olarak yönetebilmesi, işgal güçleri olarak Moğolları rahatsız ediyordu. Moğol işgaline karşın, Türkmenler istedikleri yere istedikleri gibi yerleşiyor, tekkeler, pazarlar kuruyor, Alp Erenler (Gaziyân-ı Rum) Moğollara karşı, onları koruyordu.

Sonunda Selçuklu-Moğol yanlısı feodal bir bey olan Moğol kökenli Nuru'd Din Caca Kırşehir Emiri oldu. 1261 yılında bir ay tutulması gecesi, gece baskınıyla, Mevlânâ'nın oğlu Alaü'd Din Çelebi ile birlikte Ahi Evren, yani Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, yani Hacı Nasiru'd Din, yani Nasrettin Hoca,⁽²¹⁾ Nuru'd Din Caca tarafından öldürtüldü.⁽²²⁾

Kültür tarihinde gülmecenin yeniden doğuşu

Nasrettin Hoca'nın,⁽²³⁾ yalnız Anadolu'nun değil, bütün insanlığın kültür tarihinde doğuşu, gülmecenin yeniden doğuşu (Rönesansı) anlamına da gelir. Doğal ortamında komedyayı yaratmış olan insanlık, MÖ 500'lerde Atina'da aristokrasinin gelişme sürecinde, giderek onu aşağılık saymaya başlamıştır. Bunun nedeni, gelmekte

21) O yıllarda 90 yaşlarında olması gerekir.

22) Nuru'd Din Caca tarafından Konya'ya gönderilen Alaü'd Din Çelebi'nin babası Mevlânâ, oğlunun cenaze namazını kıldırılmayı reddetmiştir.

23) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tarihin Işığında Nasrettin Hoca ve Ahi Evren*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2001.

olan, aristokrat kul kültürüdür. Bu kültürde, herkes, bir üsttekinin kuludur, toplumsal yapı kulluk hiyerarşisi biçiminde oluşur. Temel ölçüt güçlülüktür. Fizik gücü daha fazla olan efendidir.

Kul olanın gülme hakkı yoktur. Onlara ilişkin gülme kültürü, “gülmece” oluşturmaz. Gülmek yalnızca efendilerin hakkıdır. Efendileri güldürenler de yalnızca kulluğun en alt düzeyindeki soytarılar, şaklabanlar, maskaralar, dalkavuklardır.

Kültür tarihinde “kul”dan “birey”e geçişin ilk sosyolojik ve örgütsel belirtileri:

- Vatan
- Ulus
- Kişisel mülkiyet
- Laisizm
- Hümanizma

• Selçukluların bütünüyle Moğol etkisine girmesinden sonra, Kayseri’de başlatılan kendi evini, atölyesini, dükkânını, dolayısıyla toprağını savunma, bütün Anadolu’da sürecektir. Geleceğin dünyasında “vatan” ve “vatan savunması” kavramlarını oluşturacak olan kültürel yapı doğmaktadır.

• Dünyada ilk kez bir budun, “Türkmenler”, vatan saydıkları Anadolu’da, kendilerini yönetmekle görevli soylulara (aristokrasi) karşı kendi yönetim biçimini oluşturmakta, dahası Ankara ve Osmanlı ile kendi toplumsal örgütünü (devlet) kurmaktadır. Bu da geleceğin kültüründe “ulus-devlet” adını alacak olan yapılanmanın ilk örneğidir.

• Ahi Evren, ölümünden kısa bir süre önce yazdığı vasiyetname niteliğindeki son yazısı, *Ağaz u Encam*’da, ölenlerin mallarına sultanların el koymasının doğru olmadığından söz etmiş, bunların kalıt olarak ölenin yakınlarına kalması gerektiğini yazmıştır.

“Zamanımızın kurt tıynetli padişahları, kişilerin -varisleri bile olsa- terekesine (miras) el koymaktalar. Şeriatın hükümleri bütünüyle ortadan kalktı. İslam’dan sadece bir ad kaldı”.⁽²⁴⁾

24) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren - Mevlânâ Mücadelesi*, 1. Baskı, Konya 2005 s.87.

Bu tutum, kültür tarihinde “kişisel mülkiyet” düşüncesinin doğmakta olduğunu göstermektedir.

• Bütün bu sosyokültürel olaylar yaşanırken İstanbul Latinlerin işgalindedir ve Anadolu’da silahlı Hıristiyan din adamları olan şövalyeler vardır. Önemli bir bölümünün, dönüşlerinde Müslümanlar tarafından saptırılmış oldukları savıyla engizisyon tarafından yargılandığı ve canlı canlı yakıldığı bilinmektedir.⁽²⁵⁾

Bogomil şövalyelerinin, Anadolu tasavvufu ile çok benzer dinsel inanç içinde oldukları Ahi Evren tarafından da yazılmaktadır. Kaldı ki Ahi Anadolu’sunda kurulan pazar yerlerinde Bizanslı Hıristiyanlarla Türkmen Müslümanların birlikte olduklarını görüyoruz. Osmanlı’nın kuruluşundan sonra, Eskişehir Seferihisar pazaryerini basarak malları yağmalayan Moğolları yakalayan Orhan Gazi’nin, kurtardığı malları Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmadan sahiplerine dağıttığı biliniyor.

Ayrıca, Osmanlı’nın kuruluşunda, Hıristiyan Bizans’a karşı, özellikle Bursa yöresindeki Hıristiyan halk, Osman ve Orhan Gazi’yle birlikte davranmışlardır. Selçuklu geleneğinde türbe mimarisinin, çadır benzeri “kümbet” biçiminde olmasına karşın, Osman Gazi’nin ilk kez bir tapınağa, ama bir Hıristiyan tapınağı olan kiliseye gömülmüş olması ilginçtir.⁽²⁶⁾ Bütün bu veriler 13. yüzyıl tasavvufunda laik bir dünya görüşüne olan gerekseminin doğmuş olduğu, dolayısıyla bu gerekseminin Hıristiyan ve Müslüman ay-

25) Mine G. Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004.

26) Bugün Bursa’da bulunan ve 1803’te yanıcıya değin “Davullu Manastır” olarak anılan yapı. Orhan Gazi de aynı manastıra gömülmüştür. Yangından sonra 1855 depreminde, ayakta kalan bölümler de yıkılmıştır. Bugün aynı yerde bulunan Osman ve Orhan Gazi türbeleri, “Davullu Manastır”ın yerine Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Orhan Gazi türbesinin tabanında Davullu Manastır’dan kalan mozaikler yazık ki korumasız olarak görülebilmekte, üzerinde ziyaretçilerin gezinmesiyle günden güne yok olmaktadır!

Binanın “Davullu Manastır” olarak anılmasının nedeni, Osman Gazi’ye Beylik ünvanını veren Konya’daki Selçuklu Sultanı’nın, beylik işareti olarak gönderdiği armağanlar arasında bulunan davulun, Osman Gazi’nin sandukasının başında asılı olmasındandır. Yangınla birlikte bu davul da yazık ki yanmış, yok olmuştur.

Osmanlı türbe mimarisinin tapınak, yani cami biçiminde olması ve her birinde mutlaka bir mihrap bulunması, üstelik Osmanlı’da yaşanan inanca göre türbelerde namaz kılınabilmesi geleneği, “Davullu Manastır” ile başlamış olmalıdır.

rımı yapılmadan, toplum tarafından karşılanmış olduğu izlenimini vermektedir. Kaldı ki bu izlenim, kuşkulu da olsa Mevlânâ'ya atfedilen, ünlü, “ister Mecusi, ister putperest, kim olursan ol gene gel” söyleyişiyle dengelenmeye çalışılmakta, Anadolu insanının çok dinliliğe gerekmesinin ortaya konduğu ve yanıt verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

13. yüzyıl Anadolu'sunda ortaya çıkan bu özgür dinsel kültür yapısı, geleceğin dünyasına “laisizm”i armağan edecektir.

• 16. yüzyılda Avrupa Rönesansı sırasında, Rönesans hümanistleri, 13. yüzyıl Anadolu hümanistleri ile aynı toplumsal gereksemeye yanıt vermekte, kul olmaya karşı, birey olmaya göre yaşamlarını biçimlendirip buna uygun kültürü oluşturmaya çalışan insanlar olarak gözükmektedir. Onlara, “Anadolu hümanistlerinin ardılı” demek yanlış olmaz.

“Ahi Ankarası” - Dünyada ilk kez, Tanrı vekâleti ile oluşmamış devlet 1265 – 1361

İlkel toplumlardan sonra çoktanrılı dinler döneminde, özellikle de tektanrılı dinlerin egemenliği ile birlikte, uzun süre, toplum yöneticilerinin Tanrı ile mutlak ilişki içinde olması gerektiğine inanılır.

Bir yönetici, ya Tanrının kendisi, ya oğlu, görevlendirilmiş kurtarıcısı, peygamberi ya da peygamberinin halifesi vb. olmalıdır!.. En azından İran, Selçuklu ya da Osmanlı sultanları gibi Tanrının yeryüzündeki gölgesi olmak durumundadır. İran'da kullanılmaya başlanmış olan ve Selçuklu ve Osmanlı feodalizmine de aktarılan “sultan” kavramı, “Allah'ın yaratırken yanlış işler yapma, günah işleme yeteneği koymadığı insan” anlamına gelmektedir. Antik dönemlerde, çeşitli demokrasi, cumhuriyet denemeleri olsa bile, yöneticinin Tanrı soylu, yani aristokrat olmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı hanedanından biri öldürülmesi gerektiğinde, geleneğe göre, boynunun vurulmamasının, kementle boğdurulmasının nedeni, Tanrısal kanın yere akıtılmaması içindir.

Ahi Anadolu'sunda kurulmuş anti-feodal iki devlet, Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkacak olan çağdaş demokrasilerin ilk denemeleri sayılmalıdır: Bunlar, 1265 yılında Anadolu Ahilerinin

eline düşen Ahi Ankarası ile Osmanlı'nın, Osman ve Orhan Gazi dönemindeki kuruluş yıllarıdır...

Ahi örgütü Ankara'yı, kutsallıklara gerek kalmadan, yani Tanrı soylu yöneticileri olmadan, kendi bildiğince, kendi kendini yönettiği gibi yönetmiş olmalıdır. 1265-1361 yılları arasındaki Ankara'da, Ahi örgütünün kendi iç kurallarına göre başa gelen ve hiçbir kutsal bağlantısı bulunmayan kişilerce yönetildiğini, dolayısıyla Ankara'nın da aynı yönetici tarafından yönetildiğini söyleyebiliriz. Çok sonra, 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkacak olan, kutsallıktan arınmış, laik, çağdaş demokrasilerin ilk uygulaması olarak Ankara örneği, ilgi çekicidir.

Ankara devleti, Ahi örgütünün yönetiminde ve korumasında 100 yıla yakın yaşatılır, Osmanlı'nın Ankara sınırlarına ulaşmasıyla da ona bağlanır.⁽²⁷⁾

Ahi Edebali

Ahi Edebali, Anadolu Türkmen kocaları içinde en genç kuşaktır. Ahi Evren'in yitirilmesini, Kadıncık Ana'nın ölümünü, Hacı Bektaş'ı, Mevlânâ'yı, Yunus Emre'yi, biliyor olmalıdır. Ahi örgütü yöneticilerinden olma olasılığı yüksektir. Anadolu Türkmen örgütlenmesinde, Osman ve Orhan Gazilerle, Osmanlı'nın kuruluş girişimlerinde hep birlikte oldukları anlaşılıyor.

Osman ve Orhan "Gazi"leri, tarihte ilk kez, "bey"likten arınmış, gazilerden bir gazi, yalnızca insanlardan bir insan niteliği taşıyan toplum önderleri olarak görüyoruz. Bu tutum, Tanrısal bir ayrıcalık hakkı veren aristokrat sınıftan değil, halktan (yönetilen) yana tavır içinde olmak anlamına gelir.

Moğol yönetiminde Anadolu Selçuklu devleti, zayıfladıkça zayıflıyor, yerine Anadolu Beylikleri kendi bölgelerinde egemenliklerini kazanıyordu. Anadolu insanı, başlangıçta bütün beyliklere eşit uzaklıkta davranmıştır.

Orhan Gazi'nin, Moğolların yağmaladığı Eskişehir Seferihi-

27) Bugün Ankara Kalesi önündeki eski "Ahi Çarşısı"nda "Ahi Şerafettin – Aslanhane Camii" (yapılışı:1295) ile Ahi Elvan Camii (yapılışı:1350) hâlâ kullanılmaktadır. Ahi Şerafettin Camii'nin haziresinde bulunan bir Ahi türbesi ve Ahi mezar taşları da ilgi çekici ve araştırılmaya değerdir.

sar'daki pazaryerinden yağmalanan eşyaları kurtarıp din ayrılığına bakmadan sahiplerine geri dağıtmasından sonra, bir yanda Anadolu Türkmenlerinin, öte yanda Bizanslı Hıristiyanların Osmanlı'yı daha bir güçle desteklemeye başladığı, dahası, hep birlikte davrandıkları gözleniyor. Kültür tarihinde ilk kez "laik toplum"ların oluşum süreci başlamaktadır.

Müslüman olsun, Hıristiyan olsun Anadolu insanı, Selçuklu'ya Bizans'a karşı, Osmanlı'yı, kendi devletleri olarak oluşturmaya girişti. Söğüt, Inegöl, Iznik, Bursa yöresine akınlar başladı. Anadolu'nun her yanından gelen abdallar dergâhlarını yeni alınan yerlerde kurdular. Yöre Hıristiyanları bu yepyeni oluşumun ardına düştü, ona destek verdi, katıldı!..

Anadolu'da toplumsal örgütlenme:

- Ahiyân-ı Rum
- Gaziyân-ı Rum
- Bacıyân-ı Rum
- Abdalân-ı Rum

13. yüzyıl süresince Anadolu halkı, feodal Moğol, Selçuklu ve Bizans'a karşı, kendince ve yine dünyada ilk kez, kendilerine Tanrısallık atfetmiş olan sultanlardan, krallardan, imparatorlardan değil, kendinden güç alan yepyeni bir kültür, yepyeni bir örgütlenme biçimi oluşturmuştur. Bu toplumsal örgütlenme, dünya kültüründe, çok sonraları gelişecek ve iç sorunlarını demokrasi ile çözecek olan sürecin başlangıcıdır. Bu bağlamda Avrupa Rönesansı, ardından gelen yenileşme hareketlerinin tümü, yani Fransız Devrimi, dahası Kemalist Anadolu Devrimi, aynı mantığın, aynı kültür akışının sürmesi, ardılıdır.

Kültür tarihinde Anadolu'nun bu kendine özgü kuruluşu, bütün dünyanın ortaçağ karanlığından kurtuluş sürecini de başlatmıştır.

Geleceğin dünyası ise, hangisi olursa olsun, kendini bir kimlikle tanımlayanlardan çok, kendini insan sayanların hep birlikte, oluşturacağı bir "dayanışma dünyası" olacak görünüyor.

Ama hangi adla adlandırırırsak adlandıralım, kendini, insanlığın (ırk, din gibi) herhangi bir parçasının içinde görenler bugün

hâlâ vardır. Başkalarının baktığı noktalardan da bakma (çağdaş demokrasi) kültürü henüz emekleme döneminde. Bu nedenle, özellikle “Batılı” ya da “Doğulu” gibi adları kendilerine yakıştırmakta, dahası, kendilerini, içinde buldukları ulusal kültürler ya da coğrafi yöre adlarıyla tanımlamayı seçmektedirler.

Bilim insanı özelliğine kavuşmuş bile olsa, kendisine Batılı diyenler için Doğu denen yerden böyle bir kültür başlangıcı, değişim, devrim çıkamaz; daha doğru söyleyişle: “çıkamalıdır”! Onlar için Doğu, yalnızca Pierre Loti’nin anlattığı, geri kalmış bir şark çeşitlemesinden başka bir şey değildir!..

Rönesans ütopyaları gibi özlemden doğan toplumsal hayallerle başlayan “dayanışma süreci”, Paris Komünü gibi, İspanya İç Savaşı gibi, çiçek çocukları hippy-hareketi gibi toplumsal yenilgilerden sonra 2013 Haziranı’nda Türkiye’de ortaya çıkmış olan “Gezi Direnişi” ile “akış”ın yatağına girmiş, doğru yönde akmaya başlamış görünüyor!..

Dışta kalanlar kendilerini bu akıştan soyutlamış olacaklardır. Hangi ulustan, hangi bölgeden, hangi renkten ya da son yılların moda deyişle hangi kimlikten olursa olsun çağdaş insan, “insan olma” özelliği ile tanınacak, gününde, akış içinde, sürekli gelişen doğruları, en doğru biçimde, ancak bu insan yakalayabilecektir.

Âşıkpaşazade’ye göre:

Âşıkpaşazade Tarihi, Anadolu’da, insanların, kendi gününün geleceği için, kendiliğinden oluşan doğal ortamında, toplumsal gereksemelere göre ortaya çıkan, birbirine eşit dört bölükte toplandığını gösteriyor:

- **Ahiyân-ı Rum**, (Anadolu Ahileri) Toplumdaki üretici ve hizmet kesimidir. Kendi örgütleri içinde oluşturdukları işlerlik ve toplumsal ahlakları ile tasavvufi inanç dizgeleri ile bağlantı içinde, topluma hizmet etmeyi amaçlayan temel yapı ögesidir.

Sonradan, sermaye birikimi geliştikçe “burjuva sınıfı”nı oluşturacak olan, toplumun gereksemelerini gideren, besleyen, topluma hizmet sunan yapı budur.

- **Gaziyân-ı Rum** (Anadolu Gazileri) Moğollara karşı yapılan Kayseri savunmasından doğan gerekseme ile silahlanmış olan

Ahilerin, Alp Erenler adıyla, Anadolu örgütlenmesinde aldığı adıdır. Kuruluşta, Osman ve Orhan, “Gazi” adını bu yapıdan alır.⁽²⁸⁾

• **Abdalân-ı Rum** (Anadolu Abdalları) Anadolu tasavvufunda önemli yeri olan dinsel yol gösterici (mürşit / öğretmen) bilgelerdir. Dinsel dizge içinde, hiçbiri kendini “mürşid”den (kılavuz) öte görmemiş, yolcularına (mürid) “kul” gözüyle bakmamış, gelişme basamaklarında önlerini kesmemişlerdir. Yine kültür tarihinde ilk kez, yüceltilmiş dinsel kişiliklerine karşın, yoldaşlarının kendileri gibi “arif” (bilge) olmaları için “gönül”, “emek” ve “el vermiş” olan Türkmen kocalarıdır. İnsan olma özellikleri önde gelmiştir.

Anadolu topraklarında kurdukları tekkelerin adlarının bugüne değin gelmesi bundandır. Abdal Musa (Antalya), Hacı Bektaş (Hacıbektaş-Kırşehir), Geyikli Baba (Baba Sultan-Bursa), Kızıldeli (Dimetoka-Yunanistan) dergâhları gibi daha pek çoğu bunlardandır.

• **Bacıyân-ı Rum** (Anadolu Bacıları) Bütün bu örgütlenmenin içinde bulunma hakkı, dahası görevi olmakla birlikte, Anadolu kadınlarının kendilerine özgü görevleri de vardır. Yeni kuşakları yetiştirmek, savaşta Gaziyân’la birlikte olmak, beslemek, arkalarında olduklarını duyumsatmak, tekkelerin iç işlerinden sorumlu olmak gibi, toplumsal açıdan son derece önemli işler üstlenmişlerdir. Bacıyân, bu görevler için oluşmuş kadın örgütlenmesidir. Anadolu’da çok eski çağlardan bu yana gelen anaerkil geleneğin de yansımasıdır.

Bacıyân-ı Rum örgütlenmesinin, Ahi Evren Hacı Nasiru’d Din’in ölümünden sonra eşi Fatma Bacı tarafından Sulucakarahöyük’te Hâce Bektaş Dergâhı’nda oluşturulduğu ve 1273-1275 sıralarındaki ölümüne değin onun tarafından yönetildiği düşünülmektedir.⁽²⁹⁾

28) “Gazi” sanı daha önce, Anadoluya ilk gelenlerden “Melik Ahmed Gazi” için de kullanılmaktadır. Erzurum’da kurulmuş olan ve Büyük Selçuklu sarayında “Danışmend/saray danışmanı-bilgesi-öğretmeni” olarak görev yapmış olan Ali Taylu’nun oğludur. Melik Ahmed Gazi, Anadolu Selçuklularında beylikten daha yüksek bir düzey olan “Meliklik” sanıyla Danışmendoğulları devletini kurmuştur (Mikâil Bayram - *Danışmendoğulları Devletinin Bilimsel ve Kültürel Mirası* çalışmasından yararlanarak).

29) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, Konya 1994.

Osman ve Orhan Gazi'lerin "feodal hiyerarşi"yi terk ederek "gaziyan" arasına karışmaları

Osman ve Orhan Gazi, "bey"likten arınıp "gazi" ünvanını kullanarak, kendilerini hiçbir kulun efendisi saymayacaklarını, Anadolu tasavvufunun öngördüğü inanç dizgesi doğrultusunda, gazilerden bir gazi, dolayısıyla, Anadolu örgütlenmesine bağlı herkes gibi insanlardan bir insan yani birer birey olmayı benimsediklerini gösterirler.

Bunun üzerine Anadolu örgütlenmesi, artık kendilerinden olan Osman ve Orhan Gazi ile birlikte yepyeni bir siyasal birlik oluşturur. Söğüt, Inegöl, Bursa yöresine yerleşir, kuruluşunu orada tamamlar. Böylece dünyada ilk kez, devlet, feodalizme karşıt (anti-feodal) bir kamu örgütlenmesi olarak ortaya çıkar.

Anadolu Gazileri ve Anadolu Abdallarının Söğüt'e akarak kurdukları yeni devlet: "Osmanlı"

Anadolu örgütlenmesi, daha önce de Ankara'da denemiş olduğu siyasal örgütlenmeyi bir kez daha denemektedir. Her yeni toplumsal yapıda anlayışla karşılanabilecek aksamalara, sapmalara, geri dönüşlere karşı önlem almaya çalışmaktadır. Önce soylu kökenleri nedeniyle devlet (beylik) yönetme yetkisi bulunduğu inanılan, Osman ve Orhan Gazi'leri önder kabul eder. Türkmen Kocası Ahi Edebalı, Osman Gazi'yi, kızı Mal Hatun'la evlendirir. Orhan Gazi, Ahi Edebalı'nın torunu olarak doğar.

Devlet örgütlenmesi Tanrı vekilleriyle değil, bütünüyle halktan gelen mürşitlerle (yol gösterici bilge / ârif) oluşacaktır. Osmanlı'nın edindiği yeni topraklar, Selçuklu "ikta düzeni"nden süregelen, "timar, zeamet, has"lara bölünerek beylere verilenlerin yanında, dünyada ilk kez, yönetilenlere (halk) de verilecektir.

Böylece, Osmanlı'yla birlikte, toprağın, Tanrı adına, beyler tarafından üzerinde yaşayanlarla birlikte yönetilmesi temeline dayanan ikta düzeni yanında, halkın doğrudan sahibi olduğu yeni bir toprak düzeni de oluşur.

Dünya'nın ilk eşitlikçi toprak düzeni: "Dirlik"

Bu yapıya göre, "miri topraklar", yani devlet toprakları, "dir-

likçi” denilen bir emanetçiye teslim ediliyordu. Dirlikçi, yeni topraklar ele geçtiğinde, isteyen herkese sırayla, bir yılda bir çift öküzle işleyebileceği kadar toprak veriyordu. Toprakla uğraşan insanlara bu yüzden “çiftçi” denilmiştir.

Bu toprak düzenine “dirlik düzeni” denir. Bu sözcük Türkçede “huzur / düzenlilik” anlamı kazanmıştır.

Alp Erenleriyle İnegöl’ü Bizans beylerinden kurtarmış olan Geyikli Baba’ya, “İnegöl’ü sana verdim” diyen Orhan Gazi’ye, Baba’nın verdiği yanıt kayıtlara geçmiştir:

“Ne yapacağım koca İnegöl’ü!.. Tekke kuracak bir yer göster, bize yeter!”

Bu sözlerin altında tamamen kaldırılamamış olan iktâ (Osmanlı’da: Timar) düzeninin eleştirilmekte olduğu düşünülmelidir. Dünyada Tanrı soylu (aristokrat) sınıfın, feodal beylerin toprak yapısına dayalı kültür düzeni eleştiriliyor, o günün yöneticileri, yönetilenler tarafından bu sözlerle uyarılıyor olmalıdır!..

Uyarıların hemen işe yarayıp bütünüyle uygulandığı söylenebilir de, bu tutumun yarattığı yeni kültür, çağdaş düşüncenin başlangıcı, çağcıl toplumun ve kültürün kuruluşu sayılmalıdır.

Anadolu Hıristiyanlarının feodalizmden kurtuluşa katılması ve Osmanlı’nın kuruluşunda laisizmin ilk belirtileri...

Bizans imparatorluk düzeni karşısında, kendini kul olmaktan kurtarmaya çalışan Hıristiyanlar da vardır. Bireyleşme kültürü onların da katılmasına neden olmuştur. Bir bölümü daha sonra Müslüman olmakla birlikte Osmanlı’nın kuruluşundaki “erkenlaik” yapı, Hıristiyanların da katılmasını sağlamış olmalıdır.

Tarih biliminin henüz yeterince açığa çıkaramadığı, Haçlı şövalyeler ile özellikle Bizanslı “Bogomil şövalyeleri”nin dünya görüşü, anlayışları, dahası tasavvufi bakışları bile denebilecek düşünce biçimleri, açığa kavuşturulmayı beklemektedir. ⁽³⁰⁾

30) Mine G. Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004.

Fatih Kanunnamesi'ne göre Osman ve Orhan Gazilerin herkese açık yemek sofrası

Osman Gazi'den Fatih Mehmed'e değin Osmanlı yöneticilerinden bir tek Orhan Gazi'nin sarayı olduğu bilinir. O da Bursa'da, Bizanslı beyinden devralınmış hazır bir evdir.

Anadolu, tasavvuf kültürü içinde, hiçbir özel üstünlüğü bulunmayan yöneticiler, kendini “yönetilen”den ayrı görmemiş, kendine özgü özel bir ev, özel bir saray yaptırmamıştır. Oysa toplum için çok büyük binalar, hamamlar, camiler (örnekse: Bursa Ulu Camii), medreseler, yollar, köprüler, kaleler, kervansaraylar yaptırılmış olması, bu konuda kaynak sıkıntısı bulunmadığını gösterir.

Fatih Kanunnamesi'nin tanıklığına göre, bu dönemde bir gazinin yemek sofrası her gelene açıktır. Osman ve Orhan Gazilerinki de öyle!..

“Ve Cenab'ı Şerifim ile kimesne taâm yemek kaanunum değildir. Meğer ehl'i iyalden (çoluk çocuğu) ola. Ulu atalarım yerler imiş. Ben refetmişimdir (kaldırmışımdir).”

[*Fatih Mehmed Kanunnamesi'nden*]

Osmanlı'da karşıdevrimin ilk belirtileri: Orhan'ın Bursa'daki Bizans sarayını sahiplenmesi, ardından, I. Murad'ın kendini öteki gazilerden ayırması

Ahilerin, gazilerin, abdalların ve bacıların Anadolu'sunda, kuru- luşta, Selçuklu “ikta düzeni”nden artakalan toprak yönetimi, “ti- mar düzeni” zaten vardır. Bunun üzerine, Orhan Gazi'nin ölümüyle (1360) I. Murad, Gazi Han unvanını kullanarak kendisini Gazilerin içinde ayrı bir yere koyacak ve Tanrı soylu (aristokrat) kültürü ye- niden tırmandırma yolunda ilk adımı atacaktır. 1382'de Selanik'in alınmasından sonra da bu ayrılık, “Hüdavendigâr” sanıyla Tanrı- dan güç almışlık düzeyine çıkarılacak, Selçuklu Sultanlığı'nın ve Bizans'ın feodal kültürüne dönüş yoluna girilerek Anadolu'da, kar- şıdevrim başlatılacaktır. Bu tutum Osmanlı'nın, kuruluşunda güç aldığı, laik Anadolu düşüncesinin yitirmeye başlandığı anlamına gelecek, Anadolu'nun direnişiyle karşılanacaktır.

1. Bayezid'de Tanrı soyluluğa geri dönüş belirtileri ve Ahi direnişi: Dünyanın ilk kepenk kapatma eylemi!..

Murad zamanında, Anadolu kültürüne karşı, yeniden dönülme-ye başlanan Selçuklu-Bizans aristokrat kültürel yapısı, Bayezid'de doruğuna ulaşır. Murad'ın, başkaldıran oğlunu öldürtmeyi uygun görmesinden sonra Bayezid'in, salt kendisi için tehlike oluşturacağı korkusuyla kardeşlerini öldürtme hakkını kendinde bulması, adının ardına taktığı "Han" sanıyla yetinmeyerek önünde Selçuklu'dan aldığı "Sultan" sanını belli belirsiz de olsa (çok kişinin görmeyeceği vakıfnamelerde) kullanmaya başlaması, Orhan'ın Iznik'te kurduğu medreselerde görev yapan Anadolu bilgelerini terk ederek Selçuklu'dan kalma "dinci ulema"yı kendi çevresine, danışmanlığına yerleştirmesi ile Osmanlı, kuruluşundaki hemen bütün ilkeleri terk ediyor ve Tanrı soylu kültüre geri dönüş yolunda ilerliyordu.

Anadolu örgütlenmesinin tepki vermesi gecikmedi. Ahiyân bütün Anadolu'da, dünyanın ilk kepenk kapatma eylemini gerçekleştirerek Bayezid'i uyardı.

Kuruluş'un direnişi: Şeyh Bedreddin kalkışması

"13. yüzyıl Anadolu Devrimi", Tanrı soylu (aristokrat) karşı-devrime direniyordu. Bayezid'den sonra, şehzadeler çatışmasında (Fetret devri), ilk tepkisini Anadolu yanlısı Musa Çelebi'yle gösterdi. İlk 13. yüzyıldan bu yana kültürünün büyük bilgisi Şeyh Bedreddin'in Kazasker⁽³¹⁾ olarak desteği ile iki buçuk yıl Edirne'de kalarak babasının yerine Osmanlı'yı yönetti.⁽³²⁾ Çelebi Mehmed'in, kardeşini ortadan kaldırmasından sonra, Şeyh Bedreddin, önce Iznik'te zorunlu yaşamaya mahkûm edildi. Öğrencileri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa'nın Manisa ve Karaburun'da Anadolu kalkışmasını sürdürmeleri ancak başarılı olamamaları üzerine Iznik'ten ayrıldı. Serez'de, bu uğurda canını verdi. Şeyh Bedreddin'in kitapları,⁽³³⁾ bir bölümüyle bugün kütüphanelerde yerleri belli ol-

31) "Sadrazamlık" henüz yoktu, "kazaskerlik" bürokrasisinin en yüksek makamıydı.

32) İki buçuk yıllık iktidarna rağmen resmi tarih, Musa Çelebi'yi padişah olarak saymaz.

33) "Şeyh Bedreddin Menâkıbı"na göre 42 tanedir. (Halil bin İsmail bin Şeyh Bedrüddin Mahmud, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı*, Yayımlayanlar: Abdülbâki Gölpinarlı - İsmet Sungurbey, Eti Yayınevi, İstanbul 1967)

makla birlikte yazık ki günümüz Türkçesine çevrilmemiştir.

Musa Çelebi

devlet solgundu

güya ki yaprağın biri
düşmüş de, ağaç
kökünden sarsılmış gibi

elmalar akikti, üzümler canfes
ve ölümü bir has bahçe belleyip

Musa çelebi

nicedir sırmalı bir düşü
yağlı bir kement gibi
boynuna dolamış

devlet solgundu

ve halk, yakut bir atlas olarak
susuşu karakalem, gülüşü mîri
ve ansızın sedef bir orak
biçmiş gibi gülüşü, yahut ki
acının kol demiri
şrak göğsüne vurulmuş

güya ki yaprağın biri
düşmüş de, ağaç
kökünden sarsılmış gibi

Hilmi Yavuz

Anadolu direnişi kırılıyor: 2. Mehmed'in “sultan”lığa kavuşması ve fazladan “Fatih” sanı alması

Osmanlı'da kendine açıktan “sultan” dedirten ilk yönetici, “Fatih Sultan Mehmed” olmuştur.

Anadolu'nun direncinin kırılması ve kulluğa dönüşü boyun eğmesi için, sultan sanıyla bir yöneticinin iktidara gelmesi, koskoca bir dünya kenti olan İstanbul'u Tanrı adına “feth”etmesi yetmeyecek, insanı insan sayan Anadolu kültürüne karşı, insanları yeniden kula dönüştürecek olan ünlü kanunnamesini uygulamaya koyması gerekecektir.

Bizans ortaçağından aldığı yozlaşmış Tanrı soylu (aristokrat) kültürü, yozlaşmış Selçuklu Tanrı soylu kültürü ile birleştirecek, Anadolu Devrimi'nin oluşturduğu Osmanlı'nın iktidarını Müslüman bir Bizanslı olarak ele geçirecek.

Böylece kuruluştan bu yana, 150 yılı aşkın saray inşa etmemiş Osmanlı, ilk sarayını, 2. Mehmed'le, fethettiği(!) İstanbul'da yapacaktır.

Son kalkışma: Safevîler, Şah İsmail'in yenilişi ve Anadolu'da büyük kırım: I. Selim (Yavuz)

Anadolu insanı kula kul olmaktan kendini kurtarmak umuduyla I. Selim zamanında, bir kez daha kalkışmak üzere, ama bu kez Osmanlı sınırları dışında, örgütlenir. Türkmenler, Şah İsmail'in arkasında toplanır. Osmanlı feodalizmi 2. Bayezid zamanında tehlikenin ayırına varmış, 'Şah İsmail'in 13. yüzyıl düşüncesi üzerine oluşturduğu "Kızılbaş dayanışma kültürü" karşısına çıkarmak üzere, çok benzer bir düşünsel yapıdan yola çıkan Bektaşilik erkânını oluşturmaya çalışan Balım Sultan'ı desteklemiş ve Hacı Bektaş Dergâhı'nın başına getirmiştir.

Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'in yönettiği Kızılbaşların karşısına Balım Sultan'a bağlı Bektaşi yeniçerilerle çıkacak ve kardeşi kardeşe kırdıracaktır. Yeniçeriler Çaldıran'da ok ve kılıç karşısında, ilk kez tüfek kullanırlar.

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza kara yazı yazıldı
Tüfek icad oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır

Köroğlu

Anadolu'da dizgesel (sistemik) kalkışmaların tümü böylece sona erer. Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'nın öncesinde, Anadolu'da, Şah İsmail yanlısı saydığı, çoluk çocuk, ulaşabildiği herkesi kılıçtan geçirir. Selçuklu'nun Babai kırımından tam 264 yıl sonra bir kez daha, yeni bir "Kızılbaş kırımı" nı aynı inanca, aynı Hacı Bektaş tekkesine bağlı yeniçerileri kullanarak gerçekleştirmiştir.

Sultan Selim'in Mısır'dan halifeliği ve "kutsal emanetler"i getirmesi, "Tanrıdan güç almışlık" düzeyini olabilecek en yükseğe taşımak, yönetilenlerin (halk) kulluğunu, Tanrısallığın baskısıyla kabul ettirmek ve kulluk kültürünün yönetilenler üzerindeki baskısını sağlamlaştırmak içindir.

Kuruluş yiğitleri: Köroğlu ve Celali kalkışmaları

16. yüzyılda Anadolu kuruluş hareketinin, feodalizme karşı son kalkışmaları görülecektir. Ancak yüzyıllar boyu savaşmış ve yenilmiş olan Türkmenler bu kalkışmada son güçlerini kullanacak ama bölgesel kalmaktan ileri gidemeyeceklerdir. Bir Selçuklu-Bizans sentezi olan Osmanlı feodalizmi öyle güçlenmiştir ki Köroğlu yiğitleri de ardılları da umutsuz ve bölgesel bir savunudan başka bir şey yapamazlar. Bu hareketlerin tümüne birden Celali kalkışmaları denilmiştir.

Celali'lerin en ünlüsü olan Köroğlu'nun bile ancak Bolu Beyi'ne karşı gösterdiği yiğitlik öykülerini biliyoruz. Anadolu insanı bu yiğitliği unutmayacak, yüreğinde, şiirlerinde, türkülerinde günümüze değin getirecektir:

Eğer kendülerde erlik var ise
Gelsin, döğüşelim Bolu Beyleri
Kanından susayıp candan geçerse
Gelsin, döğüşelim Bolu Beyleri

Atına binende eyledi dizgin
Alayları çatıp eyledi bozgun
Leşine kondurmak isterse kuzgun
Gelsin, döğüşelim Bolu Beyleri

Koç yiğitleri aldım da yanıma
Keskin kılıcımı çaldım belime
Serimden geçmişim bakmam ölüme
Gelsin, döğüşelim Bolu Beyleri

Karşımda durana kalmaz kararım
Doğrulup gelene yoktur zararım
Ya şehitlik ya gâzilik dilerim
Gelsin, döğüşelim Bolu Beyleri

Ala sadağımı sundum özüme
 Hezaran kalkanım aldım dizime
 Köroğlu der kan göründü gözüme
 Gelsin, doğuşelim Bolu Beyleri

Anadolu kültürü Avrupa'da: Rönesans

Bir yanda İngiltere'de 1215 yılında krala imzalatılan *Magna Carta Libertatum* (Büyük Özgürlük Bildirgesi) ile aynı yüzyılda gelişen iki meclisli sistemin etkisi, öte yanda 9 ve 10. yüzyıllarda Hallac-ı Mansur bin Hüseyin'le İran'da başlayan, 13.yüzyılda Anadolu'da toplumsallaşmış olan kültürel etkiler ve bunun Haçlı şövalyeleri ile Avrupa'ya taşınmış olmasının da verdiği güçle, 13. yüzyıl sonlarında İtalya'da Dante Alighieri'ye de yansıyan birey kültürü, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da yenilikler dönemini, (Rönesans / yeniden doğuş) olgunlaştırır. Kilisenin, Anadolu'dan dönen Haçlı şövalyelerini sapkınlıkla suçlayarak engizisyon mahkemelerinde yargılayarak kitleler halinde ölüme göndermiş olması,⁽³⁴⁾ bu kültürel devrimin önünü kesememiştir.

Anadolu hümanistlerinin kültür tarihine getirdiği düşünsel başlangıç, Avrupa'da Rönesans hümanistlerinin de ortaya çıkmasına katkıda bulunur.

13. yüzyıl Anadolu Devrimi'nin, Selçuklu-Bizans feodalizminin oluşturduğu karşı devrim tarafından ancak 300 yılda denetim altına alınabildiğini görüyoruz. Ancak bu kez, aynı kültürel devrimin Avrupa'da da gelişip yaygınlaşmaya başlamasına tanık oluyoruz!.. Kulluğa karşı birey, dogmaya karşı akıl egemenliği için verilen savaşım, Avrupa'da, Anadolu'dan da el alarak, alevlenecek, Fransız Burjuva Devrimi'ni yaratacak olan sosyokültürel olayları ortaya çıkaracak süreci başlatacaktır.

Bu gelişmelerle feodalizmin, dolayısıyla da Osmanlı'nın zayıflaması sürecinde Anadolu, yavaş yavaş Avrupa'da oluşan devletlerin ekonomik egemenliği altına girer!

Öte yandan ulusçuluk akımları, ulusal kültürlerin egemenlik çatışmalarını da getirir, 19. yüzyıldan başlayarak, Osmanlı sınır-

34) Mine G. Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004.

ları içinde, önce Hıristiyan inancına bağlı uluslar kendi ulus-devletlerini kurmak için, Osmanlı feodalizminden ayrılmaya başlar.

Osmanlı, kendi başına, kendine de yetemeyecek durumda kalır, imparatorluk içinde yaşayan uluslarından biri olan Türkler, 1. Paylaşım Savaşı'ndaki yenilgiden de yararlanarak, Mustafa Kemal önderliğinde bir burjuva devrimi ile Osmanlı'yı yıkıp, "ulus-devlet"e dönüşme sürecini tamamlayacaklardır.

Yaşanan, ulusların Osmanlı Devleti'nden ayrılma süreci değil, burjuva sınıfının, feodalizmden, ümmet toplumundan kurtularak kendi ulus-toplumlarını oluşturma, ulus-devletlerini kurma sürecidir!.. Türkiye Cumhuriyeti de bu süreç içinde kurulur. Mustafa Kemal, 20-26 Ekim 1931 günleri önce İstanbul'da toplanan ve son oturumunu Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi salonunda yapan 2. Balkan Devletleri Konferansı'nda⁽³⁵⁾ Fransızca olarak yaptığı konuşmada bu durumu açıklıkla dile getirir:

"Balkan milletleri bugün, Yunanistan, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye gibi bir takım müstakil siyasi mevcudiyetler halinde bulunuyorlar. Bütün bu devletlerin sahipleri olan milletler asırlarca beraber yaşamışlardır. Denilebilir ki son asırda vücut bulan Türkiye Cumhuriyeti dahil olmak üzere bugünkü Balkan Devletleri, Osmanlı İmparatorluğunun yavaş yavaş parçalanması ve nihayet tarihe gömülmesinin tarihi neticeleridir. Bu itibarla Balkan milletlerinin asırlar şamil müşterek bir tarihi vardır. Bu tarihin elemli hatıraları varsa onlara sahip olmakta bütün Balkanlılar müşterektir. Türklerin hissesi ise en ağır ve acı olmuştur."⁽³⁶⁾

Anadolu, uzun uykusundan uyanıyor: "Kemalist Devrim"!!..

20. yüzyıl başında Anadolu insanı, bir kez daha kendini kul

35) Yrd. Doç. Dr. Osman Akandere, "20-26 Ekim 1931. Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları", *Türkiyat Araştırmaları* dergisi, sayı:14, 2003, ss.249-298, <https://goo.gl/21HazP> (Er. tar. 16.12.2016).

36) Prof. Dr. Afet Inan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 1984, ek:43 (Daktilo ile Türkçe olarak yazılmış ve M.Kemal'in el yazısı ile düzeltilmiş belge).

sayan kültürün yarattığı sosyal yapıya karşı Kemalist Burjuva Devrimi'ni gerçekleştirecek, kul kültürünü sona erdirecek, özsellerını akıl ve bilimden alan kültürünü, kendi yurdunda, Anadolu'da yeniden var edecektir.

Her durağan (statik) yapı, kendi döneminde ne denli gelişkin olursa olsun, akış içinde, yeni gelişen gereksemelere yanıt vermek, sorunlara çözüm bulmak üzere, yeni yapılar oluşturarak geleceğe doğru ilerler. Bu nedenle hangi doğruluk değerinde olursa olsun, akışa uyum sağlamamış bir yapının, değişmez-doğru diye bir şey bulmuş olması olanaklı değildir!.. Anadolu Kemalist Burjuva Devrimi'nde oluşan düşünsel yapı, evrenin, akışın altını, özellikle "bilim" ve "gençlik" kavramlarıyla çizmiştir. Bugün artık özellikle, önce 12 Eylül Atatürkçülüğünün, ardından da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin egemenliği ile karşısına çıkılarak, müthiş baskı ve propagandalarla, sınıfsal emperyalizm tarafından, bu devingen / dinamik yapının önü kesilmeye çalışılmaktadır. Marxçı ve Kemalist yapılar, özgün durumlarıyla, kuramları gereği, dünyada akışı, dolayısıyla da kendinden sonraki geleceği öngörerek ilerleme çabası içinde olan ve olabilme potansiyeli taşıyan yapılar dır. Kültür tarihinde başkası da henüz yoktur. Kemalist Burjuva Devrimi, kendinden önce burjuva devrimlerini gerçekleştirmiş olan toplumların deneyimlerini bilmenin avantajını kullanmış, bilimsel düşünceyi, kuramsal yapısına yerleştirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda, Kemalist Devrim'in bağlı olduğu düşünsel yapı, "akış"ı sindirmiş, dolayısıyla, yeni toplumsal ve kültürel gereksemelere göre kendini uyarlayabilme potansiyeli taşıyan bir yapı ortaya çıkmıştır.

Yazık ki akışa uyum gösterme açısından dünyada, Kemalist yapı da Marksist yapı da Anadolu Devrimi'nin kuruluş aşamasında karşılaştığı gibi, durağan karşıdevrimle karşılaşmış, yozlaştırılmış ve durdurulmuştur. Kültür tarihi içinde bir yapıdan yana gibi görünerek, gerçekte, karşı uygulamaları oluşturmayı ve sürdürmeyi amaç edinen pek çok karşıdevrimci politika vardır. Dahası her devrimin karşısında mutlaka bir karşıdevrim bulunur. Geleceğin kurucusu olan devrimler, kurulu düzenlerin oluşturduğu dirençlerle, karşıdevrimlerle ister istemez karşılaşır!

Madem ki bu kerre mağlubuz
netsek, neylesek zaid.
Gayrı uzatman sözü.
Madem ki fetva bize aid
verin ki basak bağrına mührümüzü...

Nazım Hikmet ("Şeyh Bedreddin Destanı"ndan)

Geleceğin kültürü, bilim gibi, devingen / dinamik kültür olacaktır. 13. yüzyıl devrimini yapanlar, Ahiyân, Gaziyân, Abdalân ve Baciyân, bundan sonra nasıl bir toplum kurmaları gerektiğini bilemiyor idiyse, bizim de gelecekte nasıl bir toplum kurulacağını en ince ayrıntısına değin bilmemiz, bu konuda inceden inceye bir erken mühendislik çalışması yapmamız hem olanaksızdır hem gerekmez. Sosyal akış içinde, gereksemeler karşılanırken, yeni toplumlar, doğal ortamı içinde oluşturulur.

Geleceği bilememek, yaşamakta olan olumsuzluklardan kurtuluşu dünde aramak için yeterli ve geçerli neden değildir. Yarını görebilecek bilimsel yollar aramak yerine, kolaycılığı seçerek, dünyanın çözümlerine dönmeye çalışmak, 31 Mart'çılarının "istememezük" çılgınlıkları ile aynı durağan düşünce çukuruna düşmek anlamına gelir. Günümüzde küreselleşmiş "sermaye emperyalizmi"nin oluşturduğu tuzak, insanın bu zayıflığı üzerine kuruludur!..

Yazıyor!.. Yazıyor!..
 Ahiler piri, debbağlar sultanı
 Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din
 Mahmud, 13. yüzyıldan yazıyor:
 Tabsiratü'l Mübtedi ve Tezkiretü'l Müntehi⁽¹⁾⁽²⁾

En sonunda oldu... Sayın Mikâil Bayram, yıllarını verdiği, Ahilik, Ahi Evren, dönemi ve çevresi konularında yıllar yılı yaptığı araştırmalarının ve pek çok saygıdeğer buluşunun sonunda Ahi Evren'in özgün bir kitabını Türkçeye kazandırdı, Diyanet İşleri Başkanlığı da kitabı bastı.

Prof. Dr. Sayın Mikâil Bayram, yaşamı boyunca yaptığı çalışmalarla Ahi Evren'in yalnızca söylencesel değil, gerçek bir kişi olduğunu, Anadolu'da tasavvufun yeni yeni oluştuğu 13. yüzyılda dinsel, düşünsel ve politik pek çok şeyin en başında, kaynağında olabileceğini ortaya çıkardı.

1) *Bilim ve Ütopya* dergisinin Aralık 1995 tarihli 18. sayısında, "Anadolu'da Aristokrasi'ye Karşı Burjuva Düşüncesinin İlk İzleri" başlığıyla yayımlanmıştır.

2) Doç. Dr. Mikâil Bayram, *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Yayın no:165 / Oku Düşün Serisi:28, Kültür Hazinemiz Dizisi:2, Ankara 1995. (Bu yazıda ele alınan sayfa numaraları birinci baskıdan alınmıştır. Kitabın ikinci basımı: Nüve Kültür Merkezi Yayınları:67 İstanbul, 2008.)

Bir tarihçi olarak Sn. Bayram, üzerine düşeni yapmıştır. Kendi alanında bu konuda araştırmalarını, kendi bilimsel disiplini doğrultusunda sürdürerek, öteki disiplinleri de ilgilendirecek kim bilir ne ilgi çekici yeni bilgiler ortaya çıkaracaktır. Ama şu anda, Ali Esat Bozyiğit'in hazırlayıp Kültür Bakanlığı'nın bastığı *Ahilik Bibliyografyası*'nda adları bulunan pek çok kitap ve yazının üzerine, Sn. Bayram'ın araştırmaları ile Ahi Evren'in adı saptanmış ve çoğunun metni bulunmuş olan 25 kadar kitabından ilki Türkçe olarak elimize gelmiştir.

Şimdi top sosyologlarımızda, kültür, bilim ve din tarihçilerimizde...

13. yüzyılın bu oluşumu ilgili bilim dalları tarafından yeniden incelenmelidir.

Ahilik, kaba bir isyan değildir

Ahiler, aristokratlar gibi kendilerini Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve / veya vekili saymadılar. Tanrı mülkünü yönetmek gibi bir savları yoktu! Elleri büyük topraklar değil, "işlik", "örs", "çekiç" vb. araç gereç vardı. Ve bu mülkü, bir insan grubu, dünyada ilk kez, Tanrının değil, kendi öz mülkü saymakta, sosyoloji bilimin deyişiyle "sermaye" oluşmaktaydı.

Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla Tanrının yeni vekili olarak gelen Moğollara karşı, yine ilk kez, bir başkasını Tanrı vekili saydıklarından değil, ama olası ki, sahip çıktıkları işliklerinin de içinde olduğu vatanlarını korumak için direndiler, can verdiler. Mevlevilere karşı yıllarca savaşımalarının nedeni de budur. Bu, öyle kıran kırana bir savaşımdır ki Şems-i Tebrizî, Ahi Evren'in izniyle (belki de katılımıyla), Ahiler tarafından, Ahi Evren ise Mevlânâ'nın izniyle Kırşehir'in Selçuklu emiri Nuru'd Din Caca tarafından öldürülür. Mevlânâ'nın izninde, öz oğlu Alaü'd Din Çelebi'nin öldürülmesi de vardır. Dahası, Mevlânâ öz oğlunun cenaze namazını kıldırılmaz, kılmaz!..

Dünyada ilk kez, feodal olmayan (anti-feodal) iki devlet, onların oluşturduğu Ankara ve Osmanlı Devletidir.

Ahi Evren'in, *Ağaz u Encam*'ından (vasiyetname niteliğindeki son yazısı) Ahilerin "mülkiyet" konusundaki görüşlerinin yansı-

masını görebiliyoruz. Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, bu yazısında, miras hakkını savunuyor ve sultanın, ölenin mallarına el koymasını kınıyor. Miras, kişisel mülkiyet hakkı demektir. Oysa kişi mülkiyetinin, feodal kültürde yeri yoktur. Her şey Allah'ın mülküdür ve sultan tarafından Allah adına yönetilir!..

Dünyada yeni bir sosyal sınıfın kültürü doğmakta ve bu sınıf, siyasal birlik oluşturmaya çalışmaktadır.

İngiltere'de, yine 13. yüzyılda, feodallerin krala imzalattığı *Magna Carta Libertatum*'da (Büyük Özgürlük Bildirgesi - 1215) "özgürlük" kavramı ilk kez kullanılmış, aynı yüzyılda kurulan meclisleriyle, siyasal anlamda bireyin kraldan, dolayısıyla da Tanrıdan özgürleşmesi ve kişileşmesi adına adım atılmıştır.

Anadolu kültürü, Ahilik hareketi ile "vatan", "kişisel mülk", "siyasal birlik" kavramlarıyla anlatılabilecek atılımları aynı yüzyılda yapmıştır.

Bu adımlar bugünkü burjuva devletlerini, Rönesans, dinde reform hareketleri ile günümüzde liberalizmi oluşturacak olan bütün hareketlerin kültürel ve siyasal öncüleridir.

Bir yönetim boşluğu sırasında, 1265 yılında Ahilerin eline düşen Ankara, dünyanın ilk burjuva devleti sayılmalıdır. Feodal bir anlayışla yönetilmemiş, Ahiler tarafından, 100 yıla yakın, örgütlerini yönettikleri gibi yönetilmiştir. Osmanlı Devleti ise, yine Ahiler tarafından, o günün siyasetleri olan beylere değil, "gazi"lere kurdurulmuştur. Osman ve Orhan Gazi'ler, Selçuklu feodal kültürü ile bakıldığında birer "bey", ama Anadolu insanının bakışıyla Gaziyân-ı Rum'dan (Anadolu Gazileri) birer gaziydiler. Osmanlı'nın Orta Anadolu'ya değin genişlemesiyle, Ankara Devleti, 1360'ta Osmanlı'ya kendiliğinden katılmıştır.

Ancak o günden sonra, Selçuklu feodal kültüründen gelen yöneticiler, yavaş yavaş Osmanlı hanedanı, feodal kültürünü yeniden oluşturmaya başlar. Kuruluştaki ahi-gazi-abdal-bacı varlığı zaman içinde unutturulur ve özellikle 1. Murad'ın önce "Gazi-Han", sonra "Hüdavendigâr" sanlarını alması, 2. Mehmed'in "Sultan" adını yeniden kullanarak kendini Tanrısal saydırması ile toplumsal kültür, Selçuklu-Bizans feodalizmine döner. Bu dönüş, sosyolojik bakımdan Ankara ve Osmanlı devletlerini oluşturmuş

olan Anadolu Devrimi'ne karşı yapılmış, açık bir karşıdevrimdir. Ardı da gelir, Yavuz Sultan Selim, halifeliği (kanıt olarak da kutsal emanetleri) getirerek sultanların Tanrısallığını, kutsallığını pekiştirir. Böylece dünyadaki ilk burjuva devriminin önü, karşıdevrimle kesilmiş olur.

Ahi Evren'in, bir bölümü çeviri olan 25 kitabından 16-17 kadarının yerlerini Prof. Dr. Mikâil Bayram saptamış ve daha önceki kitaplarında bulunmasına karşın, bir kez daha *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)* adını verdiği kitabının başındaki incelemede bilim dünyasının dikkatine sunmuştur. Bu tür metinler, çeşitli dünya görüşüne sahip bilim adamlarınca çevrilmeli, önemsedikleri noktalar dikkatlere sunulabilmeli, tartışılabilirdir.

Bu yazı, *Tabsira* (kitabın kısa adı budur) çevirisinde dikkat çeken ve kimine Sn. Bayram'ın da dikkat çektiği birkaç noktadan söz açmak için yazılmıştır.

Tabsiratü'l Mübtedi ve Tezkiretü'l Müntehi

Önce, sevgili Mikail Bayram Hoca'dan alıntı yaparak son derece önemli bir noktaya değinmek istiyorum:

“Tasavvufun ruhunda dünyaya karşı bir isteksizlik ve dünya meşgalelerinden uzak durma vardır. Bunun tabii sonucu olarak başkalarının sırtından geçinme yoluna sapmalar olmuştur. (...)

Ahilik cömertlik mesleği olması itibariyle bir yönüyle de elinin emeği ile geçinme ve başkasına yedirme ülküsüdür. Ahi Evren'in şeyhi Evhadü'd Din'in (...) dilenciligi asla tasvib etmediği menakibnamesinde belirtilmektedir.”

Mevlevilerin de içinde bulunduğu pek çok tasavvuf düşüncesi, bu dünyadan büsbütün uzaklaşmak, en az gerekseme ile yaşamak ve kendini gerçek olan öteki dünyaya hazırlamak gerektiği doğrultusunda görüş oluşturmuştur. Oysa Ahilik, bu dünyayı dışta bırakmayan bir düşünce geliştirmektedir. *Tabsira*'da zaman zaman her iki anlayışa da yer verildiği ve her iki bakışın da dışlanmadığı görülebilmektedir.

Şeyh Nasiru'd Din, kimi zaman maddi dünyanın yalnızca bir görünüş olduğunu söyler:

Dünyadan sakınınz çünkü o Harut ve Marut adlı meleklerin sihrenden ibarettir. (s.176)

Dahası, “beden” denilen madde’nin istekleri nedeniyle, madde dünyasına bağlanmaktan Allah’ın korumasına sığınır:

Allah seni bu gurur ülkesi olan dünyaya meyletmekten korusun. Bil ki, insanevladı bu beden denilen cismani şekle bağlandıkça ona öyle haller arız olur ki dünya adı verilen geçici zevklere ve maddi âlemin kurallarına bağlı kalır. (s.181)

Ama kimi zaman da ruhlar dünyası olan ahiretin yasalarının madde dünyasında oluştuğunu söyler:

Ahiretin kanunları dünyadan çıkar. Dünya Ahiretin anasıdır. (s.176)

Gelecek için bugünden vazgeçmenin anlamsız olduğunu, gelecekteki ahireti elde etmek için dünyadan yararlanmak gerektiğini, sonra, pişmanlığın hiçbir işe yaramayacağını anlatır:

Fakirlik çatmadan servetinden, hastalanmadan önce sağlığından, ihtiyarlamadan önce gençliğinden, kısacası Ahiretin için dünyadan yararlan. Sakın ha, keşke ihmal etmeseydim durumuna düşmeyesin. Nitekim cehennemdekilerin feryatlarının çoğu keşke ihmal etmeseydim, keşke ihmal etmeseydim...’dir. (s.203)

Ahi Evren Şeyh Nasiru’d Din Mahmud’un ancak 20. yüzyılda çağdaş bir insanın ulaşabileceği düşünsel sınırları kimi zaman yakalayabildiği anlaşılıyor. Söz gelimi doğrunun herkese “göre” başka başka, yani “görelî” olabileceğini söylüyor:

Eğer his, dünyasının örtüsünden uzaklaştırılırsa ne olduğun ortaya çıkar. Ateş perest isen Cehennemi, mü’min isen Cenneti bulursun.

(...) Kıyamet günü insanlar niyetlerindeki gibi haşrolunacaklardır. (s.191)

Ölümden sonraki gerçek dünya, herkesin kendi doğruları doğrultusunda gerçekleşir.

Ahi Evren Şeyh Nasiru’d Din Mahmud’un kitabında, insan düşüncesinin, “kişiden bağımsız bir doğrunun olmadığı” yolundaki “görelilik” kavramına doğru yönelmeye başladığını görüyoruz.

Dinlerdeki “kıyamet” kavramı da Şeyh Nasiru’d-Din Mahmud’a göre, insanına göre birkaç anlamı ifade eden bir kavramdır:

Kıyamet sözü, gönlü aydın kişilerce birkaç anlamı ifade eden ortak bir kavramdır. Belli bir güne Kıyamet denir ki, buna “büyük Kıyamet” adı verilir. Tabii ölüme de kıyamet denir ki, bu ölüme “küçük kıyamet” adı verilir. “Ölen kişinin Kıyameti kopmuş olur”. (...) Ermiş kişinin vuslat haline de Kıyamet denir. Bu vuslat halinde iki âlem, birlik nuru ile bakan ârif kişinin gözünde yok olur. (s.195)

“Görelilik”, gelecekte insanı kul olmaktan kurtarıp kendi başına birey olma yoluna doğru yöneltecek kavramdır. Ahi Evren’de henüz apaçık olmasa da, gelecekte, insanevladının birer birey” olarak kişileşeceği muştulanmaktadır.

Aristokrasinin kul kültürü, yerini yavaş yavaş burjuva birey kültürüne bırakmaktadır.

Ancak bunlar tehlikeli düşüncelerdir. Hem okuyacakların ve dinleyeceklerin dinden çıkma tehlikesi vardır, hem de yanlış anlaşılma sonucunda söyleyenin başına istemediği işler gelebilir. Dahası, yanlış anlamalar, yanlış yönlendirmeler ortaya çıkabilir.

Şeyh Nasiru’d-Din Mahmud’a göre her şey öyle açık seçik söylenmez:

Şayet gönül gözü, mârifet nuru ile bakılacak olursa, bu hususlar akıl ölçülerinden daha iyi aydınlanır. Fakat bu konuda daha fazla bir şey yazıp söyleyemem. Çünkü bunun açıklanması tehlikeli bir durum ve büyük bir makamdır. Gayb cihetinden: “Rablerin Rabbi bunu açıklamamış da sana ne oluyor açıklamaya kalkıyorsun?” dendi. (s.144)

Bu büyük sırların açıklanması, irade yularının elden çıkmasına neden olabilir:

Bu makamda çok büyük sırlar var. Duyurulmasında halka zararı faydasından çoktur. (...) Zira korkarım ki irade yuları elden çıkıp... (s.151)

Dahası, düşünülen sırların açıklanması, düşünen insan için tehlikelidir de:

Nice ilim cevherleri var ki, onu ortaya saçarsam, bana sen putperestsin diyeceklerdir.

Müslümanlar kanımın dökülmesini mübah sayacak ve en kötü şeyleri reva göreceklerdir.

Cahiller görüp de fitne çıkarmasınlar diye ilmimin incilerini gizliyorum. (s.161)

Gizliliğin gerekliliğini, bir başka mutasavvıfın Said Emre'nin dizelerinde de görebiliyoruz:

Said sen sırrımı cahile dime

Ne bilür sözünü dağdağı hayvan⁽³⁾

Yine gizliliğin gerekliliği, Ahi Evren'den yaklaşık 1800 yıl önce, yine bir Anadolu bilgisi, Ephesos'lu Herakleitos tarafından da savunulmakta, dahası uygulanmaktadır.

Herakleitos'dan tasavvuf düşüncesine alınan yalnızca gizlilik değildir.

(...) En büyük ruh (Mikail) bunların başıdır. En yüce makamda bundan daha üstün bir ruh yoktur. Ona bir deyişle (...) "en yüce kalem" (kalem-i âlâ) diğer bir deyişle de "ilk akıl" (akl-ı evvel) denir ki, Allah ilk önce akı yaratmış (...). Ve buyurdu ki izzet ve celâlin hakkı için senden daha şerefli bir varlık yaratmadım. (s.154)

Herakleitos'ta da böyle bir "ilk akıl" vardır. Her şeyi, bütün evreni saran bir akıl: "Logos".

Bizi çevreleyen (evren) logos'lu ve us'ludur. Bu Tanrısal logos'u (...) solukla içimize çekerek akıllı oluyoruz.⁽⁴⁾

Bu logos daha sonra Ephesos'ta yazılmış olan Yuhanna İncili'nin ilk ayetlerinde de yer alacak ve tektanrılı dinlere Tanrıyla birlikte "ilk var olan" özellikleriyle girecektir:

1-Önce Logos vardı ve Logos Tanrı ile birlikte idi ve Logos Tanrı idi. 2-O, başlangıçta Tanrı ile birlikte idi. 3-Her şey onunla oldu, onusuz hiçbir şey olmadı. 4-Yaşam onda idi ve yaşam insanların ışığı idi.⁽⁵⁾

3) Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1961, s.283.

4) Walther Kranz, *Antik Felsefe*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 2. Basım, İstanbul 1976 ss.48-55.

5) *Kitab-ı Mukaddes - Yeni Ahit* s.92.

İşte bu Logos, daha sonra Hıristiyanlıktaki “Kutsal Ruh” kavramını biçimlendirecek, Anadolu’da tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturacaktır. Herakleitos’un Logos’unda bütün zıtlar birliğe ulaşır. Tasavvufta da öyle:

Varlık yokluk birdürür hem ışık sevi birdürür
Dünya ahret birdürür ışık-ı enâm içinde⁽⁶⁾

Said Emre

Antik Anadolu’nun tanrıları, tektanrılı dinlerin o yüceler yücesi tek Allah’ına benzemiyordu. Tanrılar, insanın ya da doğanın kimi özelliklerini simgeliyordu. Sözelimi baştanrı Zeus, yıldırım salıcıydı, Gaia, toprak anaydı, Kibele bütün anaları ve analık duygusunu simgeliyordu, Apollon akıl, Artemis saflık, temizlik, genç kızlık, Afrodit cinsel ilişki, Eros sevi anlamına geliyordu.

Daha sonra tektanrılı dinlerde Tanrının bu özellikleri yitirdiğini, insanın kimi yanlarını kişileştirme işini yazın sanatının üstlendiğini, özellikle 19. yüzyılda Dostoyevski ile doruğuna ulaştığını görüyoruz.

Ancak Antik Anadolu’dan, Bizans’tan geçerek gelen etkiler, Ahi Evren’in, dolayısıyla tasavvufun aldıklarının küçümsenemeyeceğini gösteriyor. Söz gelimi Antik Anadolu’nun çok-tanrısı, tasavvufta melekler olarak algılanır olmuştur:

(...) her bir şey için bir melek görevlidir. Nitekim peygamber’in sözlerinde “Herşeyin bir meleği vardır” diye geçmektedir (...) Nitekim hadiste de “dağların meleği”, “rüzgâr meleği”, “şimşek ve yıldırım meleği”nden bahsedilmiştir. (s.155)

Ahi Evren, Şeyh Nasiru’d Din Mahmud, gününün sosyolojik yapısına ilişkin bilgiler de veriyor.

Bir başka kitabından, *Letâif-i Hikmet*’ten yaptığı alıntıyla, Mikail Bayram, esnafın gerekliliğini Ahi Evren’in nasıl gördüğünü anlatıyor:

Allah insanı medeni tabiatlı yaratmıştır. Bunun manası şudur, Allah insanları yemek, içmek, giymek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç

6) Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1961, s.172.

kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Bu yüzden demircilik, marangozluk gibi çeşitli meslekleri yürütmek için çok insan gerekli olduğu gibi, demircilik, marangozluk da bir takım alet ve edevatla yapılabileceği için bu alet ve edevatı tedarik için de çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Böylece insanın (toplumun) ihtiyaç duyacağı bütün sanat kollarının yaşatılması gerekir. O halde toplumun bir kesiminin sanatlara yönlendirilmesi ve her birinin belli bir sanatla meşgul olması gerekir ki, toplumun ihtiyaçları görülebilsin. (ss.38-39)

Aristokrat bir toplumsal yapı içinde yaşamasına karşın, burjuvazinin gerekliliğinden söz eden bir 13. yüzyıl aydını... Bilindiği gibi Marxçı yaklaşıma göre her sosyal sınıf, gereksemeleri doğrultusunda kendi içinden kendi zıddını oluşturmak zorundadır.

(...) Insanlardan ise, bazen nikâhlanmak, bazen ücretle çalıştırmak ve diğer bazı işlerde yararlanılır. (s.182)

Hele hele burjuva sınıfının insanların emeğini ücret ödeyerek satın almasının gerektiği...

Oysa aristokrasi, Anadolu'daki uzantıları, günümüze değin gelmiş "ağalık" düzenlerinde bile emeği para vererek satın almaz. Emek, köleler tarafından ona sunulan bir ayrıcalıktır. O yalnızca emeğini kendisine veren insanlara, kendi ürettiklerinden yaşayabileceği kadar ürünü bırakır.

Ağaz u Encam'ında insanlar için istediği miras hakkını, yani kişisel mülkiyeti savunması, esnafı örgütleyen ilk insan olması, vatan için savaştan bir topluluğun önderliğini yapması, siyasal anlamda aristokrasinin savunuculuğunu yapan mevlevilere karşı yaşamı boyunca savaşım içinde bulunması, kulluk kültürü karşısında insanı birey olarak da görmeye başlaması... Onun açtığı yoldan giden Ahilerin kendi siyasi görüşleri doğrultusunda iki ayrı devlet kurmuş olmaları...

Ahi Evren'i, Ahilik örgütünü günümüzde de önemli kılan bunlardır.

Sn. Mikail Bayram'a göre Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, Melamilik inancı doğrultusunda kitaplarının hiçbirinde adından söz etmemiştir. *Tabsira*'da, adından değilse de, kendinden söz ettiği bölümler vardır:

Şiddetli zorlanmalar, irade yularını elimden alıyor. “Allah işinde hükümandır.” (Yusuf Suresi, 12 / 21) Yani kulları üzerinde hüküm vardır. Şu anda hatırımda olmayan şeyler dahi yazılabilir. Onun için açıklamakta olduğum konuya döneyim. Dayanağım hayat sahibi kayyum olan Allah’tır. (s.159)

Takdir sürekli olarak irade yularını elimden alıyor. “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (İnsan Suresi, 77 / 30) gene açıklamakta olduğum Allah’ın fiilleri konusunun geri kalan kısmına dönüyorum. (s.161)

Birbirine bunca yakın sayfalarda irade yularının elinden kaçtığını, buna neden olan şeyin şiddetli zorlanmalar ve takdir olduğunu açıklamaması, yazıların ardında gerçekten alçakgönüllü bir insanın varlığını gösteriyor. Sanki acelesi var, bir daha yazma fırsatını ele geçiremeyecekmiş gibi...

Bir yandan yazarken, bir yandan da yazmayı isteyeceği şeylerin dışına çıkmaktan, istemini denetleyememekten korkuyor.

Ahi Evren’in 13. yüzyıldan bugüne, düşünceleri doğrultusunda kurulmuş 20. yüzyıl toplumuna seslenmesini sağlayan **Mikail Bayram’a** okuyucular olarak ne denli sağ ol desek yeterli olacağını sanmıyorum. Hem Sayın Bayram’ın hem de 13. yüzyıl Pehlevi Farsçasını okuyabilen bütün bilim insanlarının konuya ilgi göstereceklerini umuyorum. Kısa zamanda **Ahi Evren Şeyh Nasiru’d Din Mahmud’un** bütün kitaplarını bugünün Türkçesi ile okuyabileceğimizi ummak istiyorum.

Aristokrat ortaçağın “mutlak hakikat” kavramı ve Anadolu tasavvufunun başkaldırısı⁽¹⁾

Ne tasavvuf, ne de tarihte varolmuş herhangi bir başka sosyokültürel yapı, inanç dizgesi olsun, ütopya olsun, yönetsel bir bakış olsun başka sosyokültürel yapılardan bağımsız değildir. İstese de istemesek de varlıkları bir akışın parçası olmaya bağlıdır. Varlığını gerektirecek gereksemeler ve altını dolduracak başka yapılar ortaya çıkmadan hiçbir sosyokültürel yapı gökten zembille inmez, cennetteki Tuba ağacı gibi köksüz değildir. Çürümekte olan başka bir yapılanmanın içinde köklenmeden ve öz suyunu oradan almadan yaşayamaz!

Doğal olarak bütün sosyal, düşünsel, sanatsal yapılar, içinden öz suyunu aldığı, sosyokültürel ortamla birlikte anlamlıdır. Yapay değilse, yapısı gereği, içinden çıktığı ortama başkaldırı potansiyeli taşır.

1) *Bilim ve Ütopya* dergisinin Mart 2003 tarihli 105. sayısında, 49. sayfada yayımlanmıştır.

Yapay değilse... Çünkü bütün sosyokültürel yapılanmaların oluşumu sırasında iki nedenle karşıtları, yapay benzerleri de oluşur. Biri doğaldır. Hiçbir yeni oluşum, karşıtı olmadan ortaya çıkmaz. Bulutun alt yüzeyinde yıldırımını oluşturacak pozitif enerjinin birikebilmesi için bulutun üst yüzeyinde ona eşit negatif enerjinin ortaya çıkması gibi... Yani evrende bulunan her şey, zıddıyla birlikte vardır. Sosyokültürel oluşumlar da bu evrenin dışında değildir, onlar da zıddıyla birlikte var olur.

Bu zıtlık, yeni sosyokültürel yapılanmanın köklerini içine saldığı ve çürümekte olan eski sosyokültürel yapılanmanın işine yarar ve eski yapı, yaşamayı sürdürme güdüsüyle, içinde, yeni yapılanmanın zıtlarını (Fethullah Gülen hareketi) ve benzerlerini (Antikapitalist Müslümanlar) de oluşturur.

* * *

Aristokrat sosyal sınıfın kültür ortamı, statik olanı, durağanı, değişmeyi, yani “mutlak hakikat”i arayan düşünsel bir yapıdır. Buna göre, mutlak hakikat bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak vardır. İnsana kalan yalnızca onu bulmaktır. Ama bu, insanevladının öyle, bütününe ulaşabileceği bir şey değildir. Akıl bunun için yeterli olmaz. Mutlak hakikat, ancak yaratıcısı olan, yüce varlık tarafından bilinebilir. Yüce varlık, aynı zamanda mutlak hakikatin kendisidir de...

Bu yücelik, insanevladının mutlak hakikati, bütünü bilemeyeceğini de kendiliğinden bilen olduğu için (çünkü onun herhangi bir şeyi öğrenmesine gerek yoktur) zaman zaman insanların arasına insanevladı kılığında gelir, zaman zaman da elçiler gönderir ve mutlak hakikatten insanevladına, anlayabileceği kadar bilginin aktarılmasını sağlar.

Mutlak hakikati biraz olsun kavramak, aynı zamanda yüce yaratıcının kendisini de kavramış olmak, bilmek demektir.

Aristokrat sosyal sınıfın temel düşünsel yapısı budur. Sümerler, Mısırlılar, Hititler’de ve antik Anadolu’da egemen olan bu kültürel yapı, ortaçağda baskıcı karakteriyle doruğa ulaşır. Artık her şeyi bu temel düşünsel yapıdan türetebilirsiniz:

- Yaratılan hiçbir şey, bireyin kendi yaratısı değildir, yüce yaratıcı tarafından vahyedilendir.

- Bir resim mi yapacaksınız? Durağanlığın resmi olacaktır.
- Siz kim misiniz? Doğaldır ki “yüce yaratıcı”nın kulusunuz?
- Yeni bir kamu alanı mı inşa edilecek? Doğaldır ki yüceliği anlatacak.
- Bir gelenek mi oluşacak? Yüce yaratıcının yaratım süreciyle başlayacak.
- Şiir mi yazılacak? “Mutlak hakikat”e yönelik olacak...

Ölüm İçin Dua

Ölüm gözlerimde bugün;
İyileşmiş bir hasta adam,
Eğilmiş de uzaklara yürüyormuş gibi.

Ölüm gözlerimde bugün;
Öd ağacı kokmuş gibi,
Yelkeni altına oturmuş gibi meltemli bir gün bir kayığın.

Ölüm gözlerimde bugün;
Sanki nilüferler kokuyor;
Sahilinde oturmuşum sanki sarhoşluğun.

Ölüm gözlerimde bugün;
Bir peçe kalkarmış gibi gökyüzünden,
Kişi o bildiği amaca erermiş gibi.

Ölüm gözlerimde bugün;
İnsanın göreceği gelmiş gibi yuvasını,
Yıllarca süren bir tutsaklıktan sonra.⁽²⁾

Anadolu tasavvufunun oluştuğu 13. yüzyıla yakından baktığımızda tasavvufun ilkin, “mutlak hakikatin aranması”na karşı bir antitez olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Anadolu’da aynı dönemde dünyevi ve akışkan (dinamik) bir kültürel yapının filizlenmeye başladığını, tasavvufu bu filizin oluşturduğunu görüyoruz.

Ahi Evren, Şeyh Nasiru’d Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî’yi,⁽³⁾ Yunus Emre’yi, Hacı Bektaş’ı, Âşık Paşa’yı ve Mevlânâ’yı doğuran bu ortamdır.

2) Eski bir Mısır şiiri, Çev: Bülent Ecevit, *Tercüme Dergisi*, sayı: 34-36, Mart 1946.

3) Hacı Nasiru’d Din, bildiğimiz adıyla Nasrettin Hoca – Ömer Tuncer, “Nasrettin Hoca, Mevlânâ’nın düşmanı Ahi Evren’le aynı kişi mi?”, *Bilim ve Ütopya* dergisi, sayı:100, Ekim 2002, s.90.

Aristokrat kültürün temel taşı olan mutlak hakikat anlayışına karşı, en güçlüsü Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'da olmak üzere, Yunus Emre'de, Hacı Bektaş'ta, Âşık Paşa'da, bir kuşku, bir güven-sizlik sezmemek olanaksızdır:

(...) Habs içinde ölmeyeyim deyü aç
Mısmıl u murdar yedim bir-iki kaç
Nesne eksildi mi mülkünden senin?
Geçti mi hükmüm ye hükmünden senin?
Rızkını yeyip seni aç mı kodum?
Ye yeyip öynünü muhtaç mı kodum? (...)

Yunus Emre ("Münâcât"tan)

Antitez olarak Mevlânâ'da da aynı konuda tersine bir sertleşme olmuştur. O denli olmuştur ki herkese "kim olursan ol" diye tal-kın verip durduğu efsanevi biçimde söylenmesine karşın, Şems'in öldürülmesinden sonra, Şeyh Nasiru'd Din ile birlik olduğu için, onunla birlikte Kırşehir'e çekilmiş olan öz oğlu Alaü'd Din Çelebi'nin de Selçuklu emiri Nuru'd Din Caca tarafından öldürül-mesine ruhsat vermiştir. Konya'ya getirilen cenazenin namazını kıldırılmayı da reddetmiştir!..

Mevlânâ, Moğol destekli Selçuklu feodalizminden, kurulu dü-zenen yana siyasi tavır içindedir. Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, Ahi örgütlenmesiyle Moğollara karşı direnmiştir. Mevleviliğin, yani Sünni tasavvufun Ahilere karşı Selçuklu aristokrasisinden yana bir antitez, (karşı-tasavvuf) olarak ortaya çıktığı anlaşılıyor. ⁽⁴⁾

Mevlânâ ve Mevleviler bir tasavvuf yolu olarak, "Seyr-i Sülûk-i Enfusi"yi (Ruhun Öznel -içsel- Yolu) seçmiş, Allah'ı (hakikat, değişmezlik) kendi yüreğinde (içinde, öz benliğinde) aramış ve bütün özdek (madde) evrenini dışlamıştır. ⁽⁵⁾ Daha sonra bütün Sünni tasavvuf bu etkiyle ortaya çıkacaktır.

Türkmenlerin yolu, önce Babailik, hemen birlikte de Ahilik ola-

4) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, İkinci Basım, Konya 2006.

5) Plotinos'un katmanlı yapısında alttan da üstten de "madde"yi sıkıştıran "bir" in etkisi. Bkz. Prof. Dr. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara 1961, ss.160-167.

rak ortaya çıkacak, 1265’te Ankara ve 1299’da Osmanlı Devleti’ni, dünyada ilk kez, “feodal olmayan - anti-feodal” bir yapı ile oluşturacaktır.

2. Mehmed’le iktidarı ele geçiren feodal karşıdevrimin ardından Sultan Selim tarafından Çaldıran’da yok edildikten sonra, Kızılbaşlık (sonradan Alevilik) içinde yaşamını sürdürecektir olan Babai kökenli Türkmenler, mutlak hakikat (Allah) yerine “insan”ı evrenin merkezine koymayı seçecekler, Allah’ı (hakikat), kendileri dahil bütün evrende arayacaklardır (Seyr-i Sülûk-i Âfâkî / Ruhun Nesnel -dışsal- yolculuğu).

Dağlar ile, taşlar ile çağırayım Mevlam seni
Seherlerde kuşlar ile, çağırayım Mevlam seni

Sular dibinde mahi ile, sahralarda ahu ile
Aptal olup “Ya Hu” ile, çağırayım Mevlam seni

Gök yüzünde İsa ile, Tur dağında Musa ile
Elimde asa ile, çağırayım Mevlam seni

Derdi öküş Eyyup ile, gözü yaşlı Yakup ile
Ol Muhammed mahbub ile çağırayım Mevlam seni

Hamd ü şükrullah ile, vasf-ı Kulhüvallah ile
Daima zikrullah ile, çağırayım Mevlam seni

Bilmişim dünya halini, terk ettim kıyl ü kalini
Baş açık ayak yalın, çağırayım Mevlam seni

Yunus okur diller ile, ol kumru bülbüller ile
Hakkı seven kullar ile, çağırayım Mevlam seni

Yunus Emre

Bu hakikat, evrende bulunan maddeyi dışlamaz:

“(…) Cisim ortadan kalkarsa ne ruhtan ne ruh gibi olandan eser kalır. (...) İnsan vücudu belki Hakk’tı, belki de ruh’tu. Yani ruhun cisimden ayrı olduğu doğru değildir.”

Şeyh Bedreddin (Vâridat) (6)

Ve Allah (hakikat) evrendeki her şeyde aranır. Bu hakikat mad-

6) Şeyh Bedreddin, *Vâridat*, Haz: Vecihi Timuroğlu, Türkiye Yazıları, Birinci Basım, Ankara 1979, s.91.

deyi de içerdiği için, “mutlak”, yani değişmez değildir.

Bu durumuyla insanevladı, kul olmaktan kurtulmakta, Tanrılaşmakta ve birey olmaya hak kazanmaktadır.

(...) Gel şimdi hicabın aç senden ırıl sana kaç
Sen de bulasın mir'aç sana gelir cümle yol

Nerye vardın ey âkil bir ağızdan cümle dil
Cüz'iyat-ı müselsil haber verir Akl-ı Kül

Yunus bak neredesin ne yerde ne göktesin
Bekle edep perdesin gel şimdi gel tapu kıl

Yunus Emre

İnsanevladının ne yerde, ne gökte (hakikat-Allah) olmasının kendine özgü bir yolu vardır:

(..) Şeriat tarykat yoldur varana
Hakıykat, ma'rifet ondan içeri (..)

Yunus Emre

Hace Bektaş'ın *Makâlât*'ında ayrıntılarıyla anlattığı dört kapı kuramı, bu yolu anlatır. İnsanevladı, insan olmak için dört kapıdan geçmelidir. Bunlar “Şeriat”, “Tarikat”, “Mârifet” ve “Hakikat” kapılarıdır.

(...) Evvel kapı şeriat emri nehyi bildirir
Yuya günahlarını herbir Kuran hecesi

İkincisi tarykat kulluğa bel bağlaya
Yolu doğru varanı yarlıgaya hocası

Üçüncüsü ma'rifet can gönül gözün açar
Bu ma'ni sarayının arşa değin yücüsü

Dördüncüsü hakıykat ere eksik bakmaya
Bayram ola gündüzü Kadir ola gecesi (...)

Yunus Emre

Dikkat edilirse Yunus, ilk üç kapıda neler olacağını bize anlatmakla birlikte Hakikat kapısında neler olacağını söylemiyor. Bu kapının, insanın eksikliğini anladığı yer olduğunu söylüyor ve “Gündüzü Bayram, Gecesi Kadir” demekle yetiniyor.

Ancak başka bazı şiirlerinde bütün sufiler gibi onun da Hakikat kapısına ilişkin sezdirmeleri vardır:

(...) Dinin terkedenin küfürdür işi

Bu ne küfürdür imandan içeri (...)

Yunus Emre

(...) Işktan haber bilenlerin ışk derdiyle dolanların

Küfrü îmân edenlerin ayıplaman güldüğünü (...)

Yunus Emre

Çünkü Hakikat kapısı “özgürlük” kapısıdır. Hakikat kapısında özgürleşilir. (Çağdaş anlamıyla ilk kez “özgür” kavramının kullanıldığı *Magna Carta Libertatum* ile aynı 13. yüzyılda Anadolu’da da özgürleşme sürecinin ortaya çıkması ilginçtir.)

Her kim kendüyi bildi, büyük Tanrıyı bildi. Pes muhiblerin sözü, salığı âdem sureti içindedir, ayrık yirde nice bulısar? İmdi kişi kenduyi bilmeyince Hakk Taalâ’yı kaçan bilüser, kaçan görüser.

Hace Bektaş-ı Veli⁽⁷⁾

Oysa Ahmed Yesevi’den (kapılar kuramının başlangıcı) gelen dört kapı kuramı, bunun tam tersidir. Kapıların sıralaması Hace Bektaş’taki gibi değildir. Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Mârifet kapıları olarak sıralanır. Sünni tasavvuf bunu almıştır. Tarikatte ulaşılabilecek hakikat, bizi doğru mârifet’e götürecektir. Hakikat zaten vardır, insanevladı ona tarikatte ulaşır, hakikat kapısında ona uygun davranmayı öğrenir, mârifet kapısında da davranır.

Şeyh Nasiru’d Din, Hace Bektaş ve Yunus Emre’deki kapılar sıralamasında en son erişilecek olan hakikat kapısında bulunan şey, “Tanrılaşma” yani bireyleşme ve özgürlüktür: “Ene’l Hakk”... Evrenin bir parçası olarak Tanrıyla bütünleşme, dolayısıyla “Tanrı” olma...

“Kul, Hakk’ın yalnız kul suretinde bulunabileceğini bilmez, bu yüzden, kendi iradesini Hakk’ın iradesinden başka sanır.

7) “Kendini bilen büyük Allah’ı da bilir. Dostların sözü, yolu insan yüzü içindedir, başka yerde nasıl bulunsun? Dolayısıyla kişi kendini bilmeyince yüce Allah’ı nasıl bilsin, nasıl görsün?” Aziz Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli*, Der Yayınları, ss.128-129.

Kul'un tüm eylemleri ve bizzat varlığı Hakk'ın kendisidir.”

Şeyh Bedreddin⁽⁸⁾

“Mutlak” özelliği taşımayan bir hakikat... Değişken ve akış içinde...

Akışı sağlayan zıtlıklardır.

(...) Aynı şeydir yaşayanla ölmüş, uyanıkla uyuyan, gençle ihtiyar; çünkü bunlar değişince ötekilerdir, ötekiler değişince de bunlar. (...) Birbirine karşı olanla birlikte giden; birbirinden ayrılanlardan en güzel uyum. (...) Kendinde ikilik olan şeyin logos'ta nasıl uyuştuğunu anlamazlar.

Çember üzerinde başlangıç ve son ortaktır. İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır. İyi ve kötü bir ve aynı şey.

Ephesos'lu Herakleitos (MÖ 6.-5. yüzyıl)

Yunus'un hemen ardından Said Emre:

Varlık yokluk birdürür, hem ışık sevi birdürür

Dünya ahret birdürür, ışık-ı en'am içinde

Said Emre⁽⁹⁾

Yunus, kimi şiirlerinde cehennemden korkuyla söz ederken, kimi şiirlerinde sırat köprüsü inancıyla dalga geçmektedir. Kimi şiirlerinde cennetteki “birkaç köşkle birkaç huri”yi reddetmektedir. Bunları çelişki gibi görenler birden fazla Yunus olduğu kanısına kapılmışlardır.⁽¹⁰⁾

Hakikat kapısı tek başınalığın (bireyin) kapısıdır (“yalnızlık Allah'a mahsustur” geleneksel özdeyişini anımsayabiliriz). Orada

8) Şeyh Bedreddin, *Vâridat*, Haz: Vecihi Timuroğlu, Türkiye Yazıları, Birinci Basım, Ankara 1979, s.92.

9) “Bu makama kim ere, işbu nakdi kim dere / Varlığın Hakk'a vere cümle âlem içinde / Kim bu sırta ermedi, kend'özünü dermedi / Işık'ından esrimedi, ömrü zalâm içinde / Varlık yokluk birdürür, hem ışık sevi birdürür / Dünya ahret birdürür ışık-ı en'am içinde” Abdülbaki Gölpinarlı'nın *Yunus Emre ve Tasavvuf* kitabında “Bu şiir parçası yalnız *Makâlât*'ta var” notuyla Said Emre'nin olarak saptanmaktadır. Sözü geçen kitap, Hacı Bektaş'ın “Dört Kapı ve Kırk makam”ı anlattığı *Makâlât* adlı yapıtıdır.

10) Adnan Onart, “Dört Kapı ve Bir Kapıcı” (İngilizce sunum ve video), <https://goo.gl/kdILYS> (Er. tar. 16.12.2016).

sizi hiç kimse rahatsız etmez, hiç kimse yasak koymaz, hiç kimse işinize karışmaz... Orada yalnızca özgür olunur. Yani hakikat, özgürlüktür... İnsanevladı Hakikat kapısında yaşadığı duygularını, ulaştığı düşüncelerini dışavurmak zorunda değildir. Zaten dışavursa başı derde girer:

“Senin sırrını ruhumun diliyle söyleyemem, İkiyüz kadeh içsem bile bir tek söz söyleyemem.”

“Nice ilim cevherleri var ki, onu ortaya saçarsam, bana sen putperestsin diyeceklerdir. Müslümanlar kanımın dökülmesini mübah sayacak ve en kötü şeyleri reva göreceklerdir. Cahiller görüp de fitne çıkarmasınlar diye ilmimin incilerini gizliyorum.”

Ahi Evren - Şeyh Nasiru'd Din Mahmud (Nasrettin Hoca)⁽¹¹⁾

Sonuç olarak:

1) Tasavvufun aradığı gerçek, aristokrat kültürün ve ortaçağın mutlak hakikati değildir.

2) Kültürel yapılanmasını “özgürlük” kavramı üzerinde yeneden kurmaya çabalayan tasavvuf karşısındaki Sünni eğilimlere tasavvuf deme şansımız yoktur. Mevlevilik, Bayramilik, Nurculuk vb. gibi tasavvuf olduğu savındaki akımlar aslında bu kültür değişmesinin karşısında hedef çoğaltarak önünü alma çabalarıdır. Bugünlerin moda deyimiyle tasavvuf “-muş gibi” davranırlar.

3) “Sufi”, ayakları yerden kesik, vecde dalmış insan değil, tam tersine ayakları yere en sağlam basan insan anlamına gelmekte iken Sünni tasavvuf (!) tarafından anlamı özellikle saptırılmış bir kavramdır. Tasavvuf, günümüzde insanların ilgisini bu sapkın yanıyla çekmektedir.

4) Tasavvuf, durağan değil devingen yapısı ve insanı kul değil, özgür saymasıyla insanlığa yeni bir kültürel yapıyı muştulamaktadır. Yüceliklerin yerini bireyin aldığı bir kültürel yapı... Avrupalı birey kültürü, kendilerini Selçuklu'ya karşı silahlı sufilerin (Alp

11) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 165, Ankara 1965, s.161. (Not: Bu kitabın içinde Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un, çok önemli, *Tabsiratü'l Mübtedi* ve *Tezkiretül Münthehi* adlı kitabının tam metni vardır.)

Erenler) safında bulan Haçlı Şövalyeler aracılığıyla Anadolu'dan taşınan gerçek tasavvuftan türemiş olmalıdır. Aristokrat ortaçağ devirmiş, Rönesans'a neden olmuş, devingenliğiyle doğa bilimleri için alt yapı hazırlamış, dünya burjuva devrimini gerçekleştirmiş, Anadolu'ya dönüp Kemalist Devrimi oluşturmuş, bugünlere gelmiştir.

13. yüzyıl Anadolu Devrimi'nde Mevlânâ Celalü'd Din Rumi'nin yeri⁽¹⁾

13. yüzyıl Anadolu Devrimi, Babailerin, Ahilerin ve tasavvufun dış dünyayı önemseyen bilimci kolu sayılabilecek Ekberiyye'nin, hep birlikte sosyal alana taşıdıkları bir kültür hareketidir.

Gelen bilgiler dogmalardan arındırılınca, toplumsal gereksemeler, Hallac-ı Mansur'la başlayan aristokrat kul kültürüne karşı duruşun, İbn-i Sina, Farabi, Ömer Hayyam, Hasan Sabbah ile kul kültürü savunucusu İmam Gazzâlî düşüncelerinin, Ahmed Yesevi'nin uzlaştırma çabaları ile geliştiğini göstermektedir. 13. yüzyıl Anadolu'sunda, önce düşünsel, eylemsel ve toplumsal alana yansıdığını, ardından da kul kültürü–birey kültürü karşıtlığının, çeşitli vesilelerle toplumsal çatışmalara neden olduğunu görüyoruz.

Anadolu düşüncesinin başlangıcı, Babai hareketidir. Şimdilik Baba İlyas'ın yalnızca bir metni ele geçtiği için, bildiğimiz düşün-

1) *Bilim ve Gelecek* dergisinde "13. yüzyıl Anadolu'sunda Devrim ve Karşıdevrim / Mevlânâ Hangi Sınıfın Adamı" Başlığıyla yayımlanmıştır. Sayı:43, Eylül 2007, s.32

celeri çok sınırlıdır.⁽²⁾ Ancak Hacı Bektaş'ın, Baba İlyas'ın (Babai hareketinin önderi) halifesi (sonra geleni, ardılı) olması, Babailiğin düşünsel yapısına ilişkin güçlü sezgiler edinmemizi sağlar. Bu yapının insanlığın kulluktan kurtulup bireyleşme süreci içinde önemli bir köşetaşı olduğu anlaşılıyor.

Yine yazık ki bilinen 25 kadar kitabının yalnızca üçü çevrilebilmiş⁽³⁾ olan Ahi Evren Şeyh Nasirü'd Din Mahmud'un, 1204-1225 yılları arasında Kayseri çarşısında oluşturduğu dünyevi esnaf hareketi, Ahi örgütlenmesi, 13. yüzyıl Anadolu devriminin ikinci ayağıdır.

Bu iki akımın ardından, şeyhi ve üvey babası İbnü'l Arabî'nin ölümü üzerine 1245'te Anadolu'ya gelmiş olan Sadru'd Din Konevî'nin "Vahdet-i Vücut", yani evren-Tanrı ile bütünleşerek "Tanrı bireyliği"ni kazanma hareketi içindeki bilgi edinme sürecinin temelini "akıl" ve "müşahade"ye (gözlem) bağlaması ile insanlığın dogmadan (hazır, verilmiş bilgi) kurtulup bireyin kendi öz bilgisini edinebilirliğinin yolunun açılması, 13. yüzyıl Anadolu Devrimi'nin üçüncü ve bilimsel ayağını oluşturmaktadır.

2) Prof. Dr. Mikâil Bayram, "Baba İlyas-ı Horasani ve Cihâd-Name'si", *Cem Dergisi* sayı:65, Nisan 1997, s.50. (Bu yazıda Mikâil Bayram, o güne değin hiçbir yapıtı bilinmeyen Baba İlyas'ın *Cihadname* adlı yapıtını tanıtmakta ve içeriğinde, insanda bulunan ve arındırılması gereken şeytan işi olumsuzluklar olarak "heva", "hırs" (haset), "buhl" (cimrilik), "ucb" (kibir), "şehvet", "kin", "tamah"tan söz etmekte ve bunların hepsinin başkanının ise "heva" olduğunu anlattığını söylemektedir. Daha sonra, Baba İlyas'ın halifesi (ardılı, sonra geleni) sayılacak olan Hacı Bektaş, "dört kapı"yı anlatan *Makâlât* adlı kitabında, "heva insanları"nın, birinci kapı, "Şeriat Kapısı"nda kalmış, gelişmemiş "âbidler" olduğundan söz edecektir.)

3) 1) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Üçüncü Basım, İstanbul 2008, NKM Yayını:67. (Bu kitabın içinde Ahi Evren'in bütün kitaplarının listesi ve buldukları yerler ile *Tabsiratü'l Mübtedi* ve *Tezkiretü'l Müntehi* adlı kitabının tam çevirisi yer almaktadır.)

2) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Ahi Evren - İmanın Boyutları (Metâli'ül İman)*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Damla Ofset Matbaacılık.

3) Çev: Ekrem Demirli, *El Mürâselât (Yazışmalar)*, *Ahi Evren - Sadru'd Din Konevî yazışmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2002. (Bu kitap, *Sadreddin Konevî ile Nasireddin Tûsi Arasındaki Yazışmalar* başlığıyla sunulmuştur. Oysa Prof. Dr. Mikâil Bayram, yukarıda sözü geçen *Tasavvufi Düşüncenin Esasları* başlıklı kitabının 65. sayfasında, bu yazışmaların Nasireddin Tusi ile değil, Nasirü'd Din Mahmud, yani Ahi Evren ile yapıldığını, tarihsel kanıtları ile göstermektedir.

Yeni gelene tepki veren bütün kültürler gibi, egemen kul kültürünün de kendisine karşıt bütün yeniliklere tepki vermesi doğaldır. Bu tepki, Anadolu'da, Kalenderiler,⁽⁴⁾ işgalci Moğollar, zaman zaman Moğol valisi gibi davranan Selçuklu Sultanları ve onların İmam Gazzâlî ardılı düşünüş biçimini gününün toplumsal gereksemelerine uygulamaya çalışan Mevlânâ Celalü'd Din Rumi ile Kalenderi şeyhi Şems-i Tebrizî'den gelmiştir.

Şimdi, 13. yüzyıl Anadolu'sunun sosyal olaylarına, devrim kronolojisine, bu yazının izin verdiği sınırlar içinde, kaba çizgileriyle, göz atalım:

- 1204 Baba İlyas-ı Horasani'nin Anadolu'ya gelişi ve Amasya'nın Çat köyünde kendisine Sultan Alaü'd Din Keykubat tarafından ikta edilen⁽⁵⁾ toprağa tekkesini kurması.
- 1204 -1225 Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un, şeyhi Hâce Evhadü'd Din Kirmanî ile birlikte Bağdat'tan gelerek Kayseri'ye yerleşmesi ve üretici esnaf arasında Ahi örgütünü oluşturması.
- 1240 Selçuklu sultanı 2. Gıyasü'd Din Keyhüsrev'in Alaü'd Din Keykubat döneminde verilen ikta topraklarını geri almaya kalkışması üzerine Babailerin Selçuklu feodal yönetimine başkaldırması. Selçuklu Sultanı'nın Baba İlyas'ı idam etmesi üzerine de Anadolu'nun her yanından galeyana gelip Konya'ya yönelen Babailerin, kiralık Hıristiyan askerleri tarafından, Kırşehir Malya ovasında önleri kesilerek, çoluk-çocuk demeden katledilmeleri.
- 1243 Baycu Noyan komutasındaki Moğolların Sivas Kösedag'ında Selçukluları yenerek bütün Anadolu'yu ele geçişi.
- 1243 Kayseri Savunması. Kültür tarihinde ilk kez, bir kent

4) Kalenderiler daha sonra Osmanlı içinde, köklü değişimlere uğrayacak, Yavuz Sultan Selim-Şah İsmail çatışması sırasında Kızılbaşların yanında yer alacaktır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde "Kalender Çelebi kalkışması" ile Anadolu kültürünün Feodalizme dönüşmüş Osmanlı içindeki, son kalkışmasını da gerçekleştirecek, Sadrazam İbrahim Paşa'nın komutasındaki orduya yenilecek, Kalender Çelebi'nin idamıyla, Anadolu'nun, feodal karşıdevrime karşı verdiği savaşım, yenilgiyle sona erecektir.

5) Selçuklu feodalizminin toprak düzeni olan "ikta düzeni" gereği, Sultanlar tarafından yeni gelen boylara, yalnızca "kullanım" amacıyla verilen toprak. Osmanlı'da timar, zeamet ve has olarak geliştirilmiştir.

halkının Tanrı vekili saydığı sultanının teslim olmasından sonra kendi kentini, yalnızca “kendi kenti” (vatanı) olduğu için savunması. Bu savunmada kentlerini savunan Kayseri Ahilerinin karşısında Moğollara destek veren Kalenderiler ve onların şeyhi Şems-i Tebrizî de vardır.⁽⁶⁾ Sonunda, Selçuklu Subaşı Hacak oğlu Hüsamü'd Din'in Kayserili Ahilere ihaneti ve kente giriş yolu olarak lağım sistemini göstermesi ile Moğollar kente girer.

- 1244 Şems'in Moğollar ardından Selçuklu Başkenti Konya'ya gelişi.

- 1247 Şems'in, Moğol karşıtı Ahiler tarafından öldürülmesi. (Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud ile Mevlânâ'nın oğlu Alaü'd Din Çelebi'nin de bu olaya karıştıklarını düşündürecek güçlü veriler vardır⁽⁷⁾).

- 1247 Bu olay üzerine, Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud ve Alaü'd Din Çelebi'nin Konya'dan Kırşehir'e göçüşü (bundan sonra Ahilik Kırşehir'den yönetilecektir).

- 1261 Nasiru'd Din Mahmud ve Alaü'd Din Çelebi'nin, bir ay tutulması gecesi, Moğol kökenli Selçuklu Emiri Nuru'd Din Caca tarafından bir gece baskınıyla öldürülmesi. (Ahi Evren bu sırada 90 yaşındadır. Mevlânâ, oğlu Alaü'd Din Çelebi'nin cenaze namazını kıl(dır)mayı reddetmiştir.)

- 1265 Ankara'nın, Ankaralı Ahilerin eline düşmesi; 100 yıla yakın süreyle kulluk düzeni (feodalizm) olmadan, anti-feodal bir kent-devletin yönetilme denemesi.

- 1273 Mevlânâ'nın ölümü.

- 1299 Selçuklu Sultanı'nın, Osmanlı'ya beylik işaretlerini göndermesi. Anadolu Ahileri (Ahiyân-ı Rum), Anadolu Gazileri (Gaziyân-ı Rum), Anadolu Abdalları (Abdalân-ı Rum), Anadolu Bacıları (Baciyân-ı Rum) ve Anadolu Rumlarının Selçuklu-Bizans feodalizmi karşısında kulluktan kurtulma çabası ile hep birlikte Osmanlı'nın kuruluşuna katılmaları.

6) Bkz. Prof. Dr. Mikâil Bayram, “Selçuklu Döneminde Kalenderî-Ahi Çatışması”, *Bilim ve Gelecek* dergisi sayı:17, Temmuz 2005, s.36.

7) Bkz. Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Birinci Baskı, Konya 2005.

Mevlânâ Celalü'd Din Rumi'nin, Şems'in 1244'te Konya'ya gelmesiyle etkin olmaya başladığını ve Moğollardan yana tavriyla, Anadolu Devrimi'nin karşısına çıkarak, bu hareketi durdurma çabasına girmeye başladığını görüyoruz.

Mevlânâ, Moğol işgali altındaki Anadolu'da, Moğolların halkın mallarını gasp etmesini doğallaştırmaya çalışır:

“Birisi, gece-gündüz canım da, gönlüm de tapınızda hizmet etmede; fakat Moğollar'la uğraşmaktan, onların işleriyle oylanmaktan vakit bulup da tapınıza gelemiyorum dedi.

Mevlânâ buyurdu ki:

Bu işler de Tanrı işi; çünkü Müslümanların emin olmalarına, aman bulmalarına sebep olmada. Onların gönülleri olsun da birkaç Müslüman, emniyet içinde ibadete koyulsun diye kendinizi, malınızla, bedeninizle feda ettiniz. Şu halde bu da hayırlı bir iştir. Ulu Tanrı mademki böyle bir hayırlı işe meyil vermiş, ona aşırı rağbet göstermeniz Tanrı yardımına mazhar oluşunuza delildir.”

(*Mevlânâ “Fihî Mâfih”*; Çev: Abdülbakî Gölpinarlı)

Mevlânâ, toplumdaki bireyleşme gereksemesini, kulluğun sınırları içinde kalarak karşılamaya çalışan bir öğreti geliştirmiştir. Bütün evrenin Tanrısallaştığı, Tanrının maddeyi de kapsadığı Vahdet-i Vücut görüşünün karşısında, Tanrısallığın yalnızca insan tarafından kavranabildiği görüşünü yerleştirme çabasıdır. Tasavvufun insan ruhunun Tanrıyı bütün evrende aramak üzere yola düşmesi gerektiği (Seyr-i Sülûk-i Âfâkî) görüşüne karşı, Tanrıyı arama yolculuğunun yalnızca insanın içinde olması gerektiği (Seyr-i Sülûk-i Enfusî) görüşünün savunucusudur. Maddî evren, bilimin evreni, insanın ilgi alanı dışında kalmalıdır.

Hace Bektaş'ın *Makâlât*'ında, insanlaşma sürecini ve insanlaştırma eğitimini anlattığı dört kapı kuramını⁽⁸⁾ toplumsal ve gelişkin kültürel gereksemeleri karşıladığı için dışlayamaz, ama kısaca ve sığlaştırarak alır.⁽⁹⁾

Mesnevi'de geçen hemen bütün öyküler, 13. yüzyıl Anadolu

8) Ömer Tuncer, “Bir Derdim Var Bin Dermana Değişmem” (bkz. s. 103)

9) Mevlânâ, *Mesnevi* 5. Cilt, Önsöz.

Devrimi yanlılarını kötölemek için, komik duruma düşürmek için anlatılmıştır.

Bir düşmanını yılan, ejder, Ahi, cuha,⁽¹⁰⁾ muhannes (alçak), korkak, namert, eşcinsel diyerek kötölemekte, onun yaşamına ilişkin kimi kötöleyici öyküler anlatmaktadır. Adını anmaz, yalnızca genellikle cuha der.

Halkın ağzında günümüze değin gelen Nasrettin Hoca'nın, Mevlânâ'nın düşmanı Şeyh Nasiru'd Din Ebu'l Hakayık Mahmud bin Ahmed el Hoyî, yani Ahi Evren olduğu açıkça anlaşılıyor.⁽¹¹⁾

Peki, ne oluyor da Mevlânâ Celâlü'd Din Rumi'nin aşağılamak için yaşantısını abartarak komik duruma düşürmeye çalıştığı Ahi Evren, önce Hacı Nasiru'd Din, günümüzde de Nasrettin Hoca olarak dünya gülmece tarihindeki inanılmaz yerini alıyor?

Mevlânâ ile Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din'in arasında var olan temel ayrılık sınıfsaldır. Ahiler üretici esnaftır, kulluk düzeninin yoksullarıdır, feodal kültürün aşağıladığı kesimdir. Mevlânâ bu yüzden alaylı bir dille cuha (şaklaban) diyerek Hacı Nasiru'd Din'in evinin yoksulluğunu alaya almaktadır.

Ahi Evren'in tasavvuf düşüncesi, Allah'ı evrenin her parçasında, her maddesinde arar (Seyr-i Sülûk-i Âfâkî / Ruhun Nesnel Yolu). Bu nedenle de maddeyi dışlamaz, dünyevidir. Oysa Şems ve Mevlânâ'nın geliştirdikleri düşüncede, Allah, yalnızca insanın kendi beninde olabilir. İnsan ancak kendi içine dönerek ona ulaşabilir (Seyr-i Sülûk-i Enfusî / Ruhun Öznel Yolu).

Baba İlyas ve ardılları Hacı Bektaş, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, Taptuk Emre, Yunus Emre, birinci yolu seçmiş olan sufilerdir. Bu ayrım, 13. yüzyıl Anadolu Devrimi'nin temel dünya görüşünü oluşturacak, yani öncü Bektaşiliği ve bir Türkmen inanç-toplum dizgesi olarak, sonra da Kızılbaşlığı ortaya çıkaracaktır.

Mevlânâ, Mesnevi'nin son (VI.) cildinin başında, kötülerle mücadele etme amacından söz eder. Burada Mevlânâ, burjuva sınıfının toplumsal bilinci olan "uluslaşma"yı hazırlayacak bir

10) Soytarı, şaklaban

11) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tarihin Işığında Nasrettin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001.

Türkmen oluşumu olan “budunculuk”a karşı savaşımını anlatmaktadır.

Mevlânâ Celalü'd Din Rumi'nin önderlik ettiği karşıdevrim süreci, Osmanlı'nın kuruluşunu oluşturan 13. yüzyıl Anadolu Devrimi çizgisini⁽¹²⁾ sürdüren gaziyân egemenliğinden⁽¹³⁾ sonra, 1. Murad'dan başlayarak yeniden canlanacak, tırmanmaya başlayacaktır. Güçlendikçe Anadolu Devrimi'nin savunucuları da, kuruluşa oluşturdukları kendi toplumsal yapılarını savunmaya çalışır. Yıldırım Bayezid zamanındaki Ahi başkaldırısını, feodal Çelebi Mehmed iktidarına karşı duran Musa Çelebi ve kazaskeri Şeyh Bedreddin ile müridleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa kalkışmalarını, Anadolu Devrimi'nin feodalizme karşı kendini savunması olarak görmek doğru olur.

Sultan 2. Mehmed (Fatih), karşıdevrimi iktidara taşır. Şah İsmail'in 13. yüzyıl Anadolu Devrimi'ni yeniden iktidara getirmek için savaşması da Çaldıran'da Yavuz Selim'e karşı yenilgiyle sona erer. Kanuni Sultan Süleyman'a karşı yapılan Celali kalkışmaları (Koroğlu bir Celali'dir), bölgesel kalır.

13. yüzyıl Anadolu Devrimi'nin önü, aristokrat / feodal karşıdevrim ile böyle kesilir. Selçuklu-Bizans feodalizmi, kuruluş enerjisini 13. yüzyıl Devrimi'nden almış olan Osmanlı içinde hortlatılır. Kuruluşunda bireyi (insan) ölçüt alan dizgesini, kültürünü oluşturmaya çalışan Osmanlı, kul temelli Selçuklu-Bizans feodalizmine geri dönüştürülür.

Mevlevilik, 20. yüzyıl Kemalist Burjuva Devrimi'nin kul düzenini ortadan kaldırmasına ve birey düzenini egemen kılmasına değin, Osmanlı sarayının destekçisi, danışmanı ve kul kültürünün egemen inanç dizgesi olarak kalır.

12) Ömer Tuncer, “Kuruluştan Kurtuluşa”, *Bilim ve Gelecek* dergisi, sayı:24, Şubat 2006, s.33.

13) “Osman Gazi” ve “Orhan Gazi” “gazi” sanları bile “Gaziyân-ı Rum”dan olduklarını, yani 13. yüzyıl Anadolu Devrimi'nin parçası olduklarını göstermektedir. Kaldı ki Osman ve Orhan Gazilerin öldüğünde bir kiliseye gömülmüş olması, “birey”leşme çabası içinde olan Bizanslı Hıristiyanların bu hareketteki içten birlikteliklerini anlatır.

Anadolu'nun bilinmeyen bilim çağında, İznik'in yeri ve önemi⁽¹⁾

İznik, tarih boyunca dünyada pek çok yanıyla bilinen bir kenttir. Eski Roma için İznik, Anadolu'ydu:

İznik'e Veda

Artık bahar getiriyor ılık havaları

Artık çekiliyor kış sonunun azgın fırtınaları

Yatıştırıyor onları Zephyr'in (Batı yeli) tatlı solukları

Arkada kalıyor ey Catullus, Phrighia ovaları,

Bunaltıcı İznik'in zengin toprakları.

Gidiyorsun Anadolu'nun ünlü kentlerine.

Artık heyecanlı yürek yolculuk için sabırsızlanıyor,

Artık sevinçli ayaklar gezmek istiyor.

Ey sevgili yoldaş alayı, hoşçakalın,

Uzak yurttan gelmiş olan bizleri

Başka başka yollar götürüyor geri

Gaius Valerius Catullus (Tercüme Dergisi Sayı: 38 s.100)

1) *Bursa Olay* gazetesinin eki *Bursa'da Yaşam* dergisinde, Haziran 2007'de yayımlanmıştır.

Hıristiyanlar için İznik, birinci ve sonuncu Ekümenik (evrensel) Konsil'in (Hıristiyanlık toplantısı) yapıldığı yerdir. 20 Mayıs - 25 Temmuz 325 günleri arasında İznik Senato Sarayı'nda yapılan ve Bizans İmparatoru Konstantin'in de katıldığı bilinen ilk toplantıda "Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesi"nin kutsallığı kesinleştirilmiş, karşı görüşler din dışı sayılmış, İskenderiye Piskoposu Arius ile iki yandaşı sürgüne gönderilmiştir.

Bugün yeniden camiye dönüştürülmüş olan Hagia Sophia Kilisesi'nde 27 Eylül 787'de başlayan ikinci İznik Konsili'nde ise, karşı duruşlar reddedilerek, Hıristiyan ikonaları (dinsel resimler) karşısında ibadet edilebileceği karara bağlanmıştır.

Türkler için İznik, Anadolu'ya geldikten sonraki ilk Selçuklu başkentidir. 1075 – 1097 arasında 22 yıl kadar başkent olarak Selçukluların elinde kalmış, sonra Birinci Haçlı Seferi sırasında yeniden Bizanslıların eline geçmiştir.

Osmanlı İznik'ine gelince...

Orhan Gazi, 1326'da Bursa'nın alınmasından sonra, 1331 yılında, kuruluş yıllarında son derece önemli bir yere sahip olan İznik'i de alır. Hemen, bilimsel çalışmaların geliştirildiği bir bilim merkezi haline getirir.

Bunun nedenini anlayabilmek için birkaç yüzyıl önceye dönmemiz ve insanlık tarihinde Orhan Gazi'ye değin gelen düşünsel ve politik gelişmelere bir göz atmamız gerekiyor.

13. yüzyıl başlarında Asya'dan doğuya akınlar yapan Moğolların önünden kaçan bilim insanlarının batıya, Anadolu'ya geldiklerini görüyoruz. Çoğunun Horasan'dan gelmiş olması, kiminin aynı düşünsel kökene bağlı olması, Anadolu'da "Horasaniler" olarak anılmalarına neden olur.

Horasaniler, düşünceleri yüzünden yaşamından olmuş Hüseyin bin Mansur el Hallac'ın (Hallac-ı Mansur oğlu Hüseyin) düşüncelerini geliştirdiler. Hallac, 26 Mart 922'de, Bağdat'ta, parçalanarak idam edilmişti.

Onun düşünceleriyle insanlık, kul kültüründen birey kültürüne geçişinin ilk adımını atmıştır. O güne değin evrende var olan tek birey Allah sayılırdı. Geri kalan her şey Allah'ın kuluydu.

Doğal, kültürel ve toplumsal gelişme, yeni gereksemeler doğurmakta, insanı kulluktan kurtulup birey olmaya zorlamaktadır... Oysa birey olmanın tek yolu vardı: Allah'la birleşmek, aynılaşmak!..

Bu kültürel gerekseme, gelecekte Osmanlı'nın kuruluşunu da, Avrupa Rönesansı'nı da, Fransız Devrimi'ni de, Kemalist Anadolu Devrimi'ni de oluşturacak olan kültür yapılanmasını, "birey kültürü"nü ortaya çıkaracaktır:

"Ey kavmim, Allah beni benden alınca ve beni benden yok edince, sonradan olan varlığımın nitelikleri darmadağın oldu. Sultan olan Allah geçmişten geleceğe sonsuzluğuyla ortaya çıkınca, sanki benim sonradan ortaya çıkan varlığım, hiç var olmamış gibi oldu.

Oysa geçmişten geleceğe sonsuzluk her zaman vardı. Sonra benim benliğim onun benliğinde yok oldu. Benim (bireysel) varlığım, onun (evrensel) varlığına karıştı. Ve toplumsallığım onun Tanrısal varlığında darmadağın oldu.

Sonra etrafıma bakındım, (evrende) ondan başka hiçbir şey göremedim!.. Ve ondan başka hiçbir şey duyamadım!.. Ve ondan başka hiçbir şey anlatamadım!..

Ve dedim ki: 'Ene'l Hüve (ben O'yum)'. (...) O'nun sevgisi üzere ben Hakk'ım. Oysa O, Hakk olmaya kendisi sahiptir. (...) Ve benim sınırlarım, onun varlığı üzere çizilmiştir."

Hallac-ı Mansur oğlu Hüseyin "Tavasin"den (Vasiyet)

Hallac'ın vasiyeti olan, öldürülmeden hemen önce söylediği (yazdığı?) bu sözler, insanlık tarihinde kulluktan sonra gelen yeni yapılanmanın temeline konulan ilk harç olmuştur. Ardından gelenler, Farabi, Ibn-i Sina, Ömer Hayyam, Hasan Sabbah, kendi alanlarında aynı yolu izler.

Öte yandan bireyi temel alan düşünsel yapı, karşıtlarının, Selçuklu Nizamiye Medreseleri'nde hocalık yapan Hüccet-ül-İslam İmam Gazzâlî ve ardıllarının kul kültürünü coşkuyla savunan, birey düşüncesine, özgür felsefeye karşı duran düşüncenin ortaya çıkmasına da neden olur.

Arada Ahmed Yesevi (12. yüzyıl ortaları) gibi iki yolu uzlaştırma çabalarını da görürüz.

Bu iki karşıt düşünsel kanal, Anadolu'nun 13. yüzyılında her alanda kendini gösterir. Özellikle toplumsal örgütlenme, bütünüyle bu çatışmanın alanı olur.

Anadolu'nun yeni kültür yapılanmasında önderlik etmiş ilk bilge, 13. yüzyıl başlarında, Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud olmuştur. Kayseri'de üretici esnafı örgütlemiş, geleceğin dünyasında "burjuva" denilecek "birey" temelli yapının kültürel, siyasal ve toplumsal temellerini atmıştır.

Aynı yıllarda Baba İlyas-ı Horasani, Amasya'da Çat köyünde kurduğu tekkesinde Anadolu Türkmenlerini örgütlemektedir.

1230'lu yılların sonunda Ahi ve Babaileri destekleyen Anadolu Selçuklu Sultanı Alaü'd Din Keykubat'ı öldürerek yerine geçen oğlu 2. Gıyasü'd Din Keyhüsrev'in, kendisine karşı suikast düzenledikleri savıyla Ahi ve Babai ileri gelenlerini tutuklaması üzerine, Anadolu Türkmenlerinin Selçuklu'ya başkaldırarak Baba İlyas'ı kurtarmak üzere Amasya'ya doğru çoluk-çocuk yola düştüğünü görüyoruz.

Selçukluların telaşa kapılıp Baba İlyas'ı idam etmesiyle gazaba gelen Anadolu Türkmenleri, toplana toplana, Sultan kenti Konya'ya yürümeye başlar. Selçuklular iyice telaşa kapılır. Selçuklu ordusu, Hıristiyan paralı askerlerin de desteğiyle Türkmenleri Kırşehir'in Malya ovasında karşılar. Ve Anadolu tarihinin iki büyük kırımından birincisi yaşanır (ikincisi, Sultan Selim'in Çaldıran'a giderken yaptığı kırımdır).

İki yıl sonra, Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Selçuklu ordusunu Köseadağ'da yener, bütün Anadolu'yu işgal eder. Tek direniş, Kayserili Ahilerden gelir. Bu, Sultanlarının yenilgisine karşın, dünyada bir kentin kendi insanlarının işgale karşı, kendi başlarına yaptığı ilk direniştir.

Kayseri Savunması, Sosyoloji tarihinin ilk vatan savunmasıdır.

Bu sırada Konya'da, İmam Gazzâlî'nin yolundan giden Mevlânâ Celalü'd Din Rumi, Anadolu'yu işgal etmiş olan Moğollarla onların atadığı Selçuklu sultanlarını desteklemektedir.

13. yüzyıl Anadolu devrimini oluşturan düşünsel altyapıyı oluşturan ikinci bilge, Babai kırımında kardeşi Menteş'i yitirmiş olan Hacı Bektaş'tır. Sulucakarahöyük'te (bugünkü Hacıbektaş)

tekkesini kurmuş, Babailiğin dünya görüşünü geliştirerek sürdürmüştür. Ahmed Yesevi'den aldığı dört kapı kuramını tersine çevirmiş, kendi düşünceleriyle yoğurmuş, geliştirmiştir.

Buna göre, insan, dört ana aşamadan (kapıdan) geçerek olgunlaşır, insanlığa ulaşır:

1. “Şeriat Kapısı”nda yel insanları, “âbidler” (kullar, insansızlar);
2. “Tarikat Kapısı”nda ateş insanları “zâhidler” (korcu insanları);
3. “Mârifet Kapısı”nda su insanları “ârifler” (bilgeler);
4. “Hakikat Kapısı”nda toprak insanları “muhipler” (dostlar).

Hace Bektaş, *Makâlât*'ında kuldan bireye geçişin, kulları eğitip insanlaştırmanın yolunu böyle çizer.

1240'lı yılların ortalarında Anadolu'ya üçüncü bilge, Sadru'd Din Konevî gelir. Muhyi'd Din İbnü'l Arabî'nin üvey oğlu ve öğrencisidir.

Sadru'd Din Konevî, öğrencisi olan pek çok bilim insanıyla birlikte, dünyevi (maddeyi de içeren) düşünce akımına, Muhyi'd Din İbnü'l Arabî'ye verilen lakaba (Şeyh ül Ekber) uygun olarak Ekberiyeye adını vermiştir. Ekberiyeye'ye, tasavvufun, görünür (zahiri) bilgilerin altına, asıl derin (batın) anlamları bulma becerisiyle (ilm-i batın) bakarsak, çağrışımlarının, gerçekten çok daha derinlere uzanmakta olduğunu görebiliriz.

Sadru'd Din Konevî'nin öğrencileri, onun 1275 yılındaki ölümünden sonra da Ekberiyeye hareketini sürdürür.

Babailerin, Ahilerin, Hace Bektaş düşüncesinin ve Ekberiyeye akımından gelen bilim insanların (Ahiyân-ı Rum, Bacıyân-ı Rum, Gaziyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum) hep birlikte kurdukları Osmanlı Devleti, ne Anadolu'da, Selçuklu ve Bizans'ta ne de tarihte başka feodal devlette (sultanlıklarda, krallıklarda, imparatorluklarda) görülmüş olan bir şey yapar; devlet danışmanlığını dini grupların (ulema) eline bırakmaz, akılcı ve gözlemci bilim insanlarına (ilmiyye) verir.

Oysa aristokrat sınıfın yönetiminde olan feodal toplumlarda “iktidar” Tanrının kendisi, kan bağı olan birisi, ya da Tanrı vekilleri tarafından kullanılırdı. Sultanlar, krallar, çarlar taç giyme vb.

törenlerle, Tanrı adına, din adamları tarafından görevlendirilirdi. Din adamları (ulema) aristokrat toplumlarda son derece etkin bir danışmanlık görevini de üstlenirdi. Bugün İran'da görülen, Ayetullah'ların siyasal yetke olan cumhurbaşkanına bile üstün sayılması geleneği, bu kültürün günümüze sarkmış uzantısıdır.

Orhan Gazi, İznik'i aldıktan hemen sonra (1231), bugün hâlâ yeri saptanamamış ilk Osmanlı bilim okulunu, İznik Medresesi'ni kurar. Başına, Ekberiyye hareketinden gelen bir bilim insanı olan Davud-u Kayserî'yi getirir.

Davud-u Kayserî'nin ardından gelen; Müeyyedü'd Din-i Cendi, Kutbu'd Din-i İznikî, Alaü'd Din-i Esved, Molla Ahmed İlahî, Yar Ali Şirazi, Fahru'd Din İraki, Kutbu'd Din-i Şirazi, Saidü'd Din-i Fergani, Fenarî ailesi, Kara Hoca, Tacü'd Din-i Kürdî, İznik medreslerine getirilmiş ya da İznik'teki eğitim ortamında yetişmişlerdir.

Orhan Gazi yönetiminde (1231-1260), otuz yıl içinde İznik'te, en az iki medrese daha kurulur. Bunlardan biri yine yeri tam olarak saptanamamış olan Hayrü'd Din Paşa Medresesi ile bugün ayakta duran ve onarılıp İznik Belediyesi denetiminde Çiniciler Çarşısı olarak kullanılmakta olan Süleyman Paşa Medresesi'dir. Ayrıca çocukların ve gençlerin yetiştirilmesi için her medresenin sıbyan okulları vardır.

İznik, Osmanlı'nın bilim ve kültür merkezi olur, Yıldırım Bayezid zamanına değin Osmanlı Devleti'nin bilimsel danışmanlığını yapan "ilmiye"nin bulunduğu, yaşadığı kent haline gelir.

1. Murad'dan başlayarak yavaş yavaş Selçuklu ve Bizans feodalizminin yeniden tırmanmaya başlaması, Yıldırım Bayezid'in, ilmiye sınıfının etkisini azaltarak yeniden ulemaya (din adamları) önem vermesi, eski feodal yapının yeniden egemen oluşu sonucunu doğurur.

Bundan sonra, Ekberiyye akımı, feodal karşıdevrim sürecinde yavaş yavaş önemini yitirecektir. Yalnızca, feodalizmi Osmanlı iktidarına taşıyan ve kendine artık açıktan "sultan" dedirten, kendisi için ilk Osmanlı sarayını yaptıran Fatih Sultan Mehmed'in, İznik medreselerinde yaşamakta olan Ekberiyye'ye özel bir önem verdiği, bu nedenle de 2. Mehmed döneminde Ekberiyye'nin parlak ama kısa bir dönem daha yaşadığı anlaşılıyor.

2. Mehmed, Sadru'd Din Konevî'nin felsefesinin ana kitabı olan *Müftah ül Cem ül Ğayb*'ı on ayrı bilim insanına şerh ettirir (eleştiri yazısı yazdırır). O günlerin bilim dili olan Farsça'ya tercüme ettirir. Şerhleri ve tercüme yapan Ekberiyeci bilim insanlarının en önemlileri, Molla Ahmed İlahî ile İznik medreselerinde yetişmiş olan Kutbu'd Din-i İznikî'dir.

Yazık ki bugün hâlâ doğru bilgiye ulaşmak için “akıl” ve “gözlem”in (müşahade) birlikte kullanılmasını savunan Ekberiyeci bilim insanlarının hemen hiçbirinin yazıları, araştırmaları, kitapları gün yüzüne çıkmamış, doğru dürüst incelenmemiştir.

Bu yüzden özellikle İznik ve Bursa medreselerinde, insanlığın kapısını geleceğin dünyasına açmak için neler yapıldığının, bu medreselerin insanlığın birikimine neler kattığının ayrıntısını bilemiyoruz. Bilim insanlarına, felsefecilere düşen, pek çoğu Bursa ve İstanbul eski eserler kitaplıklarında bulunması olası olan, Ekberiyeci akımının, özellikle bilim ve bilgiye ulaşma konusundaki çalışmalarının, bir an önce doğru olarak çevrilmesi, kültür tarihindeki benzerleriyle karşılıklı olarak incelenmesi ve insanlık tarihindeki doğru yerini alması olmalıdır.

“Bir derdim var, bin dermana değişmem!..”

İnanç mı, kuram mı: “Dört kapı”⁽¹⁾

Muhabbet bağında bir gül açıldı
 Bir derdim var, bin dermana değişmem
 Yüküm lâl-ı gevher mercan saçarım
 Bir derdim var bin dermana değişmem

Cümle kuşlar dile gelir yazım der
 Gövel turnam Şam’a gider güzüm der
 Benim yarelerim tuzum tuzum der
 Bir derdim var bin dermana değişmem

Garip bülbül gönlüm eyler ses ile
 Nicelerin ömrü gitmiş yas ile
 Arayıp bulduğum pür heves ile
 Bir derdim var bin dermana değişmem

Şah Hatayî’m muhabbete bakarım.
 Ben doluyum ben dolana akarım
 Güzel pîrim bir dert vermiş çekerim
 Bir derdim var bin dermana değişmem

Şah İsmail Hatayî

1) *Bilim ve Gelecek* dergisinin Şubat 2007 tarihli 36. sayısında yayımlanmıştır.

1200'lü yılların ilk çeyreğinde Anadolu Türkmenleri, bir yandan Horasanlı Baba İlyas'la birlikte, Amasya'da Çat köyünde kurduğu tekkede, öte yandan Hoy'lu Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'la Kayseri'de, evinin yanına kurduğu hanikâhında (küçük medrese) üretici esnafla kulluktan kurtulma ve birey olma sürecine giriyordu.

Baba İlyas'ın *Cihadname*'sine göre, "heva insanları"nda bulunan ve insanın arınması gereken kötü huylar; "hırs" (hased), "buhl" (pintilik, cimrilik), "ucb" (kibir), "şehvet", "kin", "tamah"tı.⁽²⁾

Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un Kayseri Ahileri de bireyleşme çabası içinde hemen aynı tehlikelerle karşı karşıyadır:

"Buraya, sarhoşlar, zina işleyenler, arabozucular, gammazlar, dedikoducular, iftira atanlar, gururlular, kibirliler, merhametsizler, kıskançlar, kin tutanlar, sözünden dönenler, yalancılar, kadınlara şehvetle bakanlar, emanete hıyanet edenler, başkasının ayıbını yüzüne vuranlar, hırsızlar, varyemezler, can alanlar giremez!"

Kul kültürünün yapısına uygun olarak, engellemeler, yasaklar, cezalandırmalar, ödüllendirmelerle çözülmeye çalışılan sorunlar, 13. yüzyıl birey kültüründe insanın eğitilmesi, bilinçlenmesi ve bilinçlendirilmesi ile çözülmüyordu. Kul olanı eğitmek gerekmezdi. Onlara verilen bilgi, ezberletmeydi. Kötü davranışlardan uzak tutmak için ceza ve ödül dizgeleri kullanılırdı. İnsan olanın doğru davranması için ise ceza ve ödül gerekmezdi. Bu yüzden de yeni oluşan birey kültürü (Anadolu tasavvufu), kulu insana dönüştürmeye çalışıyordu.

Eğitimin ilk izleri, Türkistan Çimkent'te doğan ve 1160'lı yıllarda Yesi kentinde ölen Ahmed Yesevi'de görülür. Kuran'ın doğruları, artık ezberletmek yerine anlatılacak, öğretilenektir. Bunun için dört aşamadan geçmek gerekir:

1. "Şeriat Kapısı", korku düzenidir. "Kul"luk düzeninin devamıdır. Kuran'ın emir ve yasaklarına yalnızca uyulur ve yaşanılır.

2) Prof. Dr. Mikâil Bayram, "Baba İlyas-ı Horasani ve Cihâd-Name'si", *Cem Dergisi* sayı:65 Nisan 1997, s.50.

Kullar isterlerse bu aşamada kalabilir ve daha öteye geçmeyebilirler.

2. "Tarikat Kapısı", kulluğun bilincine varılma aşamasıdır. Bir "şeyh"e, bir "pir"e kul olunur. Hakikate ancak kullukta acı çekilerek varılır.⁽³⁾ Tarikat pirleri insana özdeksel (maddi) zevklerden uzaklaşma ve acı çekme yolunu öğretirler.

Meşakkat çekmeyince,
Peygamberin yüzü nerde,
Hizmet et bu yola, boş hayal vermez fayda,
Ruhunu bedenini Hakk yoluna etsen feda,⁽⁴⁾

3. "Hakikat Kapısı", tarikat acısının sonunda buraya varılır. Kuran'daki sırlar ancak acı çekerek öğrenilir. En büyük sır, zamanla ve mekânla bağlantısı olmayan değişmez, Tanrısal hakikattir. Bu hakikate akıl gözü ile varılamaz "gönül gözü" gerekir. Gönül gözünün kullanılması ise Hakikat Kapısı'nda öğrenilir.

"Şariatsız tarikate geçemedim
Hakikatsiz mârifete giremedim"⁽⁵⁾

4. "Mârifet Kapısı", Tanrıya kendini bütünüyle adamaktır. Ona yapılacak kulluğu, şariat kapısındakiler gibi hayvansal içgüdülerle, korkarak, bedeniyle değil, bir insan olarak düşünceleriyle, duygularıyla da yerine getirmektir. Burada şariat kapısındaki içgüdüsel korku düzeni değil, coşkuyla yerine getirilecek bir aşk düzeni oluşturulmaya çalışılır.

"Ateş arayan kelebek gibi şakirt oldum
Kor olup yanarak uçtum ben."⁽⁶⁾

Dikkat edilirse Ahmed Yesevi'de, o güne değin gelmiş olan inanç dizgesinin güçlendirilmesi için insanın duygularını çalıştırması ve kulluğunu derinleştirmesi amaçlanmaktadır.

3) Kültür tarihinde, feodalizmin gelişmesi ile Antik Ege tragedyaları da "acı çekme ile arınma" düşüncesi ile ortaya çıkmıştır.

4) Prof.Dr. Abdülmelik Nisanbayev, "Hoca Ahmed Yesevi'nin Dünya Görüşü", 1. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, 27-28-29 Nisan 2000, Ankara. Hacı Bektaş Anadolu Kültür Vakfı Yayınları:4 s.332.

5) Age. s.334.

6) Age. s.335.

Ancak Ahmed Yesevi'nin kulluk düzeninde, bağımsız bir insanın da artık kabul edilmeye başladığını, insanın kendi rızası / duygusu ile Tanrıya kulluk etmesi gerektiğini, insanı yönlendirecek şeyin yalnızca korku ve yasaklar olmadığını, bireyin "aşk"ının, "gönül gözü"nü hesaba katılmaya başladığını görüyoruz. Yani Ahmed Yesevi düşüncesi, bir yandan Tanrısal kulluğu güçlendirmeğe çalışırken öte yandan bireyi de güçlendirme gerekmesi duymaktadır. Bu tutum, kültür tarihinde insana yönelimi göstermekte, zayıflamaya başlayan kulluk kültürünü, bireyi, yine kulluğa yöneltme ile çözme denemesidir.

Yesevi'deki bu düşünsel zıtlık, ölümünden kırk-elli yıl sonra Anadolu'da gelişmeye ve örgütlenmeye başlayacak olan yeni birey kültürünün, köklerini, bu zıtlığın oluşturduğu çatlağa yerleştirerek gelişmesine neden olacaktır.

13. yüzyıl birey kültürünü oluşturanlar, büyük çoğunluğuyla, batıya doğru ilerleyen Moğolların önünden kaçarak, İran ve Irak üzerinden gelen Anadolu bilgeleridir.

Önce Şihabü'd Din Sühreverdi Maktûl çatlağı geliştirmiş, yavaş yavaş yarılmaya dönüşecek yolu açmıştır. Yarılmanın bir yanında Baba İlyas, Evhadü'd Din Hamid el Kirmanî, Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, Hace Bektaş öte yanında, Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ Celalü'd Din Rumi yer almıştır.

Ayrılık, siyasal olaylara da neden olur. Önceleri kendi başına zayıflama, 1243 Moğol işgalinden sonra da yıkılma sürecine giren Anadolu Selçuklu Devleti bu yarılmadan derinden etkilenir. Selçuklu sultanları zaman zaman görüşlerden birinden, zaman zaman ötekinden yana tavır almış, siyasal tutumlarını buna göre düzenlemişlerdir.

Yarılmının tarafları, birbirleri ile öldüresiye savaşıma girmiştir. Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din'in vezir olduğu bir sırada, 1247 yılında, Ahiler Şems'i öldürmüş, Mevlânâ'ya karşın, oğlu Alaü'd Din Çelebi Ahilerle birlikte davranmıştır.

Bu çatışmalar sürerken, 1243 yılında Baycu Noyan komutasındaki Moğollar Anadolu'ya egemen olur. Siyasal olaylara işgalci güçler olarak onların da karıştıkları ve Mevlânâ ve Şems'in Moğolları desteklediğini görüyoruz.

Yine bu olayların süregittiği yıllarda 1204-1261 arasında, Papa-lık ordularının, Latinlerin, Konstantinopolis'e yerleşmiş oldukları ve İznik'te yeni bir sülalenin, Laskarislerin Bizans'a egemen oldu-ğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu süre içerisinde, Latin İmparatorluğu işgalinde olan İstanbul'da yaşayan Hıristiyan şövalyelerin, Anadolu Rumların-dan oluşan Bogomil şövalyeleri ile aralarında bir yakınlık doğmuş olmalıdır. Öte yandan Anadolu'nun Ahi şövalyeleri sayılabilecek Alp Erenler'in Selçuklu-Moğol işbirliğine karşıt tutumları, Bogomillerle aralarında bir inanç yakınlığı oluşturmuş olmalıdır. Bu nedenle aynı safta olmaları, özellikle de bu yakınlığın etkilerinin, Haçlılar ülkelerine döndükten sonraki yıllarda da sürdüğü, şövalyelerin zaman zaman gruplar halinde, olasılıkla Müslümanlar tarafından etkilenmiş oldukları gerekçesiyle sapkın sayılarak Engizisyon tarafından ölümle cezalandırıldıkları ve toplu halde yakıldıkları görülmektedir.⁽⁷⁾

Bu arada Anadolu'da biri Ankara (1265), biri Osmanlı (1299) adıyla iki devlet oluşmuş, genişleme ve büyüme eğilimi gösterebi-len Osmanlı ile 1361 yılında birleşmiştir.

Osmanlı Tarihi boyunca süren iç çatışmalara, yine Ahmed Yesevi düşüncesinden başlayan ve 13. yüzyıl Anadolu'sunda toplum-sallaşan düşünsel yarılmanın neden olduğu gözlenmektedir.

Kültür tarihinde küçük çatlaklarla başlayan büyük yarılmaların ortaya çıkması, "akış"ın itici gücünü oluşturur. Toplumsal gereksemeler zamanla değişir. Zaman, kültür birikiminin de artmasına neden olmaktadır. Toplumsal bellek yeni birikimlere sahip olmakta, yeni doğrular bulunmakta, toplumlar, sorunlarını bu yeni doğrularla çözme çabasına girmektedir. Öte yandan organizma-nın, dolayısıyla beynin biyolojik gelişimi de buna katkıda bulun-makta, insanın akış içindeki konumuna uygun, daha doğru bir bakışla bakmasını sağlamaktadır.

Akış içinde, insanın başarılı olduğu, olmadığı ya da henüz ba-şarılı olmadığı durumlar oluşur. Kimi zaman yeni kültür birikim-lerimiz, eskiden bu yana göremediğimiz yeni sorunları görmemizi

7) Mine G. Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004.

sağlar. Bu yüzden Ahmed Yesevi, içinde bulunduğu kul kültürünü zayıf bulup güçlendirmeye çalışmakta ama bunu, belki kendi de ayırdında varmadan, gereksinimlerin ortaya çıkardığı yeni birey kültürünün etkisiyle yapmaktadır.

Yeni oluşan kültürel gereksemeyi, eski egemen kul kültürünün çözüm biçimi ile çözmek isteyenlerin varlığı, ister istemez toplumsal çatlamayı ortaya çıkaracaktır.

Şimdi, Ahmed Yesevi’de oluşan düşünsel çatlağın Anadolu’da nasıl yankılandığına bakalım:

Hace Bektaş, neredeyse bütün düşüncelerini Ahmed Yesevi’nin Kapılar Kuramı üstüne oturtur. Ama artık Ahmed Yesevi’de olduğu biçimiyle değil!..

Makâlât adlı kitabı, bütünüyle dört kapı düşüncesini anlatır. Kapıların sırası ve işlevleri değişmiş, “Hakikat Kapısı” sona alınmıştır. Hace Bektaş’ın anlattığı biçimiyle kapılar, bir yandan insan tiplerini, bir yandan doğal ve toplumsal evrimleşmeyi, yani birey olarak insanın oluşum sürecini, öte yandan da insanı insan edebilmek için gereken yolu, yani eğitim sürecini anlatır.

Adı doğrudan konmamış olsa da “akış”, MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda yaşamış Ephesos’lu Herakleitos’taki kuramsal yerinden sonra, geleceğin kültürünün ana kavramı olarak düşünce tarihindeki işlevsel yerine oturmuş olur!..

Hace Bektaş’ta her kapıda bulunan insan tipi değişiktir. Kapılar, antik dünyadan gelen dört geleneksel unsura, “hava”, “ateş”, “su” ve “toprak”a bağlanmıştır.

Birinci kapı Şeriat’tır:

“Evvel bölük âbidlerdir. Bunlar şeriat kavmidir. Asılları yeldir.

Yel hem sâfidir, hem kavidir.

Zira ki yel esmeyince daneler samanından ayrılmaz. Eğer yel esmeseydi mecmu âlem kokudan helak olaydı.

Pes imdi, helâl ve harâm, mısmıl ve murdar, kamusu şeriat birle malûm olur. Zira ki şeriat kapıdır.”⁽⁸⁾

8) Hace Bektaş, *Makâlât* s.26 (Aziz Yalçın, Yorum ve Açıklamalarla Makâlât-ı Hacı Bektaş Veli, Der Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2000, s.68) “İlk bölük

Âbidlerin yapması gereken ibadetleri sayar ve nedenini söyler:

"Pes, imdi âbidlerin taatleri namazdır, oruçtur, zekâtıdır ve haktır. Nefr-i âm olucak gaza eylemektir. Ve cenabetten gusl eylemektir. Ve arzuların istemeyüb dünyayı terk etmektir. Ve âhireti sevmektir. Ve halleri birbirin incitmemektir. Pes, ki-bir ve hased ve buhul ve adavet bunlarda hemandır."⁽⁹⁾

Görülüyor ki Baba İlyas'ın *Cihadname*'sinde söz ettiği, insanı bekleyen tehlikeler Hacı Bektaş'a göre de hemen hemen aynıdır ve Şeriat Kapısı'ndaki insan, henüz insanlaşmamıştır. Bu duygular ancak korkutularak önlenebilir, güç yoluyla durdurulabilir.

"İkinci guruh zahidlerdir. Bunların aslı oddandır. Bunlar Tarikat kavmidir.

Pes od gibi dün ü gün yansalar gerektir. Kendülerin göğündürseler gerektir.

Pes, her kim bu dünyada kendü özün göğündürse, yarın ahrette dürlü dürlü azaptan kurtulur."⁽¹⁰⁾

İkinci, Tarikat aşamasında zahidler eğitim sürecine girer. Şeriat alışkanlığından gelen biçimiyle "kulluk" etmek üzere bir bilgeye (mürşid) öğrenici (mürid) olunur.

Hacı Bektaş zahidlerin ibadetlerini sayıyor:

"Pes, imdi, zahidlerin taatı dün ü gün Tanrı zikrin yâd kılmaktır. Ve hem İsmullahı yâd kılmaktır. Ve hem Havf ü reca içinde olmaktır. Arzuları dünyayı terk etmektir. Ahiret için

âbidlerdir (edilgen kullar). Bunlar şeriat kavmidir. Asılları yeldir (hava). Yel, hem saftır hem güçlüdür. Çünkü yel esmeyince (harmanda) buğdaylar samanından ayrılmaz. Yel esmeseydi bütün dünya kokudan mahvolurdu. Dolayısıyla edinilmesi uygun olan ve olmayan, yenebilen ve pis olan, bunların hepsi birinci şeriatle bilinir. Çünkü şeriat kapıdır."

9) Age. s.27. "Edilgen kulların ibadetleri namazdır, oruçtur, zekâtıdır ve hacdır. Genel çağrı olunca savaşmaktır. Cenabetten kendini boy abdesti ile temizlemektir. Kişisel arzularına karşın dünyayı terk etmek ve öteki dünyayı sevmektir. Birbirini incitmesinler diye yapmaları gereken şey budur. Çünkü bunlarda kibir ve çekekmezlik ve cimrilik ve kin tutma duyguları vardır."

10) Age. s.28. "İkinci guruh, etkin olarak emirlere uyanlardır. Bunların aslı ateşendir. Bunlar tarikat kavmidir. Dolayısıyla gece gündüz ateş gibi yanmak isterler. Kendilerini göğes salmak isterler. Kim ki bu dünyada kendi özünü yüceltirse, yarın öte dünyada türlü türlü acıdan kurtulur."

halleri İlmü Ledün'dür. Ve kendileri bilirler ne olmuştur. Bilmezler kim kandan geldiler ve kanseru varırlar. Zira kim bunlara hidayet kapusu açılmadı. Tanrıya yad kılmaklıkları kendi cehdleridür. Bunların güruhu hemandır”⁽¹¹⁾

Hace Bektaş'a göre, zahidler etkin hale gelmiş ama “kul”luktan kurtulamamıştır. Cehennem korkusuyla, cennete gitmek isteğiyle davranırlar. Günahları artmasın diye bu dünyada olabildiğince az kalmaya, bir an önce öteki dünyaya göçmeye özenirler. İbadetleri kendileri içindir. Doğru yolu onlar da bulamamışlardır.

“Üçüncü guruh sudandır. Bunlar mârifet kavmidir.

Pes su arıdır hem arıdıcıdır.

Evvel sual salsalar arısı nedir, arıttığı nedir?

Cevap: Ârifler katunda her sözün üç yüz yüzü vardır ve bir ardı vardır. Ayruk kişi katunda her sözün yetmiş iki yüzü ve bir ardı vardır. Pes cahiller bilmezliklerinden kelimenin ardın söylerler. Kendilerin odlu eylerler. Lâkin ârifler her kelimenin ardın söylerler odlu olmazlar.

Pes imdi, su arılığı tahirdir. (...) murdarı taşra bırakır. (...)

Pes, imdi, Ârifler arılığı tahirdir. Geru aslına döner.”⁽¹²⁾

Birey olma yolunda üçüncü aşama, ârifliğe (bilge) ulaştırıran Mârifet Kapısı'dır. Sudur, temizlenme, arınma kapısıdır. Mârifet kapısından geçerken aşama aşama bu evrenin bütün anlamları öğrenilir. Âriflerin saflığı artık kirlenmez olur. Temizlenen ârif, saflığına döner.

11) Age. s.30. “Zahidlerin ibadeti gece gündüz tanrıyı anımsamak, Allah'ın adını anmaktır. Hem de korku ve umut içinde olmaktır. İstekleri dünyayı terk etmektir. Öteki dünya için gizlilikleri keşfetme ve bunu alışkanlık haline getirme bilimine vâkıf olma halindedirler. Bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini de ancak kendileri bilir. Nereden geldiklerini ve nereye gideceklerini bilmezler. Bunlara doğru yolun kapısı açılmadı. Tanrıyı anımsamaları kendi çıkarlarıdır. Bunlar da böyle.”

12) Age. ss.31-32. “Üçüncü gurup sudandır. Bunlar marifet kavmidir. Su arıdır, hem arıdıcıdır. Sorsalar: Arılığı nedir, arıttığı nedir? Bu Ârifler düzeyinde her sözün üç yüz doğru, bir ters anlamı vardır. Ayrıcalıklı kişi katında her sözün yetmiş iki doğru ve bir ters anlamı vardır. Bilmezler yalnız ters anlamını bilirler, kendi doğrularını savunurlar. Ama ârifler her kelimenin ters anlamını söylerler, kendi doğrularını savunmazlar. Dolayısıyla su arılığı temizdir, pisliği dışarıda bırakır. Arif arılığı da temizdir, (temizlenince) aslına döner.”

Hace Bektaş'a göre, insan olma yolunda temizlenmesi gereken sekiz kirlilik ve daha başkaları vardır:

"Vay ona kim, içinde kibir ve buğuz, buhulluk ve tamah ve öfke ve gaybet ve kakhaha ve maskaralık, bunlardan maada nice dürlü şeytan fiili olsa; dışardan su ile yunup arınır mı? Şöyle bilesin kim, arınmaz. (...)

Ârifler içinde murdar nesne eğlenmez. (...)

Ve âlimlerin ilmin, en kenduzin bildiği yerde yâd kılır"⁽¹³⁾

İçten arınmanın yolu da âriflikle olanaklıdır, yani mârifet kapsamında sağlanır. "Ârif", bilendir, bilgedir. Mürşit (öğretici-öğretmen) olmak için ârif olmak gerekir. Hace Bektaş'a göre, bilim ve bilgelik insan olma yolunun en önemli aşamasıdır.

Ve bilgelerin bilgisi, kendini bildiği en yüksek noktada, Allah'ı da bilmiş olur!..

"Pes, imdi, böyle bilmek gerek kim, âriflerin taatı tefekkürdür. Ve hem seyirdir. Ve sahib-i nazar olmaktır. Ve hem dünya ve âhireti terk etmektir. Ve nazar ile edep beklemektir. Ve hem arzulayıp Hakk Taalâ'dan yana varmaktır. Ve hem Çalap ârifleri sever. Ve hem ârifler hallerini cümle varlığa değiştirler. Ve yavuz endişe kılmazlar. Bunların dahi güruhu hemandır."⁽¹⁴⁾

Bilgelerin ibadeti, "düşünme"dir. Özdeksel ve tinsel (maddi ve manevi) dünyayı, evreni gözlemektir. Bunun sonucunda kendilerini bütün varlığa adarlar.

Sonuncu kapı, Hace Bektaş'a göre topraktır:

"Dördüncü güruh muhiblerdir. Bunların aslı topraktan olur.

Pes, toprak teslim-i rıza olmakdur.

13) Age. ss.33-34. "Eyvah ona ki içinde kibir ve acı verme ve varyemezlik ve göz dikme ve öfke ve çekiştirme ve kakhaha ve maskaralık, bunların da dışında daha ne denli şeytan işi varsa, dışarıdan su ile yıkanıp arınır mı? Şunu bilesin ki arınmaz!.. (Oysa) Âriflerin içinde pislik hiç durmaz!.. Ve bilgelerin bilgisi, kendi özünü en bildiği yerde (Allah'ı) anmış olur."

14) Age. s.34. "Şunu bilmek gerekir ki âriflerin ibadeti düşünmektir. Ve hem de gezme. Ve görüş sahibi olmaktır. Ve hem de dünya ve öte dünya etkisinden kurtulmaktır. Ve gözleyerek güzellik beklemektir. Ve hem isteklilikle Allah'tan yana yer almaktır. Ve hem Çalap -Allah- ârifleri sever. Ve hem ârifler hallerine karşılık bütün varlığı verirler. Zorlu endişe duymazlar. Bunların grubu da böyledir."

Pes, muhib dahi teslim-i rıza olmakdur.”⁽¹⁵⁾

Hace Bektaş, Tanrısal dostluk ve sevgi’yi bireyleşmenin varılabilecek en yüce niteliği sayarken insanın Tanrıya verebileceği en değerli şeyin, yani insanlığın en değerli niteliğinin “sevgi” olduğunu söylemiş olur.

Sevgiyi yönlendirecek, yöneltecek yetenek de “gönül gözü”dür.

Bu durumda insan olanın, Tanrıya da, başka insanlara da, evrene de yöneltmesi gereken yeteneği gönül gözüdür. Hace Bektaş’a göre mârifet kapısında geliştirilmiş olan gönül gözü, Hakikat kapısının sakinleri, “muhib”ler (dostlar) tarafından, bütün varlığa yönelik olarak kullanılmaktadır.

13. yüzyıl Anadolu bilgelerine⁽¹⁶⁾ “hümanist” (insancıl) denmesinin nedeni budur.

16. yüzyılda Avrupa Rönesansı sırasında ortaya çıkan Montaigne gibi, Thomas Morus gibi, Erasmus gibi Avrupalı hümanistlerin 13. yüzyıl Anadolu hümanistlerinden tam üç yüz yıl sonra, aynı düşünsel tutum içinde buldukları, yaşamlarını ve düşüncelerini birey olmaya göre biçimlendirdikleri açıkça görülmektedir.

Hace Bektaş’a göre muhiblerin ibadeti de şunlardır:

“Amma muhiblerin taatı münâcâttır, seyirdir, müşahededir, arzularına ermektir. Ve Çalap Tanrıyı bulmaktır. Ve kendülerin yavu kılmaktır. Canları muradlarına ermektir. Ve halle-

15) Age. s.35. “Dördüncü grup ‘dost’lardır. Bunların aslı topraktan olur. Toprak kendi isteğiyle kendini teslim etmektir. Dostluk da kendi isteğiyle kendini teslim etmektir.”

16) Ahi Evren, Hace Bektaş, Taptuk Emre, Yunus Emre, Said Emre. Kulluk düzeni yanlısı, dahası savaşıcı olarak Şems ile Mevlânâ’nın, yaygın bir kanı olan hümanistliği üzerinde düşünmek gerek. Onun aristokrasiden gelen ve Allah’tan köleye basamaklanan kulluk hiyerarşisini korumaya çalıştığı ve bireyin oluşmasına ilişkin yeni toplumsal gereksemeyi yapay olarak doyurmak için hümanist (insancıl) bir kılığa büründüğü ve Anadolu hümanistlerine karşı bir savaşım içinde olduğu Ahilerle ve Ahi Evren’le savaşımından anlaşılmaktadır. Bu savaşımında oğlu Alaü’d Din Çelebi bile babasına karşı Ahilerle birlik içinde yaşamış, bu nedenle de babasının verdiği öldürülme izniyle, Ahi Evren’le birlikte öldürülmüştür. (Bkz. Ömer Tuncer, “Kuruluştan Kurtuluşa”, *Bilim ve Gelecek* dergisi, sayı:24, Şubat 2006, s:33, Altbaşlık: Ahiliğin Kırşehir örgütlenmesi s.39.)

ri biriküp bir olmaktır. Bunların dahi hemandır.”⁽¹⁷⁾

Hakikat kapısında kavuşulan şey, Tanrının birliği, bireyliğidir (vuslat). İnsan olmak için, o güne değin gelen kulluğu terk etmek kendi eksikliğinin ayırına varmak ve bu evrendeki tek birey olan Tanrı ile birleşmek için sürekli gelişim içine girmek gereklidir. Temel olan sürekli gelişimdir. İnsan olmanın, birey olmanın bir başka yolu yoktur.

Yunus Emre de, Hacı Bektaş'tan dört aşamalı insanlaşma sürecini alır.

Birinci aşama Tanrı korkusudur:

Evvel kapı şeriat emri nehyi bildirir
Yuya günahlarını her bir Kuran hecesi

İkinci aşama, eğitim sürecinin kabul edildiği aşamadır. Bu aşamada bir bilgeye kul olunur:

İkincisi tarykat kulluğa bel bağlaya
Yolu doğru varanı yarlığaya hocası

Sonraki, doğru düşünmenin, evrene sevgiyle bakmanın öğrenilmesidir:

Üçüncüsü mârifet can gönül gözün açar
Bu ma'ni sarayının arşa değin yücüsü

Sonuncu, insanın insanlaşması, eksikliğini kabul edip kendini sürekli gelişime açmasıdır:

Dördüncüsü hakıkat ere eksik bakmaya
Bayram ola gündüzü Kadir ola gecesi⁽¹⁸⁾

Bu aşama, insanın, bütün denetimlerin dışında, yalnızca kendi

17) Hacı Bektaş, *Makâlât*, s.36. "Ama dostların ibadeti yakarıştır, yollara düşmektir, gözlemdir, isteklerine ulaşmaktır. Tanrıya varmaktır. Kendi (eski) kişiliklerini bırakmaktır. Canlarının isteğine ulaşmasıdır. Duygularını yükseltip birleşmektir. Bunlar da işte böyledir."

18) İlk kapı şeriattır. Buyrukları ve yasakları bildirir. Bu kapıdakilerin günahlarını her bir Kuran hecesi yıkar, temizler. İkincisi tarykat, kulluktan destek ummaktır. Yola doğru gidene hocası yönlendirir. Üçüncüsü marifettir. (Bu kapıda) insan gönül gözünü açar. (Önüne) anlam sarayının sonsuzluğa yükselen doruğu çıkar. Dördüncüsü hakikat, insanı eksik bulmayı (öğretir). (İşte o zaman) bütün gündüzleri bayram olur, geceleri kadir gecesine döner.

kendiyle baş başa kaldığı ve kendini Tanrının yetkinliği karşısında sürekli eksik gördüğü aşamadır. Eksikliğin bilincine varma, “İnsan-ı kâmil”e, yetkin insana götürür. Böylece insanın sürekli gelişim içinde olması sağlanır.⁽¹⁹⁾

“Birey”, bu aşamada, insanın, sürekli kendini geliştirme sürecine girmesiyle oluşur. Bu, hiçbir zaman ulaşılamayacak olan Tanrısal yetkinliktir. Hiçbir zaman ulaşılamasa da, ona doğru sürekli bir gidiş, “akış” sağlanacaktır.

Aynı kültür içinde gelişecek olan “insan-ı kâmil” (yetkin insan) kavramı ile 19. yüzyıl sonlarında Alman filozof Friedrich Nietzsche’nin “üstinsan” (übermensch) kavramı arasında nitelik, nicelik ve işlev bakımından hiçbir ayrılık yoktur. Bu durum, felsefecilerin araştırmalarına açıktır ve araştırılmaya değer.

Kültür tarihinde insan, ilk kez bireyleşebilmek için Tanrılaşmak zorunda kalmıştır. Herakleitos’tan sonra “akış” kavramı, insanın kendini eksik görmesiyle ulaşılamazlıktan kurtulur ve yetkin olana doğru sürekli akış halinde, ulaşılabilir olur.

Mevlânâ ise, dört kapının yalnızca üçünü, iyice sığlaştırarak almıştır.

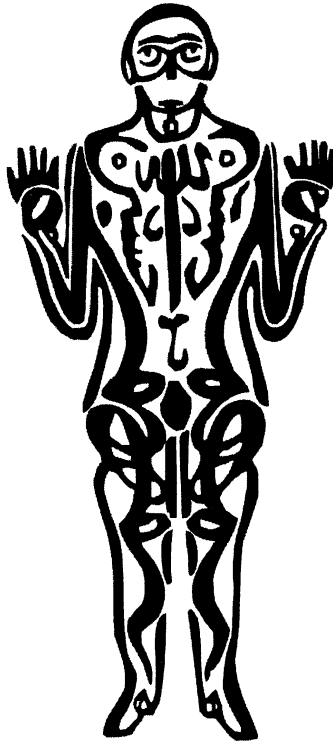
“Şeriat muma benzer, yol gösterir. Fakat mumu ele almakla yol aşılmış olmaz. Yola düzöldün mü o gidişin tarikattır. Maksadına ulaştın mı o da hakikat. (...) Şeriat bilgidir, tarikat tutmak, hakikatse Tanrıya ulaşmak.”⁽²⁰⁾

Mesnevi’nin 5. cildinin önsözünde üstünkörü sözünü eder ve geçer. Mevlânâ’da artık, Ahmed Yesevi’nin eğitim süreci bile yoktur. Hacı Bektaş’ın, düşüncelerini bütünüyle üstüne oturttuğu “dört kapı” kavramını zayıflatmak, unutturmak için olmalı, Mârifet Kapısı bütünüyle çıkarılmış, geri kalanlarınsa dinamik yapısı yok edilmiştir.

Hacı Bektaş’ın “akış”ı göz önünde tutan tutumu, yine 13. yüzyılda Anadolu’da yaşamış bir başka bilge Sadru’d Din Konevi’nin

19) Hacı Bektaş’ın kapılar kuramında -bir eğitim kuramıdır- her kapıya ulaşan insanın o kapının içinde ulaşması gereken kırk da makam vardır. Bu makamların adlarını yine Hacı Bektaş saptamıştır.

20) Mevlânâ Celalü’d Din Rumi, *Mesnevi* Cilt: 5, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 774, İstanbul 1990, Önsöz.



Resim 1. İnsan-ı Kâmil – Bektaşî hattı

Vahdet-i Vücut (Tanrıyla birleşme) düşüncesini etkileyecek, Hacı Baktaş ve Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'la⁽²¹⁾ birbirlerini geliştirmeleri sonucunda Sadru'd Din Konevî ile öğrencilerinden oluşan bilim insanlarını, "Ekberîyye" cileri ortaya çıkaracaktır.

Osmanlı'nın kuruluşunda, Orhan Gazi'nin İznik'i alır almaz yaptırdığı ilk medreseyi oluşturan ve bu medresede daha sonraki dönemlerde doğa bilimlerine yönelmiş olan Davud-u Kayserî,

21) Sezgiciliğin karşısında akliyeciliği savunmuştur. Konevî'nin Vahdet-i Vücut araştırmalarının akliye ölçütleriyle değerlendirilmesinin ardında Prof. Dr. Mikâil Bayram'a göre Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud olmalıdır.

Kutbu'd Din-i İznikî, Alaü'd Din-i Esved, Müeyyedü'd Din-i Cendi, Yar Ali Şirazi, Fahu'd Din Iraki, Molla Ahmed İlahî, Fenarî ailesi, Ekberiyye düşüncesini benimsemişlerdir. Bunların önemli bir bölümü de Konevî'nin doğrudan öğrencileridir.

13. yüzyıl bilimciliği, Ekberiyye, daha sonra Yıldırım Bayezid zamanına değin Osmanlı'da yol gösterici olur. Ama Orhan Gazi'nin ölümünden sonra 13. yüzyıl Devrimi'ne karşı, 1. Murad tarafından başlatılan ve Sultan Yavuz Selim'e değin sürecek olan karşıdevrim hareketine koşut olarak Yıldırım Bayezid zamanında din uleması yeniden egemen olacak ve Ekberiyye bilimciliği de yavaş yavaş sönmeye mahkûm edilecektir.

Rönesans sonrası Avrupa düşüncesinin bilime yönelen akımları, aydınlanma ve modernizmin ilk ve özgün örnekleri, İznik Medresesi'nde Ekberiyye'ye bağlı bilim insanları tarafından oluşturulmuş olmalıdır. Ancak bu bilim insanlarının özgün metinlerinin çoğu elde olmasına karşın, bugüne değin hiçbir bilimsel çalışma yapılmaması bir yana, metinler çevrilip bilim dünyasının bilgisine bile sunulmamıştır.

Hace Nasiru'd Din'in bir kültür tarihsel varlık olarak doğumu⁽¹⁾

I

“Cuha” nedir biliyor musunuz?

Mustafa Nihat Özön'ün *Osmanlıca Sözlüğü*'nde “Yalancılık ve ikiyüzlülükte ün salmış bir Arap” olarak açıklanıyor. 13. yüzyıl Anadolu'sunda ise şarlatan, şaklaban, maskara, komik anlamlarında kullanılıyor.

Mevlânâ, *Mesnevi*'sinde bir düşmanını yılan, ejder, Ahi, cuha, muhannes (alçak, korkak, namert, eşcinsel) diyerek kötülemede, yaşamına ilişkin kimi hikâyeler anlatmaktadır. Adını anmaz, genellikle “cuha” der.

Sözelimi, *Mesnevi* II. Cilt, 3116-3124. satırlarındaki⁽²⁾ öykünün adı, “Babasının cenazesi önünde ağlayan çocuk ve Cuha'nın hikâyesi” başlığını taşıyor. Cuha'nın fakirliğini anlatıyor, aşağılıyor. Öykü özetle şöyle:

“Hey baba... Seni nereye götürüyorlar? ... Daracık bir eve gi-

1) Karikatür Festivali “Karikatür ve Mizah” konulu Bildiriler Kitabı'nda yayımlanmıştır.

2) Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin satır sayıları MEB *Şark İslam Klasikleri* dizisinden, 5 ciltlik Abdülbaki Gölpınarlı'nın gözden geçirmesiyle yayımlanmış Velet İzbudak çevirisinde satır sayıları bulunan yön notlarından alınmıştır.

diyorsun. İçinde ne kilim ne hasır var!.. Gece, lamba yok!.. Gündüz aş yok, ekmeç yok!.. Ne dam var, ne eşik, ne komşu!.." Cuha, "Vallahî onu bizim eve götürüyorlar" der. "Bak-sana bizim evi târif ediyor!.."

Mesnevi V. Cilt, 3325-3335. satırlarında da Cuha'nın kadın kılığında kadınlar meclisine girmesi ve edep dışı davranışlarda bulunması anlatılmaktadır.

Mesnevi VI. Cilt 4449-4519. satırlarda ise Cuha'nın karısının Kadı ile arasında geçen gizli aşk serüveni komik bir dille anlatılmaktadır.

Mesnevi V.Cilt, 3409-3419. satırlarda ise bu kez "adamın biri" diye anlatılır, evine yarım okka (bir okka 1283 gr) et getirmiş. Ancak akşam yemeğinde eti göremeyince karısına sormuş. Karısı "kedi yedi" deyince de tutmuş kediyi tartmış. Kedi yarım okka gelince, "Bu, kediye et nerede; etse kedi nerede? ..." diye sormuş...

Halkın ağzında günümüze değin gelen Nasrettin Hoca'nın, Mevlânâ'nın düşmanı Şeyh Nasiru'd Din Ebu'l Hakayık Mahmud bin Ahmed el Hoyî, yani Ahi Evren olduğu açıkça anlaşılıyor.⁽³⁾

Peki, ne oluyor da Mevlânâ Celâlü'd Din Rumi'nin aşağılamak için yaşantısını abartarak komik duruma düşürmeye çalıştığı Ahi Evren, önce Hacı Nasiru'd Din, günümüzde de Nasrettin Hoca olarak dünya gülmece tarihindeki inanılmaz yerini alıyor?

Önce tarihsel gerçekler:

Gerçekten Ahi Evren ve Babai ardılı Ahi örgütünü, 13. yüzyıl Anadolu'sunda Mevlânâ'ya karşı savaşım içinde görüyoruz. Bu, öyle kıran kırana bir savaşım ki Ahiler 1247'de, belki de Şeyh Nasiru'd Din'in de içinde bulunduğu bir komployla Mevlânâ'nın Şeyhi Şems-i Tebrizî'yi öldürürler. Bu komplonun içinde Mevlânâ'nın öz oğlu Alaü'd Din Çelebi de vardır.

Şeyh Nasiru'd Din ve Alaü'd Din Çelebi bundan sonra artık Selçuklu Başkenti Konya'da tutunamaz ve Kırşehir'e çekilir. 14 yıl orada yaşar, Anadolu Ahilerini örgütlerler. 1261 yılında

3) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tarihin Işığında Nasrettin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001.

Mevlânâ'nın da onayıyla Kırşehir'in Selçuklu Emiri Nuru'd Din Caca tarafından kanlı bir baskınla öldürülürler.

Mevlânâ'nın öfkesi öyle bir öfkedir ki Konya'ya getirilen oğlu Alaü'd Din Çelebi'nin cenaze namazını kıl(dır)mayı reddeder.

Mevlânâ ile Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din'in arasında var olan temel ayrılık sınıfsaldır. Ahiler üretici esnaftır, aristokratlardan yoksuldur, aşağılanan bir kesimdir. Mevlânâ bu yüzden alaylı bir dille "cuha" diyerek Şeyh Nasiru'd Din'in evinin fakirliğini alaya almaktadır.

Bu kadarla kalsa iyi; *Mesnevi*'nin bir başka yerinde (IV. Cilt, satır: 288), Onun pisliği ile alay eder. Bilindiği gibi Ahi Evren, debbağlar piridir. Debbağlık, dericilik mesleği, son derece kötü kokan atölyelerde (debbağhane / tabakhane) yapılır. Bunu anımsatarak aşağılamak için Mevlânâ, yanılıp attarlar çarşısına giden "debbağ"ın alışık olmadığı misk ve ıtır kokularından dolayı düşüp bayıldığını ve tanıyan biri çıkıp köpek pisliği koklatıncaya değin ayıtlamadığını anlatarak alaya alır.

Ahi Evren'in savunduğu tasavvuf düşüncesi, Allah'ı evrenin her parçasında, her maddesinde arayan bir dünya görüşü geliştirmiştir (Seyr-i Sülûk-i Âfâkî / Ruhun Nesnel Yolu). Bu nedenle de maddeyi dışlamaz, dünyevidir. Oysa Şems ve Mevlânâ'ya göre, Allah, yalnızca insanın "kendi beni"nde olabilir. İnsan ancak kendi içine dönerek ona ulaşabilir (Seyr-i Sülûk-i Enfusî / Ruhun Öznel Yolu).

Baba İlyas ve ardılları Hacı Bektaş-ı Veli, Taptuk Emre, Yunus Emre, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud (Nasrettin Hoca), birinci yolu seçmiş olan sufilerdir. Bu ayrım, siyasal görüşlerine değin yansiyacak ve 13. yüzyıl Anadolu'sunun temel dünya görüşünü oluşturacaktır. Daha sonra Anadolu Sufiliğini, yani Bektaşiliği ve bir Türkmen inanç-toplum dizgesi olarak da Kızılbaşlığı ortaya çıkaracaktır.

Mevlânâ, son (VI.) cildin başında, *Mesnevi*'yi, birileri ile mücadele etmek amacıyla yazdığını söylemektedir. Mevlânâ bu kitabında, Anadolu'da 13. yüzyılda ortaya çıkan ve daha sonra "uluslaşma"yı hazırlayacak olan Türkmencilik akımıyla mücadelesini anlatmaktadır.

Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Ebu'l Hakayık Mahmud bin Ahmed el Hoyî'nin, yalnızca Mevlânâ'nın *Mesnevi'sinde* değil, kendi kitaplarında, *Letâif-i Hikmet* ve *Letâif-i Gıyasiyye'de* de bugüne, Nasrettin Hoca fıkrası olarak ulaşmış öyküler görüyoruz.

' Söz gelimi suya düşen birine "ver elini" diye bağırان insanları görünce, "o hiç kimseye hiçbir şeyini vermez" diyerek "al elimi" diye seslenmesi, *Letâif-i Hikmet'ten* alınmıştır.

Ahi Evren ile Nasrettin Hoca aynı kişidir. (4)

Bir halk insanı olarak Nasrettin Hoca'mız, Mevlânâ'nın "uhrevi" (göksel) yaşamı önceleyen yücelikler dizgesiyle dalga geçer, bunun karşısına, fıkralarından bildiğimiz, ayakları yere basan yaşam biçimini koyar.

Bu durumda Nasrettin Hoca'nın yaşamının pek çok ayrıntısı da ortaya çıkar. 1171'de Azerbaycan'ın Hoy kentinde doğduğunu, ilk eğitimini Azerbaycan'da yaptığını, gençliğini Horasan ve Maverâünnehir'de geçirdiğini ve oradaki bilim adamları ve mutasavvıflarla ilişki içinde olduğunu, bu arada debbağlığı da öğrendiğini ve kendine meslek olarak seçtiğini anlıyoruz. Hoca'nın 1200'lü yılların başlarında Bağdat'a geldiği, Şeyh Evhadü'd Din Hamid el Kirmani ile tanışıp ona bağlandığı biliniyor.

Ardından, Şeyh Evhadü'd Din ve büyük kızı Emine ile birlikte Kayseri'ye gelip yerleşir. Burada şeyhin küçük kızı Fatma Hatun ile evlendiğini ve Bağdat'ta üyesi olduğu Fütüvvet teşkilatlarına benzer bir kuruluşu Kayseri'deki esnafla birlikte oluşturduğunu, buna Türkçe olarak "Ahi Teşkilatı" denilmeye başlandığını anlıyoruz.

Mesleğinin debbağlık olması, yılan derisi gerekmesini karşılamak için yılanlara ilişkin bilgisinin çok iyi olduğunu, bu yüzden de "evren" yani yılan, ejder adıyla anılmaya başlandığı anlaşılıyor. Hekimlikle yılan ilişkisi, onun hekimlikle de ilgilendiğini gösteriyor. Bu arada hekim ve araştırmacı yanı, İbn-i Sina ile ilgilenmesi ve düşüncelerinden etkilenmesi sonucunu doğuruyor. Daha sonra İbn-i Sina'nın kitaplarına yazılmış bir reddiyeye karşı *Müsari'ül-Müsari* (Reddiyenin Reddiyesi) adıyla bir kitap yazdı-

4) Age.

ğını, İbn-i Sina'nın bir yapıtını çevirdiğini, başka kitaplarında adı geçen, ancak henüz bulunamayan *İlmü't Teşrih* (Ameliyat Bilimi) adlı bir kitabı olduğunu biliyoruz.

Hace Nasiru'd Din'in eşi Fatma Hatun'un, Anadolu Bacıları (Bacıyân-ı Rum) örgütünün başı olduğunu, kocasının 1261'de öldürülmesinden sonra 20 yılı aşkın, Hace Bektaş'ın Sulucakarahöyük'teki dergâhının iç işleri sorumlusu olarak yaşadığını anlıyoruz.⁽⁵⁾

Mevlânâ, aristokrat, ataerkil ekinse (kültürel) yapının savunucusudur. Bu yüzden, Türkmenlerin, kadınları da insan saymalarını anlamaz. Cuhanın, karısı ile saygılı ilişkisini alaya alır. Kadınlarla erkeklerin insan olarak bir arada bulunması, onun savunduğu ataerkil feodal kültüre aykırıdır. Hace Nasiru'd Din'in, Hace Bektaş ve Taptuk Emre'nin de içinde bulunduğu Türkmen tasavvufunda, kadının da insandan sayılmasını aşağılar. "Değişmez gerçek" in bir yana bırakılmasını, zıtların birliğinin oluşturduğu "güncel doğru" nun akışkanlığının yaşam ilkesi haline getirilmesini anlayamaz.

Bu makama kim ere işbu nakdi kim dere
Varlığın Hakk'a vere cümle âlem içinde

Kim bu sırra ermedi kendözünü görmedi
Bu ışkdan⁽⁶⁾ esrimedi⁽⁷⁾ ömrü zalâm⁽⁸⁾ içinde

Varlık yokluk birdürür hem ışk sevi birdürür
Dünya ahret birdürür ışk-ı enâm⁽⁹⁾ içinde

Said Emre (13. yüzyıl)⁽¹⁰⁾

13. yüzyıl Anadolu'sunda, yepyeni bir ekin (kültür) dizgesinin

5) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, Konya 1994.

6) Aştan

7) Kendinden geçmedi

8) Karanlık

9) "Enâm" iki anlamlı; sözlüğe göre, hem "birkaç sureden oluşan halk için küçük kitap" hem de "halk" anlamında kullanılabilir. "Enâm'ın ışığı" yani "kelâm/logos" anlamında olmalıdır.

10) Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1961, s.294.

koca bir yer altı nehri gibi yeryüzüne çıktığını açıklıkla görüyoruz.

Anlıyoruz ki Anadolu'nun 13. yüzyılı, Türkmen kocası Hacı Nasiru'd Din'in kolaylıkla gülüp geçilemeyen tragedyasının, Baba İlyas'lar, Hacı Bektaş'lar, Taptuk Emre'ler, Yunus Emre'ler, Ahi Edebali'ler tarafından paylaşılmasıyla oluşmaktadır.

Ayrıca, 13. yüzyılda, 4. Haçlı Seferi'yle İstanbul'a gelen Haçlı şövalyelerin Anadolu'da bulunan Bogomil şövalyeler aracılığıyla, cömertçe paylaşılıvermiş bu tragedyadan paylarına ne düştüğünü, ülkelerine ne götürmüş olabileceklerini, bunların Avrupa'da hangi olaylara yol açmış olabileceğini düşündüğümüzde, yüzeysel sezinlemelerimiz bile inanılacak gibi değil!..

Son yıllarda Batı dünyasında pek moda olan, gizemli bir yaşam biçimi sanılan sūfiliğin, hiç de sanıldığı gibi, çözüldüğünde el çırpılacak yalınkat bir bulmaca olmadığını, düpedüz topraktan fıskırdığını, toplumsal ve ekinsele "akış"ın getirdiği gereksemeler üzerine kurulduğunu açıklıkla görüyoruz.

II

Hacı Nasiru'd Din'in kültür tarihindeki doğuşu, gülmecenin "yeniden doğuş"udur.

Doğal ortamında komedyayı yaratmış olan insanlık, MÖ 500'lerde Atina'da, aristokrat kültürün egemenliğinde, giderek komedyayı aşağılık saymaya başlamıştır.

Gelmekte olan, kul kültürüdür. Bu kültürde, herkes, bir üstünün kuludur. Toplumsal yapı bir kulluk hiyerarşisi biçimine dönüşür. Temel ölçüt güçlülüktür. Fizik gücü daha fazla olan efendidir (kuşkusuz bu durumda erkekler de kadınların efendisidir).

Aristokrat kültüre göre, kul olanın gülme hakkı yoktur. Kul-lara ilişkin gülme kültürü ile "gülmece" oluşturulamaz. Gülmek yalnızca efendilerin hakkıdır. Güldürenler de yalnızca kulluğun en alt düzeyinden soytarılar, şaklabanlar, maskaralar, dalkavuklardır. Bu yüzden de onlara her şey yapılabilir; canları yakılabilir, kolları bükülüp kırılabilir, kafaları suya daldırılıp ne kadar süre ölmeden dayanabileceklerine bakılabilir, boyunları burulup öl-

dürülebilirler. Dahası, birbirleri ile ölümüne dövüştürülebilirler, aslanlara yedirilebilirler. (Bkz. Resim 2)

DALKAVUKLAR

ESKİDEN KÂHYALARI, NİZAMNÂMELERİ VE NARHLARI OLAN BİR ESNAF ZÜMRESİ İDİ. KENDİLERİNE YAPILAN HER HAREKETE TAHAMMÜL ETMELERİ MESLEKLERİ İCABİ İDİ, FAKAT DALKAVUĞA YAPILAN HER MUZİBLİK, HER HAREKETİN DERHAL NARHI ÜZERİNDEN BEDELİ ÖDENİRDİ. MESELÂ DALKAVUĞUN YÜZÜNE BİR TOKAT ATMA 30 PARA; MERO'DEVENDEN YUMURLAMA 180 PARA İDİ. BİR YERİ SAKATLANSA, LÂTİFEYİ YAPAN TEDAVİ ETTİRMEĞE MECBURDU. VE MESELÂ: KUYRUĞU DIŞARDA KALMAMAK ÜZERE BİR FİNDİK SİCANINI DALKAVUĞUN AĞZINDA KAPAMA 400 PARA İDİ. VE MESELÂ...



Resim 2. Dalkavuklar⁽¹¹⁾

Feodalın gülmeçesi (!) budur...

11) Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı "Osman Gazi'den Atatürk'e - 600 yılın Tarih Panaroması" adlı, 1954 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nin eki olarak formalar halinde yayımlanan kitaptan alınmıştır.

Bu yüzden Mevlânâ yandaşı olduğu feodal Selçuklu kültürünün verileri ile davranmış, karşıtı olduğu Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'u şaklaban olarak göstermeye çalışmıştır. Akmakta olan evrensel kültürün değişmekte olduğunun ayırdına varmamıştır. İnsanlık tarihinden silmek istediği Hacı Nasiru'd Din, Mevlânâ'nın abartılı saydığı gülmeceleriyle yeniden doğmakta olan halk kültürünü (bu kültür o dönem için burjuva kültürünün ilk adımlarıdır) etkilemiş, halk tarafından günümüze değin taşınmıştır. (12)

Kültür tarihinde önce Hallac-ı Mansur, sonra Ömer Hayyam, İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşd gibi düşünürlerle oluşmaya başladığını bildiğimiz burjuva kültürü, 13. yüzyıl Anadolu'sunda Mevlânâ Celalü'd Din Rumi'nin, hiç de istemeden katıldığı bir süreçle derlenip toparlanacak, düzenli bir yapıya kavuşacak, Haçlı sövâlyeleriyle taşınacak ve Avrupa'nın "Yeniden Doğuş"u (Rönesans) için çok değerli bir sıçrama noktası olacaktır.

Ankara ve Osmanlı Devletleri'ni kurmuş olan bu 13. yüzyıl Anadolu Türkmen hareketinin, Murad Hüdavendigâr⁽¹³⁾ ile başla-



Resim 3. Hans Holbein - "Thomas Morus, güzel kadına bakarken yumurtacının sepetine basıyor"

12) Prof. Dr. Mikail Bayram, *Tarihin Işığında Nasrettin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001.

13) Tanrının güç verdiği, Tanrı gücü kullanma hakkı olan, hükümdar, efendi, sahip.

yıp Sultan Süleyman'la tamamlanan, Selçuklu-Bizans ardılı feodal karşıdevrimle önü kesilmiştir.

Bu anlayışın sonunda yeniden doğan gülmece kültüründe, yalnızca Hacı Nasiru'd Din'in değil, ardından gelen Kaygusuz Abdal'ın payı da az değildir. Avrupa Rönesansı Anadolu'da 13. yüzyılda başlayan bu kültür değişikliğinden el almış, temellerini bunun üstüne kurmuştur. Yazında Montaigne'in *Denemeler*'i, Erasmus'un *Deliliğe Övgü'sü*, Resim 3.de Hans Holbein'in çizimleri, Bosch ve Bruegel'lerin yapıtları ile Anadolu gülmececinin üstüne oturmaktadır.

Gülmece böylece, dinselliği de içeren, ama "kul"a değil, yeneden "insana özgü" bir kültür ürünü olmuştur.

Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun borudan
Kırk abdal kanın kurutan
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaza verdik birkaç akça
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaz değilmiş bu be azmış
Kırk yıl Kafdağında gezmiş
Kanadın kuyruğun düzmüş
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu ne haldir hacı ağa
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazımın kanadı selki
Dişi koyun emmiş tilki
Nuh Nebi'den kalmış sanki
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazımın kanadı sarı
Kemiği etinden iri
Sağlık ile satma karı
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kazımın kanadı ala
Var yürü git güle güle
Başımıza kalma belâ
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Suyuna biz saldı bulgur
Bulgur Allah deyi kalgır
Be yârenler bu ne haldir
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaygusuz Abdal nidelim
Ahd ile vefa güdelim
Kaldırıp postu gidelim
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz

Kaygusuz Abdal (14. yüzyıl)

Sosyokültürel yapılanmada gülmece, karikatür ve insan hakları⁽¹⁾

Doğu'da olsun Batı'da olsun, Rönesans'a değin Tanrı soyluların egemenliğinde yaşayan insanevladı, içinde yaşadığı kültürel yapıyı "mutlak hakikat" kavramı üzerine kurmuştur. Aristokrat sosyal sınıfın kültür ortamı, statüğü, durağanı, değişmeyi, yani mutlak hakikati arayan düşünsel bir yapıdır. Buna göre, "mutlak hakikat, bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak var"dır. İnsanevladına yalnızca onu bulmak düşer. Ama "mutlak hakikat", insanevladının öyle tümüyle ulaşabileceği bir şey değildir. Akli bunun için yeterli olmaz. Mutlak hakikat, bütünüyle, ancak yaratıcısı olan, yüce varlık tarafından bilinebilir. Yüce varlık, aynı zamanda "mutlak hakikat"ın kendisidir de... Mutlak hakikati kavramak, aynı zamanda "yüce yaratıcı"nın kendisini de kavramış olmak demektir.

1) Karikatür Vakfı'nın düzenlediği Karikatür Festivali'nin "İnsan Hakları" konulu konferansına sunulmuş bildiridir ve aynı konudaki bildiriler kitabında yayımlanmıştır.

Toplumsallaştıkça biçimlenen Tanrı soylu (aristokrat) kültürel yapı, “ben”in yaşantısını paylaşmayı amaçlayan sanata izin vermezdi. Kaldı ki yüce yaratıcıdan başka “ben” olamazdı. Bu yüzden “doğal ben”in toplumsallaşması sürecinde resim, yontu, tragedya, mimarlık gibi sanatlar yalnızca “Tanrısal ben”i, “yücelik”i konu alıyordu. İnsanlık doğallıktan uzaklaştıkça, insan “doğal ben” olmaktan da uzaklaşıyor ve kul kültürü ortaya çıkıyordu.

Antik Ege kültüründe, birey duygularını paylaşan Sappho'nun lirik şiiri, insanın doğal gülme duygularını ortaya çıkaran komedy, giderek aşağı bir kültürün ürünü sayılmaya başlanmıştı. “Katharsis”i (arınma - doğallıktan arınıp kula dönüşme) sağlayan ve insana yetkin olmadığını, günahlar ve yanlışlar karşısında acı çekmesi gerektiğini anlatan ve yücelik karşısında boyun eğmeye yönelten tragedya geliştirildi; yontu, resim ve genellikle mozaik yalnızca “en yetkinler” olan tanrıları anlattı.

Hıristiyanlıkta, bütün insanların ister istemez günahkâr olduğu ve İsa Mesih'in herkesin günahlarının cezasını çekmeyi üstlendiği inancı, Tanrı soylu (aristokrat) kültüre bağlı olarak oluşmuştur.

Ardından koca ortaçağ geldi, kul kültürü, insanlığı büsbütün örttü.

İnsanca coşku, sevgi, mutluluk yok edildi; ortaçağ, “doğal ben” için zorlamaların, yasaklamaların, cezalandırmaların, mutsuzluğun, coşkusuzluğun, asık suratlı insanların çağı oldu. Kul kültürü “ciddiyet”in kültürüydü.

Kul, istemese de ciddi olmak zorundaydı.

Ama insanın “oluş” süreci, inceden de aksa, önünde sonsuza değin dayanabilecek güçte bir set yoktur! Sokrates idealizminden bu yana gelişmekte olan koca ortaçağın, dönemini doldurup yavaş yavaş sona yaklaşmasıyla, daha özgür olan Doğu'dan değişik sesler gelmeye başlıyordu:

“Onun [Hakk'ın] sevgisi üzre ben 'o'yum.”

Hallac-ı Mansur (857-922) “Tavasin” (Vasiyet)⁽²⁾

Tanrıdan başka “ben” yoktu. Öyleyse Hallac da aradaki ciddiyeti

2) Hallac-ı Mansur, *Tavasin -Enel Hak-*, Yaba Yayınları, İstanbul 2002, s.69.

kaldırır atar, yerine coşkuyu, sevgiyi koyar, Tanrıyla birleşir, Tanrılaşır... Böylece kulluktan kurtulur, “ben” olabilirdi...

Ardından Ömer Hayyam, kullarına içkiyi yasaklamış olan Tanrıya ortaçağın ciddiyet sislerinin dağılmaya başladığını, artık kendisinin o kullardan olmadığını haber veriyordu:

Şarap sonsuz hayat kaynağıdır, iç;

Gençlik sevincinin pınarıdır, iç;

Gamı yakar eritir ateş gibi,

Sağlık sularından şifalıdır, iç.

Ömer Hayyam (11.-12. yüzyıl) (Çev: Sabahattin Eyüboğlu)

Sonra Anadolu sufilere geldi. Hacı Evhad'lar (Hacı Evhad'ın Din Kirmanî, “Hacivat olabilir mi?” sorusu, Mikâil Bayram Hoca ile sohbetlerimizde ortaya çıkmıştır). Hacı Nasir'ın Din'ler Hacı Bektaş'lar, Yunus Emre'ler, Âşık Paşa'lar... “Var olan” tek bireyin, Tanrının benliğiyle birleşip Tanrılaşan ama Hallac'la aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamayan Seyyid Nesimî'ler:

Nesimî oldu Hakk ile Hakk

Yüzdükleri derisidir.

İnsanevladının artık bir “ben”liği vardı.

Önce Yunus, artık kul olmadığını doğrudan söyledi:

Beni bende (kul) demen bende değilim

“Ben”liğini gösterdi, şiirine takma “mahlas” yerine, adını, imzasını ilk doğrudan koyanlardan oldu.

Gülmece ile yoldan sapıldığını düşünenler, insanı şaklabanlıkla suçladılar, alaya aldılar. Onlara göre kul olunmazsa şaklaban olunurdu, insan için başka bir yol yoktu. Benlik sahibi olma isteği şaklabanlık demekti.

Mevlânâ, kulluktan kurtulmakta olan Anadolu sufilesini (Ahi Evren'e cuha-şaklaban diyerek) küçümsemek ve belki de engel olmak için komik durumlara düşürmeye çalıştı.

Öyküler bildik... Mevlânâ'nın yerin dibine batırmak için yazdığı şaklaban öykülerindeki Nasreddin Hoca, insan inceliğiyle, kendi gibi ayakları yere basan Anadolu insanı tarafından yere göğe sığdırılmaz... Anadolu kültürünün içinde yoğrulur, günümüze

değin taşınır. Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü emekli başkanı Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*⁽³⁾ adlı kitabına göre bu Anadolu'lu can, Hacı Nasiru'd Din, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud, yani Ahi Evren'den başkası değildir.

Anadolu sufileri “gülmece”yi (esprit) gerçek anlamında anladılar, önemsediler. Hacı Nasiru'd Din'in kitaplarından *Letâif-i Gıyâsiyye* ve *Letâif-i Hikmet*'in adlarındaki “letâif” sözcüğü, “latifeler” demektir ve “incelikler” anlamına gelmektedir.⁽⁴⁾

Şeriat kapısının insanı korkuyla terbiye etmeyi amaçlayan inançları bu incelikten yoksundu:

Sen, türlü yemişlerle, birçok şeylerle aldatılan çocuğa benzersin. (...) Huri, köşkler, ırmaklar, ağaçlar, yemişler ve cümle benzer nimetlerin tümü, düşte gerçekleşir, duyumlarda (hassada) değil.

Şeyh Bedreddin (14. yüzyıl) “Vâridat”

Korkutucu Tanrı inancını ince ince eleştirenler oldu:

Terazî korsun hevâset dartmağa
Kastedersin beni oda atmağa

Terazî âna gerek bakkaal ola
Yâ bezergân tâcir ü attâr ola

Çün günah murdârların murdârıdır
Hazretinde yâramazlar kârıdır

(...)

Sen basirsin hod bilirsin hâlimi
Pes ne hâcet tartasın a'mâlîmi

Geçmedî mi intikaamın öldürüp
Çürütüp gözüme toprak doldurup

Yunus Emre (13.-14. yüzyıl)

3) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001.

4) Dünya mizah tarihi, Mevlevilik, Katoliklik gibi Sünni / Ortodoks inanç dizgelerinin aşağıladığı gülmececinin “kaba komiklik / şaklabanlık / cuha” anlamından sıyrılıp “incelik / latife” anlamında kullanılması ile başlar. Bunun oluşabilmesi için insanın “kul” olmaktan kurtulup “ben” olabilmesi gerekir.

İnsanevladının “kul”dan “ben”e dönüşmesi ve Tanrılaşması ona her alanda dünyaya egemen olma hakkı tanıdı. Oysa gücünün yetmediği pek çok alan vardı.

“Ben”inde eksik bulduğu gücü akıyla, zekâsıyla tamamlayacaktı:

(...)

Kıldan köprü yaptırmışsın gelsin kulum geçsin deyü

Hele biz şöyle duralım yiğit isen geç e Tanrı

Kaygusuz Abdal (14. yüzyıl)

Gülmece, insanın insanlaşma sürecinde ortaya çıkmıştır.

Anadolu’dan 300 yıl kadar sonra Avrupa’da da insanevladı, Rönesans’ta ezik kul ciddiyetini terk etmiş birey benliğinin ürünü olan inceliğe, gülmeceye yönelmiştir.

İşte Montaigne (16. yüzyıl), işte hekimlik:

“Hekiminiz uykuyu, şarabı ve eti sizin için zararlı görüyorsa üzülmeyin; ben size onun gibi düşünmeyen bir başka hekim bulurum.”

İşte Erasmus (16. yüzyıl), işte delilik:

“Kadınların, burada söylediklerime kızacak kadar deli olduklarını sanmıyorum. Ben onların cinsindenim, ben Delilik’im. Onların deli olduklarını kanıtlamak, haklarında yapabileceğim en büyük övgü değil midir? Zira işin doğrusuna bakılacak olursa, erkeklerden sonsuz derecede daha mutlu olmalarını bu deliliğe borçlu değil midirler? Her şeye yeğlemekte haklı oldukları şu büyülerini, en gururlu kısıcılarını kendilerine bağlamaya yarayan şu çekiciliklerini ilk önce delilikten almıyorlar mı?”

Üstelik Erasmus’un *Deliliğe Övgü* adlı kitabı, Hans Holbein’in esprili çizimleriyle, evrensel kültürün ilk karikatürleriyle doludur.

Rönesans’taki dolaylı katılımlardan sonra resme “ben” inceliğini doğrudan katan ilk sanatçılar olarak Hièronymus Bosch (15. yüzyıl sonu), Baba Bruegel (16. yüzyıl) ile oğullarını görüyoruz.

Bugünkü anlamda karikatürün doğuşu 19. yüzyılda gerçekleşti. 13. yüzyılda başlayan ve temelinde “ben” kavramı bulunan



Resim 4. Hans Holbein - "Delilik söylev veriyor"

kültürel oluşum süreci, Rönesans'ı, dinde yenileşmeleri oluşturmuş, siyasallaşmış, burjuva devrimiyle de iktidara gelmişti.

Sosyoloji bilimi, gelişmeyi ve değişmeyi sağlayan "akış"ın, bütün doğayı olduğu gibi toplumları da etkilediği anlaşıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Bilimsel yöntemlerle bakınca, toplumsal gelişmenin, yeni kültürleri oluşturmaya çalışanlarla eski kültürleri taşıyanlar arasındaki çatışmayla ortaya çıktığı görülmüştür. Bu çatışmada, ayrıca, gülmececinin, toplumsal gücü elinde tutan eski kültürün (resmi ideoloji) taşıyıcılarına karşı savaşımında da, yeni kültürün oluşturulmasında da çok etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Fransız Devrimi'yle başlayan siyasal sürecin dünya burjuva devrimini gerçekleştirip "ben" temelli kültürünü bütün dünyada siyasal iktidara taşımasından sonra, şaşırtıcı biçimde, "birey"in yeniden "kul"a dönüşme tehlikesi ortaya çıktı. Burjuva sınıfının elinde tuttuğu üretim aracı olan sermayenin yönlendirmesiyle davranmak, onun istediği gibi üretmek, onun istediği gibi tüketmek, oluşturduğu dizgeye göre yaşamak gerekiyordu. Burjuva sınıfı, kendi varlık nedeni olan "ben kültürü"nü yok etme sürecini başlattı ve bireyin birey olma haklarını elinden alma savaşımına girişti. Sermaye güçlendikçe birey zayıflıyor ve "insan olma hakları" elinden alınıyordu.

"Akış" içsel gücünü oluşturuyor, durağan (statik) yapı, insanlığın direnciyle, kendi zıddını, devingen (dinamik) yapıyı kendi içinde doğuruyordu.

Ben kültürünün siyasallaşması sonucunda Fransız Burjuva Devrimi ile ortaya çıkan insan haklarının, İkinci Paylaşım Savaşı sonrası, Birleşmiş Milletler tarafından korunmaya alınması da yeterli olmadı.

Karikatür sanatı, çağdaş anlamıyla, bu dönemin insanının hakkını koruma savaşımında kullanılan başarılı bir savaşım aracı olarak, doğdu ve gelişti.

3. binyılın sonlarına doğru insanlığın nasıl bir kültür içinde olacağını bugünden bilmek zor. Ama insanevladı nereye doğru ilerlerse ilerlesin, gülmece ve karikatür, geleceğin insanı için verilecek bütün savaşımelerde insanın tepkisini paylaşacağı bir sanat olarak varlığını sürdürecektir. “İnsan”ı geleceğin toplumlarına götürecektir kapının açılmasında ve insanlığın bu kapıdan geçmesinde karikatürün görevi ve payı oldukça yüküldür. Üstelik bu görev artarak sürecektir.⁽⁵⁾

5) Bu yazının yayımlanmasından 10 yıl kadar sonra Gezi Direnişi'nde insanlık duvar yazılarında, pankartlarında gülmeceyi, karikatürü, sanatı silah olarak kullanmış ve geleceğin savaşım aracının gülmece olacağını da uygulamalı olarak belirlemiştir!

13. yüzyılda kadri bilinmedik Anadolu Devrimi ve karşıdevrime direnen filozof: Şeyh Bedreddin⁽¹⁾

Âşıkpaşazade, Osmanlı'nın kuruluşunda Diyar-ı Rum'da (Anadolu) birbirini bütünleyen dört örgütlenmeden söz ediyor. Adlarını artık herkes biliyor: Ahiyân-ı Rum (Anadolu Ahileri), Baciyân-ı Rum (Anadolu Bacıları), Gaziyân-ı Rum (Anadolu Gazileri) ve Abdalân-ı Rum (Anadolu Abdalları)... Tümünü, Anadolu sufileridir. Hepsine birlikte belki "Sufiyân-ı Rum" demeliydi. Ben, bilinen adla, "Diyar-ı Rum erenleri" olarak anacağım.

13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'yu elinde tutan sufilerin, varsa başka "san"larını terk ederek, adlarının önüne ya da sonuna buldukları gurubun adını aldıklarını görüyoruz: Ankara'da camileri bugüne gelen Ahi Şerafeddin (1295) ve Ahi Elvan'ın (1350) "Ahiyân"dan, "Fatma Bacı"nın "Baciyân"dan, Osmanlı'nın ilk askerleri "Alp Erenler"in "Gaziyân"dan olduğunu biliyoruz. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal, Kazak Abdal gibi abdal-ları Anadolu'nun her yanında bulabiliyoruz.

1) *Bilim ve Ütopya* dergisinin Mayıs 2003 tarihli 107. sayısında yayımlanmıştır.

Dikkat edilirse bunlardan hiçbiri, aristokratların “bey”i, “ağa”sı, “sultan”ı gibi “verilmiş” sanlar değildir. Hepsi, dünyada yaptıkları, yaradıkları işlerle ilgilidir. Yani bir insan, Diyar-ı Rum ereni ise canlardan bir candır, hepsi bu... İnsan olan insanın “sıradan” olması, bütün verilmiş sanlarından arınması, yalnızca insan kalması demektir. Bu yüzden Osman Gazi ve Orhan Gazi’nin, Osmanlı’nın kuruluşunda, Diyar-ı Rum erenleri ile birlikte davranabilmesi için feodal “bey” sanından arınması, Gaziyân-ı Rum üyesi olarak “gazilerden bir gazi” olması bundandır. Bu yüzden Osman Gazi ve Orhan Gazi olarak anılırlar.

13. yüzyılda Diyar-ı Rum erenleri, güçlerini birleştirip siyasal bir oluşum haline gelmiş, 1265’te Ankara’da, 1299’da da Söğüt’te (Osmanlı) dayanışmayla birer devlet oluşturmuşlardır.⁽²⁾ Bu devletler, insanevladının ilk yerleşim örnekleri olan ve kendiliğinden oluşan ilkel komünlerden sonra, dünyada ilk kez “Tanrıdan vekâlet alınmadan” kurulmuştur. Diyar-ı Rum erenleri kendi sıradan insan olma özellikleriyle, kendilerine “yüceler”de yer aramaya gerek duymadan, Tanrıya kan bağı ile bağlanmadan, ya da yetki almadan, yöneticilerini kendi aralarından çıkardılar.

2. Mehmed, ünlü kanunnamesinde, ataları olan gazilerin sofrasına her gelenin oturduğunu, sohbetine her isteyen katılabildiğini (ve bu geleneği refettiğini - kaldırdığını) söylemektedir.

Bedreddin’in ataları...

Şeyh Bedreddin’in böyle bir kültür ortamında, 1359 ile 1364 arasında, yani Orhan Gazi döneminin son yılları ile Murad Hüdavendigâr’ın ilk yıllarında doğduğu biliniyor.

Prof. Dr. Eren Omay’ın araştırmasından⁽³⁾ Bedreddin’in dedesi Abdülaziz’in Selçuklu Sultan ailesinden gelen bir aristokrat olduğunu, Sultan 3. Alaüd Din Keykubat’ın vezirliğini yaptığını, üstelik Osmanlı Beyliği’nin (Devleti’nin) tanındığını gösteren işaret-

2) Ömer Tuncer, “13. yüzyılda Anadolu ve Evrensel Kültüre Kattıkları”, *Bilim ve Ütopya* dergisi, sayı:98, s.62.

3) Prof. Dr. Eren Omay, “Şeyh Bedreddin’in soyu ve gençliği”, *Bilim ve Ütopya* dergisi, sayı:105, Mart 2003 ss.12-13.

leri Osman Gazi'ye götüren Selçuklu veziri olduğunu anlıyoruz. Sultanın ayrılması ile onun da vezirlikten ayrıldığını ve Anadolu erenlerinin kurmakta olduğu Osmanlı'ya katıldığını öğreniyoruz. Sonra da oğlu Gazi İsrail ile birlikte, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa⁽⁴⁾ komutasında Trakya fetihlerine katılıyor.

Şeyh Edebali'den⁽⁵⁾ başlayarak, Osmanlı Devleti'nin, Diyar-ı Rum erenleri çizgisinde, geleneksel feodal yapıya bağlı olmadan kurulmaya ve yönetilmeye çalışıldığı gözleniyor.

Yeni bir toprak düzeni doğuyor...

Başlangıçta Osmanlıların oluşturduğu “üretim düzeni”nden, yeni bir toprak düzeninin oluşmakta olduğunu anlıyoruz. Bu, miri topraklar (devlet toprakları) üzerinde herkesin geçimini sağlamayı amaçlayan ve “dirlik düzeni” adı verilen değişik bir yapıdır. Oysa Selçuklu aristokrasisinin “ikta düzeni”, “bey”lere kocaman toprakların, üzerindeki insanlarla birlikte verildiği (ikta edildiği), tipik, feodal bir toprak düzenidir.

Aristokrat kültürde, toprak Tanrı mülküdür. “Devlet”, bu mülkün yönetilme düzenidir. Devlete de bu yüzden “mülk” adı verilir. Hükümdar, toprağı, kendi seçtiği Tanrı soylu aristokratlarla birlikte, Tanrı adına yönetir. Tanrı, buğday, para, altın istemeyeceğine göre de Tanrı adına zenginleşirler. Toprağı sürenler, eken biçenler, boğaz tokluğuna çalışır. Toplumsal yapı bir tür kulluk, kölelik yapısıdır. Anadolu'da Kemalist Burjuva Devrim'iyle ortadan kalkma sürecine giren ağalık düzeninin kökleri Selçuklu “ikta düzeni”ne değin uzanmaktadır.

Oysa Osmanlı, başlangıçta, dünyada ilk kez, toprağın kullanımını bütünüyle işleyene bırakan “dirlik düzeni”yle birlikte doğar.

4) Süleyman Paşa'nın adındaki “paşa” ünvanı ilginçtir. Anadolu tasavvufunun kökeninde bulunan Babailiğin önderi Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa, onun da oğlu “Garibname”siyle ünlü Aşık Paşa'dır. Artık anlamı unutulmuş bir tasavvuf ünvanı gibi görünüyor. En büyük oğullara verilen “baş ağa” ya da “beşe” ünvanından geliştigi savı araştırılmayı gerektiriyor.

5) Osman Gazi'nin kayınpederi. Kardeşinin Ahi olduğu kesindir. Osmanlı'nın kuruluşundaki çabaları onun da Ahi olduğunu çok güçlü bir izlenim olarak verse de bu konuda gösterilen kaynaklar yeterli değildir, doğrulamaya gerekmesi vardır.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'ya göre:

Dirlik düzeninin Maddesi:

Toprak meselesini çalışan halk yararına çözmekle özetlenir. Dirlik düzeni toprak düzeninde sınıfları lâfta değil, fiilen kaldırmıştır. Çünkü miri toprağın mülkiyetine kimse sahip değildir. Toprak üretiminde iki bölüm insan vardır:

1.Çiftçi: Bir çift öküzle sürülebilecek kadar toprağı işleyen hür ekincidir. İşlediğı toprağın mülkiyetine: Müslüman, bütün müslümanlardan her biri kadar sahiptir. Ama işlediğı yer kendisinin malı, mülkü değildir. İşlediğı tarla sadece tasarrufundadır. Dirlik düzeni o bakımdan, sosyal bir görev karşılığı olmaksızın, tarımın gelişimi zararına irat yiyenleri kaldırmış, yeni bir kalkınma çağı açmış olur. Osmanlı dirlik düzeni ilk ölkücü ilber derebeyileşmedikçe, müreffeh çiftçi yetiştiren insanlı bir sistem olmuştur. O sayede, dini ayrı Hıristiyan halk, Osmanlıyı kurtarıcı gibi karşılamıştır. Çiftçi Müslüman, yalnız öşür öder: Aslında “onda bir” demek olan aynı vergidir ve tektir. Çiftçi Hıristiyan, öşürden başka bir de baş vergisi denilen çil akçayla ödediğı Haraç verir.

2.Dirlikçi: Toprak düzeninin devlet adına güdücüsüdür. “Sahibül arz” (toprağın sahibi) diye de anılır. Gerçekte toprağın, değil mülkiyetine, tasarrufuna dahi el süremez. Tasarruf (topraktan işleyip yararlanma): Köylünün, Mülkiyet: Bütün müslümanların hakkıdır.⁽⁶⁾

Aristokrat geleneğe göre toprak Tanrınınıdır. Oysa Anadolu tasavvufunda Tanrı “ben”i ile insan “ben”i bir ve aynıdır.⁽⁷⁾

Toplumsal akışın bu aşamasında mülkiyet, gelenekte olduğu gibi “Tanrısal devlet”te kalmakla birlikte, toplumun güncel gerekmesi, devlet örgütünü hangi dinden olduğuna bakmadan o örgütün üyelerine bırakmaktadır. Osmanlı dirlik düzeni, doğal olarak, Selçuklu ümmet düzeninden⁽⁸⁾ izler taşımakla birlikte, temel

6) Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Böl. VIII: Toprak ve barbarlık, Derleniş Yayınları, 2012, <https://goo.gl/bCfsCS> (Er. tar. 16.12.2016).

7) Ömer Tuncer, “Aristokrat Ortaçağın “Mutlak Hakikat” kavramı ve Anadolu tasavvufunun başkaldırısı” (bkz. s. 79).

8) Selçuklu aristokrasisinin dinsel ve kurumsal önderi Mevlânâ'nın olduğu söylenen (?) “kim olursan ol gene gel” biçimindeki söyleyiş, alta, kendi inancından

olarak, kendi gibi olmayan inanç sahipleri ve Bizanslı Hıristiyanlar ile birlikte oluşturulmuştur. Bu yanı sıra da ileride “laiklik”i oluşturacak olan yapının gizilgücünü (potansiyelini) ve ön işaretlerini taşımakta, bu gerekseminin toplumda belirlediğini göstermektedir.

İlk dirlikçi: Aza kanaat eden, gözü toprakta olmayan millet fedaisi bir halk memuru “şövalye” İltir. İraticı toprak beyi sayılamaz:

1. Toprak mülkiyeti yoktur;
2. Toprak üzerinde tekelciliğe kalkışamaz;
3. Toprağın tasarrufuna el atamaz;
4. Toprak beyi gibi hazır yiyici de değildir.

Sosyal görevlidir. Sosyal görevi: Barış zamanında toprak üretiminin “ehil” ellerde en verimli yoldan yürümesi, tarım işlerinin asayışı, köyde sosyal adaletin sağlanması gibi konuları tutar.

Savaş zamanı: Çiftçiler tarım işleriyle rahatça uğraşırken dirlikçi, ilk çağında atını, silahını kapıp sınır boyunda ölüme gider. Ve o zaman, bu gidişler hiç de kırk yılda bir olmaz.

Dirlikçinin bütün hizmetlerine karşılık ne ideal memur olduğu geçiminden bellidir. Bugünkü memurdan yalnız aşırı ülkücü ve canını sık sık ateşe atar olması ile ayrılmaz; aldığı maaşta, bütün imparatorluk ölçüsünde eşittir. Ve yanında yetiştireceği her cebelü kaç akçe yıllık alırsa, dirlikçi de ondan bir akçe fazla almaz.

Sistem bu idi.

Öyle kaldı mı? ⁽⁹⁾

Önünü “çıkart” kesmeseydi!..

Selçuklu’dan kalma soylular, egemenliğini yitirirken çıkarını yitirmekte olanlar, her zaman olduğu gibi iyi niyetlerine (!) karşın yeni çözümler aramanın güçlüğüne yüklenmektense eski çözümlere sapıveren kolaycılardır...

olmayanlara yönelik bir aşağılamayı da birlikte getirmekte ve onları kendi inanç dizgesine yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamıyla kendi gibi olmayanları kendisine benzetmek için hazırlanmış bir tuzaktır.

9) Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Böl. VIII: Toprak ve barbarlık, Derleniş Yayınları, 2012, <https://goo.gl/bCfsCS> (Er. tar. 16.12.2016).

Kurtlar kuzu kılığına büründü, her biri bir yandan çekiştirmeye başladı. Nasıl mı?

Osmanlı'da feodal karşıdevrim...

Önce 1. Murad, “gazi”nin yanına bir de “han” ekleyip “gazi han” sanını aldı, kendini öteki gazilerden ayırdı. Henüz “sultan” denmese de Selanik’i aldıktan sonra, “Hüdavendigâr” (Tanrının güç verdiği sahip, efendi) sanını alması ile aristokrat karşıdevrimi de başlatmış oldu.

Ardından karşıdevrim süreci, yavaş yavaş hızını artırır. Ahiyân, kurduğu kendi devleti Osmanlı’ya sahip çıkmak için, dünyanın ilk “kepenk kapatma eylemi”ni, Yıldırım Bayezid zamanında yap-sa da işe yaramaz...

Murat Hüdavendigâr zamanında Selçuklu-Bizans aristokrasisinin başlattığı feodal karşıdevrim, Sultan 2. Mehmed’le iktidara gelir, Yavuz Selim’le sağlamlaşır, Kanuni Sultan Süleyman’la tamamlanır. Bizans ve Selçuklu’dan sonra Osmanlı da, insanlık tarihinde, aristokrat kültürün baskısı altında yönetilen feodal bir toplum olarak ortaya çıkar!..

Ve Bedreddin...

“Şeyh Bedreddin hareketi”, Anadolu’nun, bu karşıdevrime ilk büyük direnişidir.

Yaşlılığında “gazi”lere katılan ve Süleyman Paşa komutasında Trakya fethine giden Gazi Abdülaziz’in şehit olmasından sonra, oğlu Gazi İsrail, Dimetoka’nın fethine katılır ve kalenin Bizanslı beyinin kızı ile evlenip Simavna kasabasında kadı olarak kalır.⁽¹⁰⁾ Bedreddin, Simavna’da, Gazi İsrail ile Dimetokalı Bizans beyinin kızı Melek Hatun’un oğlu olarak doğar. Yetiştirmesi sırasında, babasının “gazi”liğinden gelen sufi geleneği ile annesinden aldığı Hıristiyan kültürünün etkisiyle, önce Edirne, Bursa ve Konya, sonra da Kudüs, Kahire ve Şeyhüniyye medreselerinde gördüğü eğitimle, yetişkinliğinde herkesin saygı gösterdiği bilgin kişiliğine ulaşır.⁽¹¹⁾

10) Kentleri kasabaları devlet adına kadılar yönetirdi.

11) Prof. Dr. Eren Omay, “Şeyh Bedreddin’in soyu ve gençliği”, *Bilim ve Ütopya* dergisi, sayı:105, Mart 2003, ss.10-15.

Bedreddin gençliğini sürerken, Osmanlı'da önce I. Murad'ın adında artık "gazi" sözünü kullanmadığını, Diyar-ı Rum erenleri'nin "öldürmeme" ilkesine karşın, egemenliğini sağlamlaştırmak için kardeşlerini, dahası öz oğlunu öldürebildiğini, yeni alınan toprakları, Gaziyân-ı Rum'un oluşturduğu dirlik düzenine katmak yerine Selçuklu'daki ikta düzenine benzer "timar düzeni" ile beylere dağıtmaya başladığını, kendisine "Hüdavendigâr" dedirterek "Tanrısals efendi"lik makamına çekilip, "canlardan bir can olma" özelliğini yitirdiğini görmüş olmalıdır.

Ardından, Yıldırım Bayezid zamanında, Anadolu erenlerinin gözden düştüğünü, kuruluşta Ekberiyye'den gelen akılcı ilmiyye sınıfının önemini yitirdiğini, Selçuklular'daki gibi Sünni din ulemasının önem kazandığını, buna karşı çıkan Ahilerin dünyanın ilk kepenk kapatma eylemini gerçekleştirdiklerini de görür. Bayezid'in Osmanlı'da ilk kez, gizliden de olsa, "sultan" ve "han" gibi "verilmiş Tanrısals ünvan"lar kullanmaya başladığına, halkıyla birlikte, onlar gibi yaşamak yerine saraylarda yaşamayı yeğlediğine tanık olur. Yönetenlerin, Selçuklu feodalizminde olduğu gibi kendilerini halktan koparmakta, halkın üzerine basarak yükselmekte olduklarını, özetle Diyar-ı Rum erenlerinin yeniden "kul"a dönüştürülmekte olduğunu da görür!..

"Şeyh Bedreddin hareketi", Anadolu'nun bu karşıdevrime direnişidir.

Şeyh Bedreddin, anadan Bizanslı bey soylu, atadan Selçuklu bir aristokrat olmasına, kul kültürü içinde yetişmiş olmasına karşın, babadan bir "gazi"ydi. Sufi geleneğiyle yetişmişti. Efendi ya da kul yerine birey olmayı, Tanrısals ben ile birleşmeyi yeğlemişti. İlk düşüncelerini bu geleneğe oturttu:

Bilesin ki, Tanrı birdir ve ondan başka varlık yoktur. ⁽¹²⁾

Madde, hayvan, insan, Tanrının kendi beninde yarattığı kahramanlardır. Yalnızca Tanrının isteğiyle var olurlar. Bu yüzden kendi başlarına bağımsızlıkları yoktur, kulluklarının mantığı budur.

12) Şeyh Bedreddin, *Varıdat*, Haz: Vecihi Timuroğlu, Türkiye Yazıları Yayınları, Birinci Basım, Aralık 1979, s.91.



Resim 5. Çizim: Semih Poroy

Hakk, tapılacak varlıktır. Etkilendiği zaman kul olur. (...) Etkilenen mahluk birisi tarafından yaratılır, zorlanır, tutsaktır, kahredilmiştir. Demem o ki yaratan, zorlayan, tapındıran, kahreden yalnız Hakk'tır. Suretler onun oyuncaklarıdır.⁽¹³⁾

Tasavvuf, insanın “ben olma” gerekmesinden doğar. Buna hakkı olduğunu düşünmenin yoludur. Oysa var olan tek “ben” Tanrıdır. İnsanevladının “ben” olabilmesi için tek yol Tanrıyla bir olduğunun bilincine varmasıdır (Vahdet-i Vücut): “Enel Hakk” (Tanrı benim) düşüncesi böyle doğar.

Böyle bir gereksinim neden doğmuştur?

Küçük üretici (esnaf), kervancı (tüccar), faizci, aristokrat toplumlarda toprak düzeni dışındadır. Üretici ve tüccar, faizciden, sermaye yapıp kâr elde etmek için kredi alır. Bu, hesap tutunca geri ödenebilir bir paradır. Üstelik tefeci, kendi parasını garantiye almak için hesabın tutup tutmayacağını denetlemek durumunda-

13) Age. s:91.

dır. Bu yapı, önce kendi içine kapalı ekonomik bir düzen oluşturur, sonra da yüzyıllar içinde güçlenir.

Zamanla gelişen ekonomik yapının güçlük içine düşürdüğü aristokratların (krallar, beyler, sultanlar) zorlamasıyla tefeciler, onlara da kredi açmaya başlar. Ama bu, feodal çarklara göre dönen bir yapı değildir. Kısa zamanda faizle alınan para, geri ödenebilir olur. Çatışma da bu noktada çıkar.

Sermayeye bağlı yeni bir kültür, dolayısıyla yeni bir sosyal yapı gelişmektedir. Yeni dünya, onların dünyasıdır. Üstelik Tanrıya bağlı da değildir. Aristokratların varlığın merkezine Tanrıyı koyan “kul” kültürüne karşı, evrenin merkezine sermaye sahibi olarak “ben”i koyan “birey” temelli anlayış... Burjuva kültürü, bu ekonomik yapıdan doğar.

Bedreddin’in filozofluğu

Şeyh Bedreddin 14. yüzyılın ikinci yarısında ve 15.yüzyıl başında yaşamış olmakla birlikte 13. yüzyıl Anadolu erenlerinin açtığı yoldan, onların düşüncelerini daha ileri götürmüş bir filozof sayılmalıdır. Aristokrat bir kökenden gelmiş olmasına karşın, dünyaya, kendi sosyal sınıfının bulunduğu noktadan bakmamıştır. Bir yandan evrenin varlığına ve yapısına ilişkin Tanrısal düşünceleri geliştirirken öte yandan, daha da önemli olarak, toplumsal yapıyı anlamaya ve düzenlemeye yönelik yeni düşünceler üretmiştir. Bu düşüncelerini biz, yazık ki yazmış olduğunu öğrendiğimiz pek çok kitaptan, doğrudan bilme olanağına sahip değiliz. Bunun yerine, çoğu olumsuz yargılarla aktaranların yazılarından anlamaya çalışıyoruz. Gariptir, torununun yazmış olduğu, menkıbelerini (masalsı öyküler) anlatan yaşam öyküsü *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı*'nda⁽¹⁴⁾ adı anılan pek çok kitabından yalnızca, Osmanlı Devleti'nin tehlikeli bularak yüzyıllarca yasaklamaya çalıştığı, adı “Tanrının esinledikleri” anlamına gelen, *Vâridat*'ın metni günümüz diline çevrilmiştir.

Özgün düşüncelerinden örnekler:

14) Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedreddin Mahmud, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı*, Hazırlayanlar: Abdülbâki Gölpinarlı - İsmet Sungurbey, Eti Yayınevi, İstanbul 1967.

1) “Vahdet-i Vücut” değil, “Vahdet-i Mevcut” düşüncesi doğrudur. Bu, Tanrıyla birleşme değil, bütün evrenin zaten Tanrıdan başka bir şey olmadığıdır...

2) Bütün aşamalar cisimler evreninde toplanmıştır. Cisim ortadan kalkarsa ne ruhtan ne ruh gibi olanlardan eser kalır.

Mizancı Murad Bey’e göre Börklüce Mustafa aracılığıyla yaydığı görüşler:

1) Tanrı Dünya’yı yaratmış ve insanlara bahşetmiştir.

2) Servet ve tarım ürünleri herkesin ortak malıdır.

3) İnsanlar eşittir. Kiminin servet sahibi olması, kiminin ekmeğe bile muhtaç kalması Tanrısal amaca aykırıdır.

4) Nikahlı kadınlardan başka dünyada herşey ortak olmalıdır.

5) Birinin çevresi ve inançları ötekinkine benzemiyor diye onun üzerinde güç kullanılması, kutsal buyruklara ve amaçlara aykırıdır. Çünkü düşünce ve vicdan doğaya uyumla oluşur. Bunlar, insanı, gücün etkisinden korumalıdır. Müslüman, Hıristiyan, Musevi ya da Mecusi hepsi Tanrının kuludur, birdir, kardeştir. Aralarında dostluk ve bağlılık olması gerekir. Bu birliklilik ve dostluk nedeniyle doğru olan (hakk), ilkel olana (batıl) üstün gelir. Yönetme ise zulüm ve baskıdır. (Saray, saltanat, savaş, asker hepsi zulümdür. Tekkeler, dervişler, ulema bunlar da zulüm ve baskıdır.) Yönetenin saldırılarını anlayışla karşılamak, Tanrının amaçlarına uygun olmayan buyruklarına uymak doğru değildir.

6) Yöneticiler, ilk halifeler döneminde olduğu gibi yönetilenler tarafından seçilmelidir.

7) Herkes eksiksiz özgürlüğün gerektirdiği gibi düşüncelerini ve yaşama biçimini açıklayabilmelidir. Başkalarının yaşama biçimi ve inançlarına saygılı davranılmalıdır.

Şeyh Bedreddin ve sonrasında kendisi ve yolunu izleyenlere ilişkin fetvalardan çıkarılabilecek düşüncelerden örnekler:

1) Sofyalı Bali Efendi’ye göre (Kanuni dönemi) “(...) her ne zaman ki bir yere gelip, toplanıp sohbet ettiklerinde, meclislerinde şarap ve dost, arkadaş, yaşlı, genç, kadın ve erkek (...)” bulunurdu:

a. “Cennette şarap dedikleri şarap bu güzel ve kalbe ferahlık veren şaraptır. Ve Kevser dedikleri işte bu dünyadır ki, Hakk sofrasıdır. Tüm Tanrısal nimetler buradadır.”

b. “Ahiret işleri, rüsum uleması'nın (taklitçi bilginlerin) anladıkları gibi değildir. Bunun, ata sözleri olduğundan habersizdirler.”

c. “Sanmayın ki gökyüzü (evren) yok olacaktır ve mülkün sahibi mülkünden dışarda olacaktır. O, insandadır. Her kim insanı bildi. Hakk'ı bildi.”

2) Şeyh Bedreddin tarikatına ilişkin Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin görüşü:

Soru: Simavnalı taifesinden bir bölük insan şarap içip izinle birbirlerinin eşlerine tasarruf etseler, bunlara ne yapmak gerekir?

Bedreddin hareketi, kendi başına “devrim” sayılabilir mi?

Şeyh Bedreddin hareketi tek başına bir “devrim” değildir. Devrimler, sosyal sınıfların iktidarı birbirinin elinden alma sürecidir. Ama bu, yalnızca siyasi iktidarı ele geçirme anlamında değildir. Devrim, yeni iktidara gelen sosyal sınıfın kültürünü bütünüyle oluşturması ve insanların bu yeni kültürün oluşturduğu ölçütlerle yaşaması demektir. Devrimler, uzun yüzyıllarda oluşur. Devrimin bir ülkedeki askeri başarısına, “darbe” adı verilir.

Bu nedenle hiçbir devrimci devrimi tek başına yapmaz, yapamaz!.. Aristokrasiye karşı, Anadolu Devrimi, 13. yüzyıl başlarından bu yana sürmekte, savaşımı verilmekte ve olgunlaşmaktadır. Anadolu'da, kültürün bütünüyle değişmesi ve siyasi iktidarın tam olarak ele geçirilmesi için 20. yüzyılı, Kemalist Burjuva Devrimi'ni beklemek gerekmiştir.

Bu süreç içinde, başlarda yer alan Şeyh Bedreddin hareketi, Ankara ve Osmanlı Devletleri'yle aristokrasiye karşı kendi devlet örgütünü kurmuş olan Anadolu Devrimi'ni ortadan kaldırmak için, 1. Murad zamanında başlayan karşıdevrime karşı, Anadolu'nun kendini savunmasıdır. Bedreddin her iki sosyal yapıya da tanık olmuş, hem gençliğinde geçmişten gelen aristokrat kültür değer-

lerini, hem de yeni oluşmakta olan halk hareketinin değerlerini bütünüyle kavrama olanağı elde etmiştir. Feodal karşıdevrim hareketinin, onun yaşadığı yıllarla çakışması, sürecin her aşamasına tanık olmasını sağlamıştır.

Dünyada aristokrasiye karşı ilk kez yapılmış olan bir burjuva devrimi sonrasında kurulan toplumsal yapının elbette aksamaları olacaktır. Bu aksamalar, karşıdevrimin gerekçelerini oluşturuyordu. Şeyh Bedreddin, aristokrasiye geri dönüşü desteklemek yerine, aksamaları düşünsel ve yapısal açıdan araştırıyor, çözümlerini bulmaya çalışıyordu.

Önerilerini oluştururken içinde yaşamakta olduğu dinden, sosyal yapıdan, kendi döneminde yaşanan başka sosyal yapılardan etkileniyor, esinleniyor, onları kullanıyor, çözümlerini, kimi zaman onlardan oluşturulmuş yeni sentezlerle, kimi zaman yanlışlara karşı çıkışlarla oluşturuyordu.

Şeyh Bedreddin tavrı, 13. yüzyılda yaşamış ve Anadolu Devrimi'ni başlatmış olan Hacı Bektaş gibi, Şeyh Nasiru'd Din gibi, Yunus Emre gibi tasavvuf düşünürleri ile her zaman aynı nitelikte değildi. Ama Rönesans sonrası Avrupa'da yeniden ortaya çıkacak "bilim insanı tavrı"na daha yakındı. Çözmeye çalıştığı sorunu anlıyor, kavriyor, üzerine düşünüyor ve sonuca varıyordu. Toplumsal uygulamalar için yeni önerilerde bulunuyordu.

İki yüzyıl kadar sonra Rönesans ütopyalarının yazarları, Thomas Morus, Campanella ve Francis Bacon da yapıtlarını⁽¹⁵⁾ aynı anlayışla vereceklerdir.

Bedreddin onlardan farklı olarak, yalnızca kuramcı olmamış, eylemci olmak zorunda da kalmıştır. Devrimin geri dönüşünü önlemek için toplumsal harekette önder olarak yer alır. Önce Musa Çelebi'nin devleti ele geçirmesiyle, onunla birlikte, iki buçuk yıl kazaskerlik yapar. Bu yüzden de kardeşi Musa Çelebi'yi öldürerek iktidarı ele geçiren Çelebi Mehmet tarafından önce sürgün, sonra da idam edilir.

İlk kez toplumsal model oluşturan, harekete geçen ve topluma bu modele göre yön verme çabasına giren, Şeyh Bedreddin'dir.

15) Thomas Morus – *Utopia*, Campanella - *Güneş Ülkesi*, Francis Bacon - *Yeni Atlantis*

Mizancı Murad Bey'e göre Börklüce Mustafa aracılığıyla yaydığı görüşlerinde yansıyan modelin, Rönesans ütopyalarında iki yüzyıl sonra önerilecek olan toplum modellerine göre, günümüze daha uygun olduğunu görmek zor değildir.

Karl Marx, yüzyıllar sonra, felsefeye eylemi katma konusunda aynı tutumu savunmuştur. 19. yüzyılda Avrupa'da, Marksist hareketin önderliğini Marx, bizzat kendisi yapmıştır.

Bedreddin sonrasında Anadolu Devrimi...

Çelebi Mehmed'in iktidarı ele geçirmesiyle, Anadolu'da, karşıdevrim süreci devam eder. İstanbul'u ele geçiren 2. Mehmed, Selçuklu aristokrat kültürüne Bizans aristokrat geleneğini katar. Dolayısıyla olağanüstü bir gücü de eline geçirmiş olur. Fatih Kanunnamesi, iktidara taşıdığı feodal karşıdevrimin yasasıdır. Bu yasalarla, 2. Mehmed kendini kulların üzerinde iyice yücelere, ulaşılamazlıklara çeker, divan (hükümet) toplantılarına katılmaz olur. Gerekliğinde bu toplantıları bir paravan arkasından dinleme geleneğini oluşturur.

Böylece 13. yüzyılda "ben"i Tanrılaştırarak Tanrıyı bile insanlar arasına indiren tasavvuf düşüncesine karşı aristokrat karşıdevrim, devlet yönetimine yeniden egemen olur.

Yavuz Selim önce, Şah İsmail yandaşlığıyla suçladığı Anadolu Türkmenlerini kılıçtan geçirir. Pir Sultan Abdal bu arada idam edilir. Çaldıran'da Anadolu tasavvufunu savunan Şah İsmail'i yener. Sonra da Mısır seferinden halifeliği ve işaretleri sayılan Kutusal Emanetler'i Osmanlı'ya getirir. Bütün müslümanların efendisi sıfatıyla aristokrat kültürü, feodal toplum yapısını iyice perçinler.

Anadolu erenleri geleneği, bundan sonra, bir kanadıyla Çaldıran'ın kılıç artığı Kızılbaşlar olarak köylerde, baskı altında, yozlaştırma ve sünnileştirme süreci içinde yaşatılacak, öteki kanadıyla, Yeniçeriliğin içinde, Bektaşiler olarak feodalizmin parçası olacak, ona hizmet edecektir.

Toplumsal yanı güçlü olan Ahıyân-ı Rum ise tümünden uysallaştırılıp sünnileştirilerek Osmanlı feodalizminin denetiminde, esnaf loncalarına dönüştürülecektir.

Böylece çok sonraları, sermaye birikimini gerçekleştirerek

“burjuva” adını alacak olan sosyal sınıfın dünyadaki ilk hareketlenmesi son bulur. Ancak bu yeni kültür, gereksemeler üzerinden, toplumun içinde yayılmasını ve gelişmesini sürdürür, Avrupa Rönesansı'nın oluşmasına, olgunlaşmasına katılır, dünya burjuva devrimi sürecindeki yerini alır.

Selçuklu ve Bizans aristokrat sentezinden oluşan feodalizm ise, Osmanlı Devleti'ni önce duraklama, sonra da çöküş sürecine sürükleyecek, yenileştirme çabaları sonuç vermeden 20. yüzyıla gelecek ve Kemalist Burjuva Devrimi ile sonlanacaktır.

Kemalist Devrim, 13. yüzyıl Anadolu'suyla başlamış olan Burjuva Devrimi'nin sonucudur. Yozlaşmış Osmanlı aristokrasisini devirmiş, Anadolu erenlerinin dünya görüşünü yaklaşık 600 yıl sonra yeniden iktidara taşımıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal'i “Gazi” olarak anmakla Anadolu insanı, belki de bilmeden en uygun adı vermiştir. Gerçekten Mustafa Kemal, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin önderliğinden sonra Diyar-ı Rum'da, “Gaziyân-ı Rum” anlayışına yakışacak ilk “Gazi” önder olmuştur.

Kültür tarihi arkeolojisi:

Bilim tarihinde Anadolu Selçuklu Danışmendoğulları Beyliği'nin yeri ve etkisi⁽¹⁾

Kültür tarihinde öyle noktalar vardır ki bir türlü görülmez, görülemez!.. Ama kendinden sonra gelen temel kültürel yapıyı olanca ağırlığıyla üstünde taşır.

Söz gelimi hekimlik tarihinde, Hippokrates'in hastanesi, Kos Asklepionu,⁽²⁾ hele Galenos Hekim'in yaşadığı ve müzikle iyileştirme yöntemlerinin kullanıldığı antik Bergama Asklepionu bilinir de nedense 2. Bayezid'in yaptırdığı Edirne Darüşşifası'ndan hiç haber yoktur.

Oysa Evliya Çelebi anlatıyor:

Hastalarâ deva, dertilere şifâ, dîvânelerin ruhuna gıdâ
Ve def-i sevdâ olmak üzere,

1) Bu yazının "Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın yeni çalışması" başlıklı kitap tanıtım bölümü, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Ağustos 2009 tarihli 66. sayısı, s:82'de yayımlanmıştır.

2) Bodrum'un karşısındaki İstanköy adasında kalıntıları bulunan antik sağlık yurdu.

On adet hânende ve sâzende gulâm tahsis etmiştir ki,
 Üçü hânende, biri nâyzen, biri kemânî
 Biri mûsikaarî, biri santûrî, biri üdî
 Olup haftada üç kerre gelerek
 Hastalara, delilere mûsikî faslı verirler.
 Bi-emr-i Hayy-i Kadîr, nicesi
 Avâz-ı sâzdan hoş hâl olurlar.
 Hakkaa ki ilm-i mûsikîde nevâ, rast, dügâh,
 Segâh, çârgâh, sûzinâk makamları
 Anlara mahsustur.
 Amma makam-ı zengule ile makam-ı bûselikte
 Râst karar kılsa hayat verir âdeme.
 Cümle sâz ve makamlarda rûha gıdâ vardır.
 (...)⁽³⁾

Arkeolojide olduğu gibi kazdıkça, doğru bilgiler elinize düşer. Yeter ki kazılacak yeri doğru, bilimsel yöntemle saptayın...

Bunun için öncelikle içinde soluduğumuz kültürün oluşturduğu önyargılardan iyice arınmak gerekir. Sözelimi antik kültür için Batılı'nın "bizimdir", Doğulu'nun da "pekâlâ sizin olsun, öyleyse bizim değildir" diye ilk inatlaşmaya girdiği zaman, Avrupa Rönesansı sonrasıdır. Bu inatlaşma sonucunda Hıristiyanlığın da Müslümanlığın da aynı oranda antik kültürün üstüne oturduğu gözden yitirilir gider.⁽⁴⁾

Burada Doğu-Batı diye iki ayrı kültür olmadığını, akış içinde sonra gelenin, öncekinin üzerine oturduğunun ayırdına artık varmamız gerekiyor. İnatlaşmayı bırakıp Doğu'suyla Batı'sıyla, Kuzey'iyle Güney'iyle aynı kültür kökenlerinden gelmekte olduğunun, bunun evrensel bir süreç olduğunun altını kalın çizgilerle çizmemiz gerekiyor.

3) Pek az değiştirerek şiir diline çeviren: Behçet Necatigil, "Bimaristan-ı Bayezid Han", *Yeni Dergi*, sayı:34 s.7.

4) Bkz. Ömer Tuncer, "Çok Allah'tan Tek Allah'a", *Bilim ve Ütopya* dergisi, sayı: 26, Ekim 1993. Aynı yazıya "Tek Tanrılı Dinlerin Tartışmalı Özgünlüğü" adıyla şu adresten ulaşılabilir: <https://goo.gl/oYnpOH> (Er. tar. 16.12.2016)

Üstelik Rönesans'a değin Doğu'da böyle bir ayrılığın da olmadığını tartışmak gerekir. 13. yüzyılda şu bizim Yunus'ta rahatça, Galinus olarak Galinus Hekim'i, Bukrât olarak Hippokrates Hekim'i, Sokrat olarak Sokrates'i Eflatun olarak Platon'u bulabilir, insanlığın ustaları olarak tanıttığını görebiliriz. Osmanlı, ne Hıristiyanlığı ne de Museviliği dışlama gereği duymuştur. "Hak dinler" ve inançlılarını neredeyse kendi ümmetinden saymıştır. Bu yüzden de Hıristiyan tebaayla Osmanlı tebaa arasında yüzyıllar boyunca sorun yaşanmamış, Avrupa'da başı derde giren Museviler de Osmanlı'ya davet edilebilmiştir.

Kültür tarihi bir tanedir. Doğu'nun ayrı, Batı'nın ayrı kültür tarihi yoktur. Hekimlikte müzikle iyileştirme, Galenos Hekim'in Bergama Asklepionu'nda başlamış, Edirne 2. Bayezid Darüşşifası'nda sürmüştür. Günümüzde de psikoloji biliminin sınırları içinde sürmektedir.

Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın son çalışması

Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü eski başkanı, Prof. Dr. Mikâil Bayram hoca, bugüne değin yaptığı çalışmalarla Ahi Evren'in, Nasrettin Hoca'mızın düşsel değil, yaşamış bir insan olduğunu, Anadolu Ahiliğini kurmuş olduğunu ortaya çıkarmış, çeşitli bilimsel yayınlarında anlatmış, bugüne değin düşünülmesi yasak olan, üstü örtülen birçok sorunun yanıtını verme cesaretini göstermiştir.

Ne var ki bulguları, işlerine gelmeyenlerin inanılmaz tepkileriyle, saldırılarıyla karşı karşıya kaldı!..

Şimdi, bir kez daha, üstü örtülü kalmış bir olayı ortaya çıkardı, iğneyle kuyu kaza kaza, kültür tarihine yeni gerçekler kattı.⁽⁵⁾

Osmanlı yöneticileri, kuruluştta, devleti "ulema"dan alınan fetvalarla yönetmek yerine akliyyeci düşüncüyü (rationalism) neden desteklediler? Iznik'te kurdukları medreselere yerleştirdikleri akliyyeci bilim insanlarının düşünce geliştirmesine neden destek verdiler?⁽⁶⁾

5) Yayına Hazırlayan: Prof.Dr. Mikâil Bayram, *Danışmendoğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Konya 2009.

6) Bkz. Ömer Tuncer, "Anadolu'nun Bilinmeyen Bilim Çağı" (bkz. s. 96)

İslamiyet Anadolu'ya İran üzerinden gelmesine, üstelik Büyük Selçuklu Veziri Nizamül Mülk, Şii Eş'ari inancına bağlı olmasına karşın, ne oldu da Selçuklu ardılı sayılan Osmanlı, taban tabana zıt, bilimci Hanefi mezhebine bağlandı?

Mikâil Hoca, yasak soruların örtüsünü bir kez daha kaldırıyor. Yüzyıllarca kalın örtülerin altında saklanan bilgiyi bir kez daha bilim dünyasının yararına sunuyor. Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında ortaya çıkan bilimsel düşüncenin kanıtlarını tarihçi sorumluluğuyla gözlerimizin önüne seriyor.

Ibnü'l Esir, *El-Kâmil fit-Tarih*'inde, Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Süleyman Şah'ın babası Kutalmış'ı anlatırken diyor ki:

“Şaşılacak şeydir ki Kutalmış, Türk olmasına rağmen astronomi ilmini çok iyi biliyordu. Bundan başka felsefe geleneği ile ilgili bilimleri de biliyordu. Kendisinden sonra oğulları ve ahfadı da felsefe geleneğinden gelen ilimleri öğrenmeye devam ettiler. Ve bu alanda isim yapmış olan bilim adamlarını himayelerine aldılar. Bu durum onların dini inançlarında pürüz meydana getirdi.”⁽⁷⁾

Bilimsel bilginin inançlara zarar verdiğine binyıllardır inanılır.⁽⁸⁾

Bu bilgidен Kutalmış'ın, yasak “Mu'tezile” yanlısı olduğunu anlıyoruz. Hanefilik, İslam akılcılığından etkilenmiştir. Öyle ki bir ara Hanefi denince Mu'tezile anlaşılırdı.

Muhammed peygamberin yaşadığı, Asr-ı Saadet denilen dönemden 100 yıl kadar sonra Mu'tezile, Abbasiler döneminde ortaya çıkan akliyyeci bir inanç dizgesidir. Temel olarak, Kuran'ın “ezeli” bir “kelâm” olduğunu değil, “sonradan yaratılmış” (mahluk) olduğunu, Kuran'daki her şeyin akılla açıklanabileceğini savunur.

Karşısında Eş'ari'ler vardır. Ebu Hasan Eş'ari'nin kurduğu bu inanç dizgesine göre akıl hiçbir zaman gerçeğe ulaşamaz. İnsan için gerçek bilgi yalnızca inançtır.

7) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Danışmendoğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Birinci Basım, Konya 2009, ss.26-27.

8) Bu yüzden kültür tarihinin en büyük kültür cinayeti işlendi ve koca Iskenderiye Kitaplığı yakıldı. Kendine Batılı diyen bilim insanları (!) ile Doğulu diyenler arasında bu cinayeti birbirinin üstüne atma yarışı sürmektedir. Oysa önemli olan kimin değil, Doğu'dan da gelse, Batı'dan da gelse, hangi anlayışın yaktığıdır.

İslam halifeliğinin Abbasiler tarafından yürütüldüğü dönemde, Bağdat'ta, dolayısıyla bütün İslam devletlerinde Eş'arilik egemen oldu, Mu'tezile geleneği sert, ölümcül yasaklarla ortadan kaldırıldı. İslam dünyasında, özgür düşünceleri nedeniyle Hallac-ı Mansur, Ömer Hayyam, Farabi, İbn-i Sina, Hasan Sabbah gibi düşünürler, ozanlar, görüş önderleri bu sert yasaklardan payını aldı.

Aynı çatışma, daha sonra, Anadolu'da Babai katliamına, Osmanlı'nın ilk yıllarında Seyyid Nesimî'nin derisi yüzülerek öldürülmesine, Şeyh Bedreddin kalkışmasına, Şah İsmail ile yapılacak Çaldıran savaşına ve Köroğlu adı ile simgeleşen Celali ayaklanmalarına değin pek çok sosyal olaya da neden olacaktır.

Şiiliğin yaygınlaşmasına engel olmuş olmasına karşın, Mu'tezile anlayışı günümüze, kendini anlattığı biçimiyle değil, yalnızca karşıtı olan, Eş'ari yanlısı Osmanlı resmi ideolojisinin bakışıyla yansımıştır. Bu yüzden Hasan Sabbah⁽⁹⁾ tarihin ilk teröristi sayılacak, Baba İlyas'ın yazdıkları yok edilecek, Şeyh Bedreddin'in kitapları yüzyıllar boyu yasaklanacak, Şah İsmail Hatayî şiirleri ancak Kızıldaşların ağzında günümüze gelebilecektir.

Ancak bu karşıtlığın bir yararı da olur, Mu'tezile'nin akılcı-bilimci görüşleri, karşıtı olan resmi ideoloji tarafından kötülenmek amacıyla da olsa kayıtlara geçirilir. Bu nedenle bugün Babaileri tanıyabiliyoruz, Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un kitaplarını bulabiliyoruz, Şeyh Bedreddin'in görüşlerini bilebiliyoruz.

Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın küçücük kitabına sığdırdığı kanıtlar, İslam akliyeciliği ile Eş'arilik arasındaki savaşımın Büyük Selçuklu Devleti'nde de, Anadolu Selçukluları'nda da bütün şiddetiyle sürdüğünü ortaya çıkarıyor ve kültür tarihinde Büyük Selçuklu Devleti ile Osmanlı arasında kültür akışını sağlayacak köprüyü oluşturarak sosyokültürel olayların nasıl geliştiğini anlayabilmemizi sağlıyor.

Böylece, Anadolu Selçukluları döneminin son yüzyılında ortaya çıkan ve Mikâil Bayram Hoca'nın daha önce yayımlamış olduğu hacimli kitabında⁽¹⁰⁾ ayrıntılı olarak ele aldığı savaşımın üzerine

9) Ayşe Hür, "Hasan Sabbah ve Haşhaşilerin Çarpıtılmış Tarihi", *Radikal* gazetesi, 19 Ocak 2014 <https://goo.gl/12zMrm> (Er. tar. 16.12.2016).

10) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren – Mevlânâ Müca-*

oturduğu düşünsel tabanı anlayabiliyor, bu çatışmanın altındaki boşlukları doldurabiliyoruz.

Mikâil Bayram'ın *Danışmendoğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası* başlıklı bu kitabından, Alparslan'ın Veziri Nizamül Mülk'ün Mu'tezile geleneğinden gelen akliyyeci vezir Amidül Mülk Ebu Nasr el Kunduri'yi idama değin gönderen süreci neden başlattığını ve neden onun yerini aldığını anlıyoruz. Bunun üzerine devletin üzerindeki akliyyeci etkiyi yok etmek için devletin parasını dökerek, Selçuklu mülkünde, kendi adıyla anılacak yirmi üç Nizamiye Medresesi kurdurduğunu ve buralara Eş'ari geleneğine bağlı akliyye karşıtı ulemayı atamış olduğunu öğreniyoruz. Bunların en ünlüsü "imam" adıyla da tanıdığımız el-Gazzâlî'dir. ⁽¹¹⁾

Mikâil hoca kitabında, Anadolu Selçuklularındaki baskın Mu'tezile etkisi ile bilimsel yapıtların da Türklerin Anadolu'ya gelmesinden hemen sonra ortaya çıkmaya başladığını anlatıyor ve Anadolu Selçuklularının bugüne değin ortaya çıkmamış ilk bilimsel yapıtı, *Keşfü'l Akabe*'yi inceleyip Farsça bilenler için son derece değerli bir kaynak olarak kitabın tıpkıbasımını veriyor. *Keşfü'l Akabe*'nin yazarı olan Kayseri Nazırı, İlyas bin Ahmed al Kayserî el Ma'ruf bi Ibnü'l Kemal'in Anadolu'ya giren ilk Türklerden ve büyük olasılıkla Malazgirt gazilerinden olabileceğini belirtiyor. Yapıtın Malazgirt Savaşı'ndan 25-29 yıl sonra, 1101 - 1105 yılları arasında yazılmış olduğunu ve Danışmendoğulları'nın kurucusu Melik Ahmed Gazi'ye sunulmuş olduğunu saptıyor.

Keşfü'l Akabe, Miraç olayının ve cennetin, cehennemin fiziksel evrendeki yerini saptamaya çalışırken, bize, Anadolu'ya ilk gelen Türkmen gazilerin İlm-i Hikmet (felsefe) yanında Astronomi ve Coğrafya ile de ilgilendiklerini, dünyanın yuvarlak olduğunu,

deles, Birinci Baskı Konya 2005, İkinci Baskı Konya 2006.

11) el-Gazali (1058-1111) kendinden önceki filozofları okudu. Düşünsel bir bunalmıdan sonra akıl yolundan sezgiye döndü. Felsefe ile dinin bağdaştırılmaya çağını savundu. Aristoculuğun İslam'la uzlaştırılmasına karşı çıktı. Tehâfütü'l-Felâsifeyi yazarak, filozofları eleştirdi. Yunan felsefesini İslam dünyasına sokan Farabi ve İbn-i Sina evrenin sonsuzluğunu savunuyordu. Bilimsel nedenselliği savunmalarının geleneğe ters olduğu gerekçesiyle bu görüşlere karşı çıktı, dinsizlikle suçladı.

Ferdinand Magellan'ın dünyayı dolaşmasından (1519-1521) yaklaşık 420 yıl önceden bildiğini anlatıyor. Ay ve Güneş tutulmasının şekillerle açıklamalarını, gece-gündüz farkının kutuplara doğru gidildikçe büyüdüğünü, kutuplara varıldığında altı ay gece, altı ay gündüz olduğunu *Keşfü'l Akabe*'de görebiliyoruz. Dünya çevresinin uzunluğunu, dünyanın yüzölümünü ve meridyenlerin arasındaki bir derecelik uzaklığın doğruya çok yakın ölçülerini de yine bu kitapta bulabiliyoruz.⁽¹²⁾

Anadolu Selçuklularındaki akılcı akımın

13. yüzyıl Anadolu'suna ve Osmanlı'ya etkisi

13. yüzyıl Anadolu kültürünü, Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin Asya üzerinden getirdiği Ahmed Yesevi etkisi, İran üzerinden gelen Şii-Fars etkisi yanında, Bağdat üzerinden gelen Arap etkisinin, yerli Hıristiyanların antik Anadolu kültürleri ile karışımı oluşturur.

Sabahattin Eyüboğlu anlatıyor:

Bu memleket niçin bizim? Dört yüz atıyla Orta Asya'dan gelip fethettiğimiz için mi? Böyle diyenler gerçekten benimsemiyor, ana yurt saymıyorlar bu memleketi. Gurbette biliyorlar kendilerini yaşadıkları yerde. Hititler, Frigyalılar, Yunanlılar, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar da fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun malı olmuş.

Bu memleket bizim olduğu için bizim, fethettiğimiz için değil. Aramızda dışardan gelmeler çoğunluk olsa bile -ki değil elbette- kaynaşmış, halleşmiş hepsi. Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten de biziz, eriyen de. Biz bu toprakları yağurmuşuz, bu topraklar da bizi. Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir. Paganmışız bir zaman, sonra Hıristiyan olmuşuz, sonra Müslüman. Tapınakları kuran

12) Hem *Danışmendoğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası* kitabını, hem Mikail Bayram'ın öteki kitaplarını edinmek için, + 90 332 236 4875 numaralı telefon aranabilir. (*Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi ve Tarihin Işığında Nasrettin Hoca ve Ahi Evren* adlı olanlar özellikle önerilir).

da da bu halkmış, kiliseleri de camileri de. Bembeyaz tiyatroları dolduran da bizmişiz karanlık kervansarayları da. Kâh bozkıra çılmışız, kâh mavi denize. Sayısız devletler, medeniyetler bizim sırtımızda yükselmiş, bizim sırtımızda çökmüş. Yetmişiki dil konuşmuşuz Türkçede karar kılmazdan önce. Hepsinin tadı kalmış damağımızda. Aylarımızın, günlerimizin, köylerimizin, kentlerimizin adlarına bakın. Ne değişik eller ne değişik halk oyunlarında tutuşmuş, ne horonlara, ne halaylara girmişiz. Doğu'yla Batı sarmaş dolaş olmuş bizim içimizde. Ya o ya bu değil, hem o hem buyuz biz. (...)

Biz bir başka türlü Türk, bir başka türlü müslümanız. Mâyamızda ağır basan, bu medeniyetler beşiği Anadolu'dur. ⁽¹³⁾

13. yüzyıl Anadolu'sunda akım yaratan dört bilge görüyoruz. Bunlardan biri Mevlânâ Celalü'd Din Rumi'dir. Eş'ari etkisini getirir. Aristokrat kültürün savunulmasını amaçladığını görürüz. İran Şiiliğinin etkisiyle olmalı, siyasal yetkenin üstünde dinsel yetke olması gerektiğini savunduğunu anlatan yaşam öyküleri vardır.

Mevlânâ'nın "doğru bilgi"nin ne olduğunu, aklıyeci Fahrü'd Din Razi'nin düşüncesini eleştirmek için yazdığı beyitlerde söylemiştir:

"Bu konuda eğer akıl yol gösterici olsaydı, Fahr-i Râzi din sırrını bilen olurdu"

"Fakat 'tatmayan anlayamaz' kaidesi uyarınca onun akli şaşkınlığını artırdı"

"Onun için tefekkür (düşünce) ile benlik keşf olunamaz. Benlik, fenâyâ (yokluğa) erince anlaşılır" ⁽¹⁴⁾

"Tatmayan anlayamaz kaidesi" dikkat çekicidir, Fahrü'd Din Razi'nin bilgi edinmek için deney ve gözleme de önem verdiğini göstermektedir. ⁽¹⁵⁾

13. yüzyıl Anadolu düşüncesini oluşturan ikinci bilge, Fahrü'd

13) Sabahattin Eyüboğlu, *Bizim Anadolu, Mavi ve Kara – Denemeler*, Ataç Kitabevi, İstanbul 1961.

14) Mevlânâ, *Mesnevi*, V. 916. 4/44-4/46 beyitler.

15) "Deney ve gözlem" Avrupa düşüncesinde ancak "Aydınlanma" ile 18. yüzyıl başlarında, "Induction"ın (tümevarım) bilgi edinme yöntemi olarak uygulamaya konması ile önem kazanmıştır.

Din Razi'nin öğrencisi Şeyh Nasiru'd Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî'dir. Anadolu'da etkin olan Danışmendoğulları Melikliği'nin egemen kıldığı akliyyeci (dünyevi) düşünceyi geliştiren bilgelerden biri ve Ahilik kurumunu oluşturarak toplumsallaştıran ilk uygulayıcısıdır.

Yaşamı boyunca, siyasetten tasavvufa her alanda akliyyeci düşünceyi geliştirmiş, döneminin öteki iki akliyyeci bilgesi Sadru'd Din Konevî ve Hacı Bektaş ile ilişki içinde yaşamış, pek çok mektup, kitap ve çeviri bırakmıştır. Farsça yazılmış kitaplardan yazık ki bugüne değin pek azı Türkçeye çevrilmiştir.

Eflaki'nin *Menakibu'l Ârifin* adlı kitabından, Ahi Evren Hacı Nasiru'd Din Mahmud'un akliyyeci görüşlerini içeren siyaset kitabı *Letâif-i Hikmet*'i, Selçuklu Sultanı 2. İzzü'd Din Keykâvus'un beğenmesi üzerine, sultanın bir ziyaretinde Mevlânâ'nın kendisi için "yok" dedirttiğini, ikinci gelişinde: "Sana ne öğütte bulunayım, sana çobanlık vermişler, sen kurtluk yapıyorsun, sana bekçilik vermişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Tanrı seni sultan yaptı, sen şeytanın sözüyle hareket ediyorsun." diye azarladığını öğreniyoruz. İnsan bilgisinin Tanrı tarafından verilmiş bilgiden başka bir bilgi olamayacağını öne süren Eş'ari inancının Mu'tezile'ye tepkisini Mevlânâ'nın bu tutumunda açıklıkla görebiliyoruz.

Üçüncü bilge, Hacı Bektaş'tır. Ahmed Yesevi'den aldığı duran dört kapı kuramını, Herakleitos'tan sonra ilk kez, "akış"ı⁽¹⁶⁾ da içerecek biçimde baş aşağı etmiş⁽¹⁷⁾ ve *Makâlât* adlı kitabında, "insanlaşma süreci"ni anlatmış, insanlığın, insanın gelişim ve eğitim dizgesini oluşturmuştur. Günümüze değin gelen Kızılbaşlık ve Bektaşilik bu dizge üzerine oturmaktadır.

Dördüncü bilge, Sadru'd Din Konevî'dir. Üvey babası ve şeyhi İbnü'l Arabî'nin "Vahdet-i Vücut"⁽¹⁸⁾ düşüncesini, Ahi Evren, Hacı Nasiru'd Din ve Hacı Bektaş ile ilişki içinde, daha da bilime yöneltmiş, Şeyh ül Ekber (büyük şeyh) adıyla anılan İbnü'l Arabî adına kurduğu "Ekberiyeye" adlı bilimci akım, Osmanlı'nın

16) Bkz. Ömer Tuncer, "Hep devinir!.. Hiç durmaz!.. Hep akar!.." (bkz. s. 12).

17) Ömer Tuncer, "Hacı Bektaş'ta 4 Kapı Kuramı" (bkz. s. 103).

18) Bkz. Ömer Tuncer, "Anadolu'nun Bilinmeyen Bilim Çağı" (bkz. s. 96).

Yükselme Devri'ndeki başarısını oluşturan temel düşünsel yapı olmuştur. 1. Murad'la başlayan ve Fetret Devri, İstanbul'un alınması, Yavuz Selim'in Şah İsmail'i Çaldıran'da yenmesine değin sürececek olan geleceğe açık bilimci İslam akılcılığı ile tutucu Eş'ari dizge arasındaki savaşım, Sultan Süleyman zamanındaki Celali ve Kalender Çelebi ayaklanmaları ile son bir kez parlama denemesi yapmış olsa da, Gazzâlî'ci Eş'ari inanç dizgesinin egemenliğiyle bitecek, Osmanlı'nın Yükselme Devri sona erecektir.⁽¹⁹⁾

Avrupa'da bilimci gelenek

Osmanlı Devleti'nde bilimci gelenek sona ererken Avrupa Ortaçağı sona eriyor ve bilimci gelenek başlıyordu. Bunda 13. yüzyıl Anadolu'sunda İstanbul'u ele geçirmiş olan ve altmış yıla yakın Anadolu'da bulunan 4. Haçlı Seferi şövalyelerinin Avrupa'ya taşıdığı akılcı anlayışın ne denli etkili olduğunu bilemiyoruz. Ancak Anadolu'dan dönen şövalyelerin, saptırılmış oldukları gerekçeyle ortaçağda egemen Katolik Kilisesi ve Engizisyon tarafından suçlandıkları ve bir bölümünün odun yığınları üzerinde yakıldığını biliyoruz.⁽²⁰⁾

Buna karşın, Rönesans İtalya'sında önce sanatçılar "kul"dan "birey"e dönüşün işaretlerini verecekler, ardından bilimci düşünce, önce Descartes ve Spinoza gibi akılcılarla (rationalism), ardından da John Locke, David Hume ve George Berkeley ile deney ve gözlemin önem kazandığı Aydınlanma düşüncesi ile gündeme gelecek, gelişme yolunda ilerlemeye başlayacaktır.

Osmanlı feodalizmi, dünyadaki gelişmenin baskısıyla matbaanın getirilmesine engel olamaz ama dini kitaplardan başka bir şeyin basılmasına da uzun süre izin vermez. Ama ardından gelen yenileşme çabalarına, önce Lale Devri'ne, ardından 3. Selim ve 2. Mahmud zamanında gelişecek yenileşme hareketlerine, Tanzimat'a, bireylerin mülk edinebileceğini belirleyen tapu yasasına engel olunamaz!.. Şinasi ve Namık Kemal'le "ümme"ye karşı "millet" ve "özgürlük" kavramları da tartışılmaya açılır.

19) Bkz. Ömer Tuncer, "Kuruluştan Kurtuluşa" (bkz. s. 33).

20) Mine G. Kırıkkanat, *Gülün Öteki Adı*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2004.

Ancak, bilimci geleneğin Anadolu'da yeniden etkin bir biçimde başlatılabilmesi için Kemalist Burjuva Devrimi'nin gerçekleşmesi gerekecektir.

Sonuç

Klasik "Antik Ege kültürü, Arapların aracılığı ile Rönesans'a taşınmıştır" görüşü yeterli değildir. Kültür Tarihi içinde, Aristoteles'ten Rönesans'a değin geçecek bin beş yüz yılı aşkın sürede bu denli kolayca açıklanamaz. Ortaçağ öncesinden Rönesans'a değin, kültür tarihinde pek çok değişme, gelişme olmuştur. Bunu Avrupa merkezci bakış, açıklamaya yetmemektedir. Akışın bilinmeyen ayrıntılarını doldurmak gerekiyor.

Ancak bu durumda geçmiş, dolayısıyla da gelecek daha aydınlanacak ve insanlığın geçmeyi beklediği yollar daha anlaşılır olabilecektir.⁽²¹⁾

21) Bkz. Ömer Tuncer, "Hep devinir!.. Hiç durmaz!.. Hep akar!.." (bkz. s. 12).

Anadolu tasavvufu çağdaş sanatın kökeninde...

Bunca söz söyledikten sonra, bir de “söz”e bakmasak olmazdı:

Kelecı bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz
Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz

Söz ola kese savaşı söz ola bitire başı
Söz ola ağılı aş bal ile yağ ede bir söz

Kelecilerin pişirgil yaramazını şaşirgil
Sözün us ile düşürgil demegil çağ ede bir söz

Gel Ahi ey şehriyârı sözümüzü dinle bâri
Hezârân gevher dînârı kara toprağ ede bir söz

Kişi bile söz demini demeye sözün kemini
Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ede bir söz

Yürü yürü yolun ile gâfil olma bilin ile
Key sakın ki dilin ile canına dâğ ede bir söz

Yunus imdi söz yatından söyle sözü gaayetinden
Key sakın o şeh katından seni irâğ ede bir söz

Yunus Emre

Rönesans sonrası “kul”dan “birey”e dönüşme sürecindeki insa-

nın söylediği “söz”, daha geniş bir bakışla, yarattığı sanat, bireyin yaşantısını, hem birlikte yaşadığı çağın, hem de kendinden sonraki çağların insanıyla paylaşmasıdır. Böylece sanat yapıtını paylaşan birey, o yapıtın yaratıcısının yaşantısını kendi yaşamış gibi olur. ⁽¹⁾

Antik dünyada, feodal toplumlara egemen olan Tanrı soylu (aristokrat) kültürde paylaşılan şey, insanlar için yalnızca tanrıların oluşturduğu bir yaşam tasarımıydı. Bu yüzden geçiş döneminde, söz gelimi Homeros (MÖ 9.-8. yüzyıl) destanlarında, ikili bir yapı vardır. Bir yanda tanrılar ve onların tasarlamaya çalıştığı yeni evren, öte yanda, insanın doğal yapısından gelen bir birey olarak insan!.. Andromakhe'nin ölüme giden kocası Hektor'a çığılığı birey dünyasının bilinen en eski sevi şiiri sayılır:

“Ah kocacığım bu hırs yiyecek seni,
yavruna, talihsiz karına hiç acıman yok,
dul kalmama biliyorsun az gün var,
Akhalar üstüne saldırıp öldürecekler seni.
Sensiz kalmaktansa toprak yutsun beni.
Senden başka dayanağım yok,
(...)

“Sen bana bir babasın Hektor,
ulu anamsın benim, kardaşımsın,
arkadaşısın sıcak döşeğimin.
Burada, kalede kal, acı bana,

Yetim koma yavrumuzu, karını dul koma.” ⁽²⁾

Midillili Sappho (MÖ 7.-6. yüzyıl) gibi lirik şairler ya da Theocritus (3. yüzyıl) gibi çoban şiirleri yazanlara, tiyatrodaki komedyalara, yani bireyin duyarlılığını paylaşanlara rastlanırsa da özellikle MÖ 5. yüzyıldan sonra genel olarak sanatta, tanrıların egemen olduğu ve insanların yaşamını arındırma (yönlendirme) amacı taşıyan gözü yaşlı ve ciddi tragediyalar, Tanrı heykelleri, kutsal kitaplar insanlığın kulluğa teslim olmasına neden olur.

1) Prof. Dr. Necdet Sümer, “Sanatsal Etkinliğin Doğası Üzerine”, *Bilim ve Ütopya* dergisi sayı: 111, Eylül 2003, s.30.

2) Homeros, *Ilyada*, Çevirenler: Azra Erhat, A.Kadir. 6/363/495.

Sonra gelen feodal ortaçağın sanatı neredeyse bütünüyle bu amaçla yapılır. Tektanrılı dinlerde kilise duvarları, kutsal kitaplardan alınan İsa, Meryem, azizler gibi ciddi dini anlatımlarla dolar. Cami duvarlarını, Tanrı sözü hat sanatı örnekleri kaplar. Sanatın yaratıcısı olan birey, yapıtlarına imzasını koymaz, saklanır, kendini belli etmez olur. Belli etmek ayıp, günah, dahası şirk (Tanrıya ortak koşma) sayılır. Yalnız kutsal kitapların değil, bütün yaratıların, gerçek ve tek yaratıcı Tanrı tarafından yaratılmış, “vahiy” yoluyla insanlara aktarılmış ve onların aracılığıyla kullara gönderilmiş olduğuna inanılır.

(...) kulları üzerinde hüküm vardır. Şu anda hatırımda olmayan şeyler dahi yazılabilir. Onun için açıklamakta olduğum konuya döneyim. Dayanağım hayat, sahibi kayyum olan Allah'tır. (s:159)

(...)

Takdir sürekli olarak irade yularını elimden alıyor. “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (İnsan Suresi, 77 / 30) (s:161)

Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud

(*Tabsiratü'l Mübtedi ve Tezkiretü'l Müntehi kitabından*)³⁾

Ama halk, yönetilenler, 10. yüzyıldan sonra, Ömer Hayyam gibi, Hafız-ı Şirazi gibi, bu tutuma karşı duran kimi şairlerin adlarını unutturmaz. İran'da, sanatçılar, kendi adlarını kullanmasa bile yapıtlarına takma adlarla (mahlas) imzalarını koymaya başlar.

Birey, yeniden doğmaktadır.

Adını, yapıtlarında ilk kullanan Anadolu'lu, Yunus Emre olur. Sonra Said Emre, Âşık Paşa, İsmail Emre gibi ardılları gelir. Yaratıcılar yaratılarına öznel üsluplarını katar.

“Birey”in, yani “ben”in, yaratılarda kendini belli etmeye başlaması, kültür tarihinde insanın kuldan bireye dönüşmeye başladığını göstermektedir. Dede Korkut, öykülerine kendi adını koyar, Mehmed Siyah Kalem'in adı, resimlerinin üzerine yazılır.

Avrupa Rönesansı (yeniden doğuş), insanın, bireyin, kültür ta-

3) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1995.

rihinde, antik kültürden sonra yeniden doğuşudur. Kilise resimlerinde yaratıcının adını artık biliriz, kimilerinde imza da buluruz. Rus ikonalarında, kilise resimlerinde ressamın, Andrei Rublev'in (14.-15. yüzyıl) adını biliriz.

Kültür tarihinde bireysel özgürlük süreci, Anadolu tasavvufunda, Hacı Bektaş'ın dördüncü ve son kapısı "Hakikat Kapısı"nda, "toprak insanı"na, "insan-ı kâmil"e ulaşabilen insanın kulluktan kurtulup özgürleşmesi ile başlamıştır. Mevlânâ ile başlayan Sünni / Ortodoks ve kullaştırıcı karşı-tasavvuf bu bireyleşmeye karşı feodal kültürün direnişidir.

Batı'da, Rönesans sonrası gelişme sürecine girecek olan çağdaş sanatın ilk düşünsel / kuramsal alt yapısını Hacı Bektaş'ın Makâlât'ında bulduğumuzu söylemeliyiz.

Daha sonra Kızılbaşlıkta ve Bektaşilikte geliştirilecek olan "ilm-i ledun" (gizlerin bilgisi) olarak, "paylaşmanın ulaşacağı amaç birey"in, bunu başkalarıyla da paylaşmak zorunda olmadığını yalnızca, bir kez daha paylaşılabilir iç dünyalarda ortaya çıkabildiğini anlıyoruz. Yaşantıların paylaşıldığı "yeniden dile getirilemez bilgi", yaratıların yüzeyindeki "görünür" (zahir) bilgi değil, temeldeki "görülemez" (batın) bilgidir. Buna ulaşma, paylaşma çabaları nedeniyle Hacı Bektaş ardılı Kızılbaşlara ve Bektaşilere "Batını" adı uygun görülür.

Çağdaş sanatta da yalnızca "birey"in, "ben"in yarattığı sanat yapıtı, izleyenin bireysel dünyasına girebilir. Alıcı, yaratının paylaştığı yaşamı kendi yorumuyla anlar, kendi yorumuyla içselleştirir. Bir başka alıcının aynı yapıtın paylaştığı yaşamı, bir başka biçimde içselleştirmesine engel yoktur.

Çağdaş sanatta yorumlarımızı hep birlikte tartışarak somutlaştırmayı, istesek de yapamayız!.. İzleyenler, sanatçının paylaşımından tek tek ne alabiliyorsa kendi iç dünyasına onu alır. Gerçek sanatın, sanatçıdan bile bağımsız / özgür ereği budur.

Bu bağlamda, çağdaş, bireysel sanatın, İran'da Ömer Hayyam, Hafız-ı Şirazi gibi şairlerle başladığını, Anadolu tasavvufu ile Batınlık'le bir dizge (sistem) içine girerek yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Anadolu tasavvufunu şiire uyarlayan ilk şair Yunus Emre'dir.

Tasavvufta, “Hakikat Kapısı”na ulaşan bireyin özgürleşmesi için Tanrıyla birleşmesi, Tanrılaşması gerekir.

(...) bu konuda daha fazla bir şey yazıp söyleyemem. Çünkü bunun açıklanması tehlikeli bir durum ve büyük bir makamdır. Gayb cihetinden: “Rablerin Rabbi bunu açıklamamış da sana ne oluyor açıklamaya kalkıyorsun?” dendi.

Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud⁽⁴⁾

Günümüz sanatında da her birey, kendi öznel “yorumu / duyarlık algısı”nda, alabildiğine bağımsız / özgürdür. Özellikle, tiyatro, opera, bale, sinema gibi yaratıcısı ile uygulayıcısı aynı kişi olmayan, yorumcu gerektiren sanatlarda bu tutum açıklıkla görülür.

Orkestra şefi besteciden, yönetmen yazardan, senaristten alabildiğine bağımsız, özgür olarak yorumunu yapar, yansıtır.

Fazıl Say, ünlü piyanist Vladimir Horowitz’i anlatıyor:

Horowitz 85 yaşındayken Guilini yönetimindeki Milano-Scala Orkestrası’yla çaldığı Mozart KV 488 la majör piyano konçertosunun plağa kayıt öyküsünü gösteren video kaset...

Bu kaydın daha beşinci dakikasında bütün müzik olaylarını altüst eden bir tartışma yaşanıyor: Horowitz, tonmaysterin odasında. Konuşuyor, tartışıyorlar. Horowitz diyor ki: “Rondo’daki ara temayı ben değiştirdim, haberiniz olsun. Tam-tam-tam tiram ram değil, tam tiram tam-tam-tam!” Ve ekliyor: “Sol yerine la ile...”

Tonmayster perişan durumda. “Ama maestro nasıl olur? Mozart!..”

Horowitz sıkılmış gibi bir edayla cevaplıyor: “Mozart o gün yorgundu herhalde. (...) Ne yapsın, yanlış olmuş!”

(...)

Yaptığı iş doğru mu?

Yanlış!

Ama olgu, “iyinin ve kötünün ötesinde”

Mozart’a hakaret mi?

4) Prof. Dr. Mikâil Bayram, *Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1995 s.144.

Değil.

Müziğe katkı. Mozart'ın müziğe katkıları gibi...

Güzelliği yaratmak güzel...⁽⁵⁾

Okuyucu, izleyici için de durum değişik değildir. Yapıtın yaratıcısı izleyenin öznel yorumuna karışmaz, karışamaz!.. Yaratıcı, yorumlayanın istemediği yanlara sapmaması gereken sınırları çizmiştir ama bu sınırlar, ileriye, geleceğe açıklığı engellemez. Yaratıcının başarısı, sınırların en doğru ama ileriye en açık biçimde oluşturulabilmesi ve yansıtılabilmesi ile belirlenir.

Bu yüzden çağlar geçse de sanat yapıtı değerini yitirmez. Geleceğe, sonsuzluğa, yeni yorumlara açıktır, yeni yaşama biçimlerinin getirdiği yeni yaşantılarla da paylaşılabilir. Homeros'un *Ilyada'sı* gibi, klasiklerin arasında yerini alır, dilden dile, biçimden biçime, çağına uygun yeni yorumları, yeni paylaşımları yapılır.

Ömer Hayyam ve Yunus Emre ile yeniden başlayan, Rönesans sonrasında gelişen, günümüze de yaşamını sürdüren, bütün burjuva kültürünü kapsayan "bireysel sanat", çağdaş sanat doğmaktadır.⁽⁶⁾

Bireysel sanat, "Ernst Mach naturalizmi"ni temel alarak 19. yüzyılda empresyonizm (izlenimcilik) ile belirginleşir, aynı yüzyıl sonuna doğru Edmond Husserl "fenomenoloji"sinden güç alarak ekspresyonizm (dışavurumculuk) ile doruğuna ulaşır. 20. ve 21. yüzyılın bütün sanat akımlarını eksiksiz içine alır.⁽⁷⁾

Kültür tarihi boyunca, "kul"luğu temel alan aristokrat kültü-

5) Fazıl Say, *Uçak Notları*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Dördüncü Basım, Ankara 2002, s.60.

6) "Birey kültürü"nü temel alan sanat, 19. yüzyılda empresyonizm ile belirginleşecek, aynı yüzyıl sonuna doğru ekspresyonizm ile doruğuna ulaşacak, 20. ve 21. yüzyılın eksiksiz bütün sanat akımlarını içine alacaktır (Bkz. Prof. Dr. İsmail Tunali, *Felsefenin Işığında Modern Resim*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008). Emek kültürünün oluşturacağı geleceğin sanatı henüz ortaya çıkmamıştır. Proleter kültür, burjuva sanatı sınırları içinde kalan çeşitli muhalif gerçekçilik akımlarıyla kendi sanatını oluşturma çabası içindedir. Bu anlayışın da yavaş yavaş gerçekçilik akımlarının içinde ortaya çıkmaya başlayan "dayanışma" kavramı üzerinden yükseleceği, oluşacağı beklenebilir.

7) Bkz. Prof. Dr. İsmail Tunali, *Felsefenin Işığında Modern Resim*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

rün sanatı da “birey”i temel alan burjuva kültürünün sanatı da çok değerli ürünler verir.

Günümüzde, bütün sanat alanlarında “akış” sürmektedir. Din-siz, dahası Tanrıtanımaz olsak bile, sözgelimi Mimar Koca Sinan’ın Edirne Selimiye Camii’nde, Leonardo ustanın “Son Akşam Yemeği” tablosunda, ya da bir dinin inançlısı da olsak Luis Buñuel’in bir kardinali koskocaman haçıyla birlikte evinin penceresinden paldır küldür aşağı attığı “Altın Çağ” (L’Âge d’or) filminde sanatçının bizimle paylaştığı duyarlılığı sonsuza değin yüreğimizde duyumsamamak olanaksızdır.

Zaman akmakta, kültür değerlerimiz değişmektedir. İnsanlık, bilgi üstüne bilgi, anlayış üstüne anlayış koymaktadır. Yüz yıl öncenin “doğru”su, “ahlak”ı, “akıl yürütme”si, “güzel”i bugünün anlayışıyla aynı değildir. Toplumsal kültür, yeni ölçütlerini getirmektedir.

Emek kültürünün oluşturacağı anlaşılan geleceğin sanatı henüz bütün ölçütleriyle ortaya çıkmamıştır. Proleter kültür, burjuva sanatı sınırları içinde kalan kurulu yapıya karşıt çeşitli gerçekçilik akımlarıyla kendi düşünsel altyapısını, kendi biçimini oluşturmaya başlamıştır. En yakın örneklerini Gezi Direnişi’nde dayanışmayla üretilmiş, üreteni belli olmayan, sloganlar, duvar resimleri, müzikler, “duran adam” gibi “bağzı şeyler”de görebiliyoruz.

Yeni ölçütler yavaş yavaş belli olmuyor mu?

(...)

yok edin insanın insana kulluğunu
bu davet bizim
yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine
bu hasret bizim!

Nazım Hikmet

Sonsöz

“Akış” içinde, toplumsal gereksemeler, önce bireylerde, sanatçılarda, kültürde, sanatta kendini gösterir. Ardından aynı doğrultuda sosyal olaylar, sosyal patlamalar gelir. Bu nedenle sanatçı, her zaman gelecektekine yana ve kurulu düşünsel, sosyal (Ortodoks / Sünni) yapıya karşıt olmak durumundadır. “Muhalefet” (karşıtlık), sanatın ve sanatçının öz niteliğinde vardır.

İnsanlık bugüne değin “doğal insan”dan (Hacı Bektaş’ın *Makâlat*’ına göre Şeriat Kapısı’ndaki “heva insanları”, “âbid”ler -insansılar- yola çıkmış, feodal “kul”luk (Tarikat kapısındaki “ateş insanları”, “zahid”ler -korku insanları-) kültürünü oluşturmuştur. Bu dönemde, aristokrat sınıfın egemen olduğu feodal toplumlar ortaya çıkar, “dogma / hazır (verilmiş) bilgi” ortalığı kaplar. Ardından us gelişmeye başlar, Hallac-ı Mansur oğlu Hüseyin’in de içinde bulunduğu dönem, yüzyıllarca dogma ile us karşıtlığını, kavgasını getirir, kan denizleri oluşturur. Sonunda, bireyin egemen olduğu burjuva sınıfını (Mârifet kapısındaki “su insanları”, “Ârif”ler -bilgeler-) geliştirir ve topluma egemen kılar.

Günümüzde çatışma iki yönlüdür. Bireyci burjuva kültürüne karşı, bir yanda, dünden sarkan kul kültürüne dönmeye çalışan “zahidler” (korku insanları) ile öte yanda, yarını, dayanışma kültürünü sevgiyle, duyarlılıkla oluşturmaya, insan olmaya çalışan

Gezi Direnişi insanları (“Hakikat Kapısı”ndaki “toprak insanları”, “muhipler” -dostlar-) ortaya çıkar.

Dost dost diye nicesine sarıldım
Benim sadık yârim kara topraktır
Beyhude dolandım boşa yorulduğum
Benim sadık yârim kara topraktır
(...)
Herkim ki olursa bu sırra mazhar
Dünyaya bırakır ölmez bir eser
Gün gelir Veysel’in bağrına basar
Benim sadık yârim kara topraktır

Âşık Veysel

Tasavvufun “İnsan-ı Kâmil”i de gelecektedir, Friedrich Nietzsche’nin “übermensch”i de (üstinsan)...

Bize artık, “dün”den, “bugün”den ya da “yarın”dan yana olmak, yanımızı seçmek kalır!..

Yunus bu sözleri çatar
Sanki balı yağa katar
Halka mata’ların satar
Yükü gevherdir, tuz değil!..

Yunus Emre

Ömer Tuncer

Ocak 2017

otuncer@gmail.com

DİZİN

(Kavram, Ad, Yer)

1. Murad 60,71,95,101,116,139,140,144,157
- 12 Eylül Atatürkçülüğü 67
13. yüzyıl Anadolu Devrimi 33,61,65,89,90,94,95
99
2. Bayezid 63,148
2. Bayezid Darüşşifası 150
2. Gıyasü'd Din Keyhüsrev 41,45,91,99
2. İzzü'd Din Keykâvus 45,156
2. Mahmud 157
2. Mehmed 47,62,63,71,83,95,101,102,135
139,146
3. Selim 157
4. Haçlı Seferi 22,31,122,157

A

- Abdal Musa 57,134
 Abdalân-ı Rum 50,55,57,92,100,134
 Abdülaziz 135,139
 Âbid 38,90,100,108,109,166
 Afrodit 76
 Ağalık 77,136
 Ağaz u Encam 51,70,77
 Ahi Ankarası 53,54
 Ahi Edebalı 54,58,122
 Ahi Elvan 54,134
 Ahi Şerafeddin 134
 Ahilik 36,39,40,45,69,70,71,72,77,82,92,156
 Ahiret 73,109,111,144
 Ahiyân-ı Rum 45,50,55,56,92,100,134,146
 Ahmed Yesevi 19,46,85,89,98,100,104,105,106
 107,108,114,154,156
 Ahmet Yaşar Ocak 8,42
 Akılcı 100,140,152,154,157
 Akılcılık 34
 Akılcılık 47
 Akış 9,12,13,14,15,16,21,23,29,42,56,67,68,79,86
 107,108,114,122,132,137,149,156,158,165,166
 Akl-ı Evvel 75
 Akliyyeci 47,150,151,153,155,156
 Alaü'd Din Çelebi 45,49,50,70,82,92,106,112
 118,119
 Alaü'd Din Keykubat 91,99,135
 Alaü'd Din-i Esved 101,116
 Ali Taylu 57
 Alp Erenler 38,46,50,57,59,88,107,134
 Altın Çağ 165
 Amasya 41,42,91,99,104
 Amidü'l Mülk Ebu Nasr el Kunduri 153
 Ampirizm 25,47
 Anadolu Abdalları 50,57,58,92,134
 Anadolu Ahileri 38,45,50,53,56,92,118,134
 Anadolu Ahiliği 37,150

- Anadolu Bacıları 46,50,57,92,121,134
 Anadolu Devrimi 33,55,61,63,65,67,72,89,90,93
 94,95,98,134,144,145,146
 Anadolu Gazileri 50,56,58,71,92,134
 Anadolu hümanistleri 53,65,112
 Anadolu kültürü 9,18,28,31,61,62,65,71,91,129
 154
 Anaerki 42,57
 Andrei Rublev 162
 Andromakhe 160
 Ankara Devleti 54,71
 Anti-feodal 43,53,58,70,83,92
 Antik Ege kültürü 128,158
 Antikapitalist Müslümanlar 29
 Apollon 39,76
 Arap 7,31,37,38,117,154,158
 Arınma 104,105,110,111,128,135,149
 Arif 57,58,74,100,110,111,156,166
 Aristokrasi 16,17,20,22,26,40,41,50,51,69,74,77
 82,112,136,137,139,144,145,147
 Aristokrat 12,17,18,19,21,23,24,25,26,29,33,34
 40,41,51,53,54,59,60,61,63,70,77,79,80,82,87,88
 89,95,100,101,119,121,122,127,128,135,136,137
 139,140,141,142,144,146,147,155,160,164,166
 Aristokrat kültür 12,17,18,19,24,25,26,61,82,87
 122,136,139,144,146,155
 Aristokrat sınıf 26,33,54,100,166
 Arius 97
 Artemis 76
 Asr-ı Saadet 151
 Âşık Paşa 49,81,82,129,136,161
 Âşıkpaşazade 50,56,134
 Ataerki 42,121
 Avrupa 23,25,31,35,38,47,65,116,122,124,131
 145,146,150,155,157,158
 Avrupa Rönesansı 22,33,36,47,49,53,55,98,112
 125,147,149,161
 Ayrımcı 31
 Ayrılkçı bilinç 27

B

- Baba İlyas 38,40,41,42,45,89,90,91,94,99,104,106
 109,119,122,136,152
 Baba İlyas-ı Horasani 38,90,91,99,104
 Babai 41,42,45,46,83,89,90,99,100,118,136
 Babai kalkışması 41
 Babai kırımı 46,63,99
 Babailer 37,38,41,42,89,91,99,100,152
 Baba-Oğul-Kutsal Ruh 97
 Baciyân-ı Rum 46,50,55,57,92,100,121,134
 Bağdat 21,34,36,37,45,91,97,120,152,154
 Balım Sultan 63

Barana 40
 Barbar 31,137,138
 Batı 34,43,96,97,106,122,127,149,150,151,155
 162
 Batı Kültürü 31
 Batı Merkezci 31,32
 Batın 100,162
 Batuni 162
 Baycu Noyan 43,91,99,106
 Bektaşî 37,63,94,115,119,146,156,162
 Bergama Asklepionu 148,150
 Bergama Kitaplığı 20
 Birey 16,21,23,24,28,29,35,36,41,48,51,53,58,65
 71,74,77,80,84,86,87, 90,95,97,98,99,100,104
 106,108,110,112,113, 114,128,129,132,140,142
 157,159,160,161,162, 163,165,166
 Birey Bilinci 16,24,29
 Birey Kültürü 21,23,29,43,65,74,87,89,97,98,104
 106,108,164
 Bireyleşme 23,36,59,85,93,162
 Bizans 22,31,42,52,55,59,60,61,63,64,65,71,76,95
 97,100,101,107,125,138,139,140,146,147,154
 Bogomil 22,52,59,107,122
 Bosch 125,131
 Börklüce Mustafa 22,61,95,143,146
 Bruegel 125,131
 Budun kültürü 44
 Buhl 38,40,90,104
 Bukrât 150
 Burjuva devleti 71
 Burjuva kültürü 21,24,25,44,124,142,164,165,166
 Burjuva sınıfı 21,26,27,28,30,56,66,77,94,132,166
 Bursa 52,55,57,58,60,96,97,102,139
 Bursa Ulu Camii 60
 Bürokrasi 61
 Bürokratik 26,27
 Büyük Özgürlük Bildirgesi 35,43,65,71
 Büyük Selçuklu 57,70,151,152
 Büyük Yalan 27

C

Calinus 150
 Campanella 145
 Cariye 18
 Cehennem 36,73,86,110,153,159
 Celali 22,64,95
 Celali ayaklanmaları 152,157
 Cemel Kafadar 8,49
 Cennet 36,73,79,86,110,144,153
 Cevat Şakir Kabaağaçlı 8
 Ciddiyet 128,129,131
 Cihadname 38,40,90,104,109
 Cisim 83,143
 Coşku 10,98,105,128,129
 Cuha 94,117,118,119,121,129,130

Ç

Çağdaş demokrasi 53,54,56

Çağdaş sanat 162,164
 Çaldıran 22,63,83,95,99,146,152,157
 Çatalhöyük 42
 Çayönü Höyük 42
 Çelebi Mehmed 61,95,146
 Çıkarım 19,20
 Çiçek çocukları 56
 Çiftçi 59,137,138
 Çocuksuz 30

D

Dalkavuk 10,51,122,123
 Danışmendoğulları 57,148,153,154,156
 Danışmendoğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel
 Mirası 150,151,153,154
 Dante Alighieri 36,65
 Darbe 144
 David Hume 47,157
 Davud-u Kayserî 101,115
 Dayanışma süreci 56
 Dayanışmacı 28,29,30
 Debbağ 37,45,69,119,120
 Değişmeyen 80,127
 Değişmez gerçek 121
 Değişmezlik 16,19,29,82
 Deliliğe Övgü 125,131
 Demokrasi 26,28,53,55,56
 Deney 16,25,155,157
 Deneycilik 47
 Descartes 47,157
 Devlet 10,16,17,18,21,22,23,24,26,27,28,35,43
 51,53,54,55,57,58,62,65,66,70,71,77,83,92,100
 101,106,107,124,135,136,137,139,150,151,152
 153,155,157
 Devrim 15,22,26,31,36,53,55,56,65,66,67,68,72
 88,90,91,98,132,136,144,145,147,158
 Dışavurumculuk 164
 Dimetoka 49,139
 Dinamik 16,25,67,68,81,114,132
 Dirlik Düzeni 59,136,137,140
 Dirlikçi 59,137,138
 Divan-ı Lügat-it Türk 49
 Diyalektik 16
 Diyar-ı Rum 134,135,147
 Diyar-ı Rum Erenleri 134,135,136,140
 Dogma 16,21,65,89,90,166
 Doğa 13,16,17,26,27,28,76,132,143
 Doğa Bilimleri 25,88,115
 Dostoyevski 76
 Dört Kapı 38,46,84,85,86,90,93,100,108,114,156
 Durağan 12,13,14,30,67,68,81,87,127,132,156
 Düşgücü 28
 Düşünan 26,63,81,94,117,118

E

Ebu Hasan Eş'ari 151
 Edirne Darüşşifası 148
 Edmond Husserl 164

170 DİZİN

Efendi 14,18,21,24,31,34,51,58,122,124,139,140
146
Efendi Tanrı 31
Eflaki 156
Eflatun 150
Eğitim 36,38,40,45,93,101,104,108,109,113,114
120,139,156
Ekberiyeye 47,89,100,101,102,115,116,140,156
Ekspresyonizm 164
Ekümenik Konsil 97
El Mürâselât 47,90
Eleştirel bilgi 16,30
Eleştiri 8.30,59,102
Eleştiri gücü 30
El-Kâmil fit-Tarih 151
Emeğiyle geçinenler 25,27,28
Emek 16,17,25,28,30,57,77,164,165
Emperyalizm 23,68
Empresyonizm 164
Ene'l Hakk 85
Ene'l Hüve 33,98
Engizisyon 20,22,52,65,107,157
Enternasyonalist 16,28
Erasmus 49,112,125,131
Eren Omay 135,139
Ernst Mach 164
Eros 76
Esnaf 37,38,39,40,41,45,76,77,90,91,94,99,104
119,120,141,146
Esprit 130
Eş'ari 151,152,153,155,156,157
Evrenselci 16,28
Evhadiyye 37
Evhadü'd Din Hamid el Kirmani 36,37,45,106,120
Evliya Çelebi 148
Evrensel 7,9,16,26,28,48,98,124,131,149
Ezeli 48,151

F

Fahrü'd Din Razi 47,155
Fahrü'd Din Iraki 101,116
Farabi 21,34,36,89,98,124,152,153
Fars 31,154
Fatih 60,62,95
Fatih Kanunnamesi 60,146
Fatih Sultan Mehmed 62,101
Fatma Bacı 41,46,57,121,134
Fatma Hatun 120,121
Fenari ailesi 101,116
Fenomenoloji 164
Feodal karşıdevrim 83,91,95,101,125,139,145,146
Feodal kültür 13,14,20,21,22,33,44,60,71,94,121
162
Feodalizm 16,17,21,22,23,31,53,58,59,63,64,65
66,82,91,92,95,101,105,140,146,147,157
Ferdinand Magellan 154
Fethetme 31
Fetret Devri 61,157

Fihî Mâfih 41,93
Francis Bacon 145
Fransız Burjuva Devrimi 65,133
Fransız Devrimi 53,55,98,132
Fütüvvet 37,38,45,120

G

Gaia 76
Gaius Valerius Catullus 96
Galenos Hekim 148,150
Ganimet 18
Gazzâlî 89,91,98,99,153,157
Gazi 54,57,58,60,64,71,95,135,139,140,147,153
Gazi İsrail 136,139
Gaziyan-ı Rum 50,55,56,71,92,95,100,134,135
140,147
Gelecek 13,16,26,28,45,73,74,98,158,166
George Berkeley 47,157
Gerçek 21,25,87,150,161
Gerçeklik 13,25,30
Gerici 24
Gezi Direnişi 28,29,56,133,165,167
Gizlerin bilgisi 162
Global 28
Goebbels 27
Göbeklitepe 42
Gönül gözü 74,84,105,106,112,113
Görelî 29,73
Görelilik 16,29,30,73,74
Görülemez 162
Gözlem 16,25,47,90,102,113,155,157
Guilini 163
Gülnece 50,51,94,118,122,123,124,125,127,129
130,131,132,133
Güncel doğru 121
Güney Amerika 31

H

Hace Bektaş 38,42,46,47,48,54,57,63,81,82,84,85
86,90,93,94,99,100,106,108,109,110,111,112
113,114,121,122,129,145,156,162,166
Hace Bektaş-ı Veli 45,85,119
Hace Nasiru'd Din 45,46,48,49,50,57,81,94,117
118,121,122,124,125,129,130,156
Hacılar 42
Hacivat 129
Haçlı 22,23,45,59,65,88,107,122,124
Haçlı Seferi 97
Hafız-ı Şirazi 161,162
Hagia Sophia 97
Hakikat 20,82,83,84,85,86,87,105,113,114
Hakikat Kapısı 84,85,86,87,100,105,108,112,113
162,163,167
Halikarnas Balıkcısı 8,43
Halk 16,22,26,27,35,43,52,54,55,58,62,64,74,93
94,118,120,121,124,137,138,140,145,155,161,167
Halk meclisi 36
Halklar 27,30

Hallac 97,98,128,129
Hallac-ı Mansur 21,36,37,65,89,97,98,124,128
152,166
Han 60,61,71,139,140
Hanefi 151
Hans Holbein 124,125,131,132
Haraç 137
Hasan Sabbah 34,89,98,152
Hatayî 103
Hayrüd'din Paşa Medresesi 101
Hekimlik 120,131,148,150
Hekimlik yemini 39
Hektor 160
Helen 31
Herakleitos 14,29,75,76,86,108,114,156
Heva insanları 38,90,104,166
Hıristiyan 19,20,22,31,42,52,55,59,66,76,91,95
97,99,107,128,137,138,139,143,149,150,154
Hırs 38,40,90,104,160
Hikmet Kıvılcımlı 137,138
Hippokrates 39,148,150
Hippi 56
Hiyerarşi 18,33,51,58,112,122
Homeros 160,164
Horasan 21,34,37,97,120
Horasani 35
Horasaniler 21,34,36,37,45,97
Horowitz 163
Hoy 34,36,37,104,120
Hüccet-ül İslam 98
Hüdavendigâr 60,71,124,135,139,140
Hümanist 112
Hümanizma 51
Hüseyn bin Mansur El Hallac 21,33,34,47,97

I

Immanuel Kant 47

İ

İbn-i Sina 21,34,36,89,98,120,121,124,152,153
İbnü'l Arabî 37,46,47,90,100,156,170
İbnü'l Esir 151
İkta 91,136
İkta Düzeni 41,58,59,60,91,136,140
İlahî Komediya 36
İlm-i Batın 100
İlm-i Hikmet 153
İlmü Ledün 110
İlmü't Teşrih 121
İlyas bin Ahmed al Kayserî el Ma'ruf bi İbnü'l Kemal 153
İncece 28
İnegöl 55,58,59
İnsan 13,16,18,19,23,24,25,28,29,31,33,37,41,47
48,53,54,55,56,57,58,62,68,74,76,77,83,84,87,90
93,94,95,98,104,105,106,112,113,114,119,121
128,129,130,135,151,156,160,166
İnsan hakları 127
İnsan olma 57,113

İnsanlık 14,15,35,42,124,128,165,166
İnsanlık kültürü 39
İsa 83,128,161
İskenderiye Kitaplığı 20,151
İsmail Emre 161
İspanya İç Savaşı 56
İstanköy 39,148
İzlenimcilik 164
İznik 55,61,96,97,101,102,107,115,116,150
İznik Konsili 97

J

John Locke 47,157

K

Kadıncık Ana 46,54
Kadim 9,151
Kahkaha 111
Kalender Çelebi 91,157
Kalenderi 44,91,92
Kamu 26,48,58,81
Kapılar Kuramı 85,108,114
Kâr 13,26,27,141
Kara Hoca 101
Karikatür 117,127,131,133
Karl Marx 29,146
Karşıdevrim 22,60,61,67,72,91,95,116,125,134
139,140,144,145,146
Kaşgarlı Mahmud 49
Katharsis 128
Katolik 31,130,157
Kaygusuz Abdal 125,126,131,134
Kayseri 37,38,40,43,44,45,49,50,51,56,90,9192
99,104,120,153
Kazak Abdal 134
Kazasker 61,95,145
Kelâm 121,151
Kemalist Anadolu Devrimi 55,98
Kemalist Burjuva Devrimi 22,31,36,67,95,144,147
158
Kepek kapatma 61,139,140
Keşfü'l Akabe 153,154
Kevser 144
Kırşehir 45,49,50,57,70,82,92,112,118,119
Kırşehir Malya ovası 22,42,91,99
Kıyamet 73,74
Kızılbaş 37,42,46,63,83,91,94,119,146,152,156
162
Kibebe 76
Kimlik 27,30,55,56
Kin 38,40,90,104,109
Kişi mülkiyeti 71
Kişisel mülkiyet 51,52,71
Komediya 50,122,128,160
Komünist 26,27
Konstantin 97
Konstantinopolis 107
Kos Asklepiyonu 148

172 DİZİN

Köle 16,18,20,39,4277,112,136
Köleci dönem 17
Koroğlu 22,63,64,65,95,152
Kösedag 43,44,91,99
Kul 16,18,19,20,21,23,24,30,33,34,35,36,41,44
48,51,53,57,58,59,62,63,66,74,84,85,86,87,95
100,104,105,113,122,125,128,129,130,131,132
140,157,159,161
Kul kültürü 21,29,51,64,91,95,97,98,104,106,108
122,128,140,142,166
Kulluk 18,21,23,24,31,33,35,36,51,62,64,65,77
84,90,92,93,94,98,104,105,106,109,110,112,113
122,129,136,140,160,162,164,166
Kuram 12,19,21,26,27,29,46,47,67,84,85,93,100
108,114
Kuran 19,84,104,105,113,151
Kutalmış 151
Kutadgu Bilig 49
Kutbu'd Din-i Şirazi 101
Kutbu'd Din-i İznikî 101,102,116
Kutsal Emanetler 64,72,146
Kutsal Ruh 76,97,168
Kümbet 52
Küreselci 28

L

L'Âge d'or 165
Laik 15,52,54,55,59,60,138
Laisizm 51,53,59
Lale Devri 22,157
Laskarisler 107
Latinler 31,52,107
Leonardo 165
Letâif-i Gıyâsiyye 120,130
Letâif-i Hikmet 76,120,130,156
Liberalizm 16,71
Libertatum 43
Logos 75,76,86,121
Luis Buñuel 165

M

Madde dünyası 73
Magna Carta Libertatum 35,65,71,85
Mahlas 49,129,161
Mahluk 141,151
Makâlât 38,46,84,85,86,90,93,100,108,113,156
162,166
Malazgirt 153
Malya Ovası 45
Marifet Kapısı 85,100,105,110,111,112,114,166
Marxçı 15,27,67,77
Marxçı Sosyoloji 15
Maskara 51,117,122
Maskaralık 111
Mecusi 53,143
Medrese 60,61,101,102,104,115,116,139,150
Mehemmed Hatiboglu 46
Mehemmed Siyah Kalem 161

Mekân 14,19,36,105
Mekânsal algılama 19
Melâmilik 77
Melek 76
Melek Hatun 139
Melik 57,156
Melik Ahmed Gazi 57,153
Menakibu'l Arifin 156
Menteş 42,46,99
Meryem 161
Mesnevi 93,94,114,117,118,119,120,155
Metafizik 20,25
Mevlânâ 41,45,46,50,53,54,70, 81,82,89,92,93,94
106,112,114,117,118,119,120,121,124,129,137
155,156,162
Mevlânâ Celâlü'd Din Rumi 41,89,91,93,94,95,99
106,114,118,124,155
Mevlevi 41,70,72,77,82,87,95,130
Mezopotamya 42
Midilli 160
Mikâil Bayram 8,9,38,44,46,50,51,57,69,72,76,77
78,82,87,90,92,94,104,115,118 121,124,129,130
148,150,151,152,153,154,161,163
Millet 16,23,66,133,138,157
Milliyetçilik 31
Mimar Koca Sinan 165
Miras 51,71
Miras hakkı 71,77
Miri topraklar 58,136
Mizah 117,130
Mizancı Murad Bey 143,146
Moğol 38,41,43,44,45,50,51,54,55,82,91,92,93
99,106,107
Moğollar 21,34,41,43,44,45,46,50,52,54,56,70,82
91,92,93,97,99,106,154
Molla Ahmed İlahî 101,102,116
Montaigne 49,112,125,131
Mozart 163,164
Mu'tezile 34,151,152,153,156
Muhammed 18
Muhannes 94,117
Muhip 100,167
Muhyî'd Din İbnü'l Arabî 37,46,47,100
Musa Çelebi 61,62,95,145
Musevi 143,150
Mustafa Kemal 66,147
Mutlak hakikat 79,80,81,82,83,87,127,137
Müeyyedü'd Din-i Cendi 101,116
Müftah ül Cem ül Gayb 102
Mülkiyet 70,77,137,138
Mürîd 57,95,109
Mürşid 57,109
Müslüman 20,31,34,52,55,59,63,75,87,93,107
137,143,146,149,154,155
Müşahade 47,90,102

N

Naif 30

Nasirü'd Din Mahmud bin Ahmed el Hoyî 36,81,156
 Nasrettin Hoca 50,81,87,94,118,119,120,124,130
 150,154
 Nation 28
 Naturalizm 164
 Nizamiye Medreseleri 98,153
 Nizamül Mülk 151,153
 Noyan 41
 Nuru'd Din Caca 50,70,82,92,119

O

Obje 25
 Organon 19,20
 Orhan Gazi 46,52,54,58,59,60,71,95,97,101,115
 116,135,136,147
 Orhon Yazıtları 49
 Osman Gazi 52,58,60,95,123,135,136,147
 Osmanlı 7,14,17,18,22,31,43,44,46,47,50,51,52
 53,54,55,58,59,60,61,62,63,64,65,66,71,91,92,95
 97,98,101,107,115,116,117,134,135,136,137,139
 140,146,147,150,151,152,154,156,157
 Osmanlı Devleti 22,66,70,71,83,100,101,136,142
 147,157

Ö

Ömer Hayyam 21,34,36,89,98,124,129,152,161
 162,164
 Öşür 137
 Özgürlük 16,35,43,71,85,87,157,162

P

Paris Komünü 56
 Paylaşım Savaşı 66,133
 Pehlevi Farsçası 78
 Pir Sultan Abdal 134,146
 Polis devletleri 26
 Proleter Devrim 26
 Proleter kültür 25,26,164,165
 Proletarya 16,25,26,27
 Propaganda 27,67

R

Rationalizm 25,47,150,157
 Rinüd Rind 38
 Rönesans 19,20,23,25,32,50,65,71,88,116,124
 127,131,132,145,150,157,158,159,162,164
 Rönesans hümanistleri 49,53,65
 Rönesans ütopyaları 56,145,146
 Ruh 73,75,82,83,87,9394,105,119,143,148,149

S

Sadru'd Din Konevî 37,46,47,48,90,100,102,114
 115,156
 Safevi 63
 Sahib-i nazar 111
 Said Emre 47,48,75,76,86,112,121,161

Saidü'd Din-i Fergani 101
 Sappho 128,160
 Selçuklu 22,40,41,42,43,44,45,46,50,51,52,53,54
 55,57,58,60,61,63,64,70,71,82,87,91,92,97,98,99
 100,106,107,118,119,124,135,136,137,138,139
 140,146,147,148,151,152,153,154,156
 Selçuklu-Bizans feodalizmi 65,71,92,95
 Selimiye Camii 165
 Sermaye 16,17,21,23,25,26,27,28,29,70,132,141
 142
 Sermaye birikimi 56,146
 Sermaye emperyalizmi 68
 Sevgi 98,112,113,128,129,166
 Seyr-i Sülük-i Âfakî 83,93,94,119
 Seyr-i Sülük-i Enfusî 82,93,94,119
 Seyyid Nesimi 36,129,152
 Sıbyan okulları 101
 Sınıf 17,21,25,26,27,28,30,33,54,56,59,66,71,77
 94,100,101,119,132,137,140,166,
 Sınıfsal emperyalizm 67
 Sınıfsal kültür 30
 Simavna 139,144
 Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı 142
 Sofyalı Bali Efendi 143
 Sokrates 128,150
 Son Akşam Yemeği 165
 Sosyal sınıf 16,17,25,30,71,77,80,127,142,144,147
 Sosyokültürel 15,16,30,52,65,79,80,127,152
 Soylu 17,35,36,38,43,51,58,138,140
 Soylular meclisi 36
 Soyтары 51,94,122
 Söğüt 55,58,135
 Spinoza 47,157
 Statik 12,16,67,80,127,132
 Sufi 85,87,94,119,122,129,130,134,139,140
 Sufiyân-ı Rum 134
 Sultan 14,17,18,23,35,41,44,45,49,51,52,53,55,57
 60,61,62,69,71,72,91,92,98,99,100,101,106,135
 136,139,140,142,156
 Sultan Selim 22,63,64,83,99
 Sultan Süleyman 22,91,95,125,139,157
 Sulucakarahöyük 42,46,57,99,121
 Sûje 25
 Süleyman Paşa 136,139
 Süleyman Paşa medresesi 101
 Süleyman Şah 151

Ş

Şah İsmail 11,63,91,95,146,152,157
 Şah İsmail Hatayî 103,152
 Şaklaban 51,94,117,122,124,129,130
 Şehvet 38,40,90,104
 Şems 41,45,49,82,92,93,94,106,112,119
 Şems-i Tebrizî 41,44,45,70,91,92,106,118
 Şeriat Kapısı 38,90,100,104,105,109,130,166
 Şeyh Bedreddin 10,22,61,83,86,95,130,134,135
 139,140,142,143,144,145,152
 Şeyh Edebalı 136

Şeyh Nasirü'd Din Mahmud 36,44,47,50,69,71,73
76,77,78,81,82,87,90,91,92,94,99,104,106,115
119,124,130,152,156,161,163
Şeyhu'ş-şuyûhi'r-Rûm 41
Şeyh ül Ekber 46,47,100,156
Şeyhülislam Ebussuud Efendi 144
Şeytan 38,40,90,111,156
Şihabü'd Din Sühreverdi Maktül 106
Şii Eş'ari 151
Şövalye 22,38,52,59,107,122,138,157

T

Tabsira 72,77
Tabsiratü'l Mübtedi 69,72,87,90,161
Tacü'd Din-i Kürdi 101
Tamah 38,40,90,104,111
Tanrıdan özgürleşme 71
Tanrılaşmak 35,36,84,114
Tanrısal ben 128,140
Tanrı soylu 17,40,41,53,54,59,60,61,63,127,128
136,160
Tanzimat 22,157
Taptuk Emre 47,48,94,112,119,121,122
Tarikat Kapısı 100,105,166
Tasavvuf 22,23,34,38,41,45,46,47,48,52,56,57,58
59,60,69,72,75,76,79,81,82,85,87,88,89,93,94
100,104,119,121,136,137,141,145,146,156,162
163,167
Tavasin 98,128
Teslim-i rıza 111,112
Tezkiretül Müntehi 69,72,87,90,161
Theocritus 160
Thomas Morus 49,112,124,145
Tımar Düzeni 59,60,140
Timurlenk 44
Torlak Kemal 22,61,95
Tragedya 105,122,128,160
Tutucu 24,157
Tümdengelim 16,19,25,30
Tümevarım 16,25,30,155
Türk 151,155
Türkmen 34,37,38,41,42,44,45,49,50,51,52,54,55
57,58,63,64,82,83,94,95,99,104,119,121,122,124
146,153,154

U

Ucb (kibir) 38,40,90,104
Ulus 16,23,24,28,44,45,51,66
Ulusal kimlik 27
Ulusçu 27,30
Ulusçuluk 65
Ulus-devlet 16,23,51,66
Uluslar 23,24,27,66
Uluslaşma süreci 45

Ü

Ümmet 15,16,18,23,24,31,66,137,150,157
Ütopya 13,27,56,79,145,146

V

Vahdet-i Mevcut 143
Vahdet-i Vücut 46,47,90,93,115,141,143,156
Vahiy 19,161
Vâridat 83,86,130,140,142
Varlığın birliği 47
Vasiyet 98,128
Vatan 24,43,44,45,51,70,1,77,99
Vilayetname 46

Y

Yağma 31
Yar Ali Şirazi 101,116
Yaratıcı 19,30,80,81,127,128,160,161,162,163,164
Yarış 24,151
Yavuz Sultan Selim 72,91
Yazının bulunması 42
Yeniçeri 31,46,63,146
Yeniden Doğuş 11,21,23,33,50,65,122,124,161
162
Yeryüzü Sofraları 29
Yıldırım Bayezid 44,95,101,116,139,140
Yuhanna İncili 75
Yunus 34,35,48,83,84,86,129,150,159,167
Yunus Enre 18,19,35,37,47,48,49,54,75,76,81,82
83,84,85,86,94,112,113,119,121,122,129,130
145,159,161,162,164,167
Yurt 24,96,154
Yusuf Has Hacib 49
Yücelik 80,87,128

Z

Zahid 100,109,110,166
Zahiri 100
Zaman 9,10,11,12,14,17,19, 22,29,31,34,40,49,71
72,73,80,98,105,107,113,114,138,141,143,154
166
Zamandan ve mekândan münezzeh 13
Zeus 18,76
Zıt 76,80,121,151
Zıtlık 80,86,106

SOSYAL SINIFLAR, KÜLTÜRLER VE
13. YÜZYIL ANADOLU DEVRİMİ
-OSMANLI'DA KARŞIDEVRİM SÜRECİ-

Ömer Tuncer

*Sosyal Sınıflar, Kültürler ve
13. yüzyıl Anadolu Devrimi,*

13. yüzyıl Anadolu'sunda örgütlü olarak kulluktan kurtulma sürecini başlatmış olan insanlığın serüvenidir. Aristokrat kulluk düzeni karşısında, Türkmen ve Bizanslı halkın kolkola düşünsel ve siyasal olarak verdikleri savaşım ile bunun sonucunda kurulan Ankara ve Osmanlı devletlerinin öyküsüdür. Bu başarının Selçuklu ve Bizans kulluk düzeni tarafından el ele verilerek önü kesilecek, 13. yüzyıl Anadolu Devrimi, Ahilerle, Şeyh Bedreddin'le, Şah İsmail ile ve Celali Köroğlu ile kulluk düzenine direnecek; ancak güçlü feodal tırmanma karşısında yenilip, geleceğin dünyasının düşünsel ve siyasal tabanını oluşturmuş ve görevini yapmış olarak Rönesans, Fransız ve 20. yüzyıl Anadolu Devrimleriyle yeniden dirilmek üzere tarih sahnesinden çekilecektir.



ISBN 978-605- 5888-51- 0



9 786055 888510

Bilim ve Gelecek Kitaplığı